

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA CULTURII BASARABI ÎN BANAT

Cercetările arheologice tot mai intense din ultimii ani, efectuate atât pe teritoriul României cât și în zonele învecinate (în special cele din R. S. F. Iugoslavia, R. P. Bulgară și R. S. S. Moldovenească), au reușit să pună în evidență faptul că perioada mijlocie a primei epoci a fierului (Hallstatt mijlociu¹) din spațiul carpato-dunărean a fost dominată pe plan istorico-arheologic de manifestările specifice culturii Basarabi, denumită astfel după necropola eponimă din sud-vestul Olteniei, cercetată încă din anul 1943² dar publicată integral de abia în anul 1968³. În funcție de opinia aproape unanimă a specialiștilor, această cultură poate fi plasată în timp între secolele VIII—VII î.e.n., alte precizări mai fine în cadrul acestui interval fiind considerat încă destul de riscante⁴.

Dintre zonele integrate ariei de răspândire a acestei culturi⁵ face parte

¹ Folosirea acestui termen pentru a desemna perioada mijlocie a primei epoci a fierului din zona carpato-dunăreană nu este, desigur, cea mai indicată. Ea poate genera confuzii, mai ales că evoluția cronologică a stațiunii de la Hallstatt sau cea a culturii Hallstattiene propriu-zise din Europa centrală nu corespunde pe deplin cu cea a primei epoci a fierului de pe teritoriul României și zonele imediat învecinate. Pentru ușurința exprimării și ținând cont de faptul că el este totuși des utilizat în literatura românească de specialitate, termenul de *Hallstatt mijlociu* va fi folosit și în cadrul acestei lucrări, evident în accepțiunea cercetării arheologice din România, ca reprezentând faza Ha. C. (Reinecke), respectiv intervalul cuprins între 750—600 î.e.n. O logică similară se impune și în cazul termenilor *Hallstatt*, respectiv *Hallstatt timpuriu* și *Hallstatt târziu*.

² *Raport asupra activității Muzeului de antichități din București, pe anii 1942—1943*, București, 1944, p. 85—86.

³ Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 177—260.

⁴ Pentru diversele opinii referitoare la cronologia culturii Basarabi, a se vedea, în special: D. Berciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 152—153; idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 236—243; Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 117 și urm.; idem, în *Mem. Antiq.*, II, 1970, (1971), p. 118—121, 184—185; idem, în *J.I.E.S.*, 2, 1974, 1 (extras), p. 5—9; idem în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 82; idem în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 92; idem, în *Danubius*, VIII—IX, 1979, p. 93—95, 106—111; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 232 și urm.; idem, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 435, N. Tasić, în *Balkanica*, II, 1971, p. 50—54; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der Älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, Teil I, Bonn, 1976, p. 174—191; P. Medović, *Naselja starijeg gvozdenog doba u Jugoslovenskom Podunavlju (Die relative chronologie der Siedlungen der Älteren Eisenzeit im Jugoslawischen Donauegebiete)*, Beograd, 1978, p. 105—10 ; A. I. Meliukova, *Skifija i frakijskij mir*, Moscova, 1979, p. 81 și urm.

⁵ Care cuprinde o mare parte din teritoriul actual al României (respectiv, Oltenia, Muntenia, jumătatea de sud a Moldovei, Banatul, și jumătatea sudică a

și Banatul, deși chiar pe cele mai recente hărți care ilustrează difuziunea culturii Basarabi în spațiul carpato-dunărean această zonă este reprezentată printr-un număr încă redus de descoperiri, comparativ cu datele de care dispunem în prezent⁶. Sigur că o asemenea situație, generată în primul rînd de stadiul obiectiv al cercetării arheologice în acest domeniu la data întocmirii hărților respective, nu a fost de natură să ne creeze o imagine exactă cu privire la locul și rolul deținut de această regiune sud-vestică a României în cadrul vastului areal de manifestare al culturii Basarabi.

Este drept că, în ultimii ani, prin publicarea mai multor descoperiri efectuate cu deosebire în județul Caraș-Severin⁷, ca și prin discutarea — pe un plan cronologic și spațial mai larg — a raporturilor existente între orizontul aparținător acestei culturi și cel al grupelor pre-Basarabi din sud-vestul României și nord-estul Iugoslaviei⁸, s-au înregistrat progrese destul de importante în studiul general al evoluției culturale de la mijlocul primei epoci a fierului pe teritoriul bănățean. Prin însăși problematica particulară abordată, aceste materiale nu au reușit însă — și, de altfel, nici nu și-au propus — să ne creeze o imagine mai cuprinzătoare asupra realităților Hallstattului mijlociu din Banat.

Paralel, însă, în literatura de specialitate recentă se constată o marcantă creștere a interesului și o revitalizare a discuțiilor dedicate acestei culturi, pe cît de individualizată și spectaculoasă în domeniul creațiilor ceramice⁹, pe atît de controversată în încercările de definire cît mai precisă a conținutului său etno-cultural, a granițelor cronologice și a evoluției interne¹⁰. Motivația acestui interes crescînd, manifestat atît de cercetarea arheologică românească cît și de cea străină, trebuie căutată pe de o parte în rolul major pe care l-a deținut cultura Basarabi în vehicularea bunurilor de cultură materială între zonele centrale (est și sud-est alpi-

Transilvaniei, pînă la Valea Mureșului, o parte din R.S.S. Moldovenească, nordul R. P. Bulgare și nord-estul R.S.F. Iugoslavia. Este de presupus că din această arie face parte, de asemenea, măcar o parte a zonei de sud-est a R. P. Ungare, cu toate că pînă în prezent descoperirile de aici sînt neconcludente. Descoperirile izolate de tip Basarabi din celelalte zone ale Europei (în special cele din regiunile alpine sau est-alpine) constituie doar importuri și influențe în alte medii culturale (a se vedea, în acest sens, și hărțile de răspîndire ale culturii, conținute în lucrările citate la nota următoare). Ca o curiozitate, fără a avea deocamdată explicații prea clare, amintesc aici lipsa descoperirilor Brarabi în zona subcarpatică a Olteniei și Munteniei, adică exact acolo unde, în perioada imediat următoare, avem cele mai dense descoperiri aparținînd grupului hallstattian tîrziu de tip Ferigile.

⁶ Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 124—126, Abb. 11; idem, în *Mem. Antiq.*, II, 1970 (1971), Abb. 1; idem, în *J.I.E.S.*, 2, 1974, I, Fig. 1; idem, în *Symposium Novi Sad*, 1979 (1981), p. 181—188, Abb. 1; H. Ciugudeanu, în *Apulum*, XIV, 1976, Fig. 1; B. Hänsel, *op. cit.*, Teil II, Karte 6.

⁷ M. Gumă-N. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 45—67; M. Gumă, în *Șt.Com.C.*, II, 1977, p. 261—270, pl. II—VII; idem, în *Banatica*, V, 1979, p. 114—180, idem, în *Șt.Com.C.*, IV, 1982, p. 155—171; R. Petrovsky, în *Tibiscum*, Istorie, V, 1978, p. 82, pl. II—IV; M. Gumă—I. Dragomir, în *Banatica*, VI, 1981 (1982), p. 108—112, pl. I, IV—VI.

⁸ M. Gumă, în *SCIVA.*, 32, 1981, 1, p. 43—66.

⁹ Se apreciază, pe bună dreptate, că „ornamentarea ceramicii culturii Basarabi este ultima realizare de mare amploare în domeniul artei decorative a ceramicii preistorice din România“ (Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 446).

¹⁰ Vezi, *supra*, nota 4.

ne)¹¹, cele estice (nord-pontice)¹² și sud-estice (balcano-egeice)¹³ ale Europei, iar pe de altă parte în faptul că această cultură este tot mai mult considerată ca aparținând acelui moment din procesul amplu de realizare a unității lumii nord-tracice care poate justifica deja folosirea termenului de cultură geto-dacică timpurie¹⁴.

Ca atare, avînd în vedere și faptul că problemele pe care le implică prezența vestigiilor aparținînd culturii Basarabi de pe teritoriul bănățean constituie, încă din anul 1975, o preocupare constantă și unul din obiectivele principale ale activității de cercetare întreprinse de autorul acestor rînduri, prezentarea stadiului actual de cunoaștere al culturii Basarabi din Banat — într-o formă evident sintetică (sic!) în condițiile spațiului tipografic limitat de care dispunem — apare nu numai ca oportună, dar cred că și aproape necesară.

De aceea, obiectivul principal al lucrării de față este tocmai acela de a introduce în circuitul științific majoritatea punctelor cu descoperiri de tip Basarabi cunoscute în Banat, ca urmare a celor mai recente investigații în teren. Și, în ciuda faptului că cercetările sistematice desfășurate în unele din aceste puncte nu sînt încă finalizate, în timp ce numeroase descoperiri continuă să rămînă doar rodul unor cercetări sumare de suprafață sau al unor săpături de mică amploare, consider că ele oferă deja o serie de elemente capabile să îmbunătățească substanțial nivelul general de cunoaștere al culturii Basarabi.

În consecință, pornind de la un repertoriu care conține informațiile esențiale privind condițiile de efectuare ale descoperirilor, vor fi discutate apoi principalele trăsături definitorii ale culturii Basarabi din Banat, încercîndu-se — în măsura în care documentația actuală o permite — o integrare a lor în problematică generală a culturii.

Trăsăturile caracteristice ale culturii Basarabi în Banat

Numerotarea punctelor din repertoriu corespunde cu cele de pe hartă (pl. I).

1. **Berzasca** (jud. Caraș-Severin). În primăvara anului 1982, retragerea bruscă a nivelului Dunării a provocat o surprare în malul terasei inferioare a unui deal din vecinătatea estică a comunei Berzasca. Cu acest prilej, în punctul menționat („Stația de pompare — I.F.E.T.”) au fost puse în evidență unele așezări datînd din prima epocă și începutul celei de-a doua epoci a fierului¹⁵. Majoritatea materialului ceramic hallstattian aparține culturii Basarabi și se află în prezent la Muzeul sătesc din Gornea (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin).

Cu ocazia unei cercetări de suprafață efectuate în același punct (M. Gumă, C. Săcărin, L. Sabin și I. Dragomir), puțin mai la vest de așezare, pe malul Dunării, s-a descoperit o mare cantitate de ceramică Basarabi (în special din categoria fină), care provine din zona unor tumuli. Aceștia apar pe plaja Dunării ca niște aglome-

¹¹ N. Guștin, în *Apulum*, XV, 1977, p. 155—168; C. Dobiat, în *Die Hallstatt Kultur*, Linz, 1981, p. 185—204, Abb. 11.

¹² A se vedea, în special, A. I. Meliukova, *op. cit.*, *passim*.

¹³ K. Kilian, în *P.Z.*, 50., 1975, p. 9—140, B. Hänsel, *op. cit.*

¹⁴ Al. Vulpe, în *RevIst*, 32, 12, 1979, p. 2270; H. Daicoviciu în *RevIst*, 33, 3, 1980, p. 422—423; V. Vasiliev, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 34 și nota 3.

¹⁵ M. Gumă, în *Banatica*, VI, 1981 (1982), p. 108—112, pl. I, IV—VI.

rări din piatră de rîu, de formă aproximativ rotundă și un diametru de 3—4 m, puțin înălțate de la nivelul actual al solului. Majoritatea acestor tumuli (spălați pînă la nivelul mantalei de piatră) se află actualmente sub apele Dunării. Toate acestea demonstrează prezența unei necropole Basarabi în punctul menționat (pl. VII—IX).

b) Cu ocazia aceleiași periegeze, în punctul numit „Șpiț” (*Ogașul Odului*), o limbă de pămînt acoperită parțial de Dunăre, situată la vest de Berzasca, a fost recoltată de asemenea ceramică Basarabi, provenind dintr-o așezare aparținînd acestei culturi (pl. X—XIII).

3. **Broșteni** (jud. Caras-Severin). În hotarul acestei localități din apropierea Orașului, în punctul numit „*Micleni*”, au fost descoperite cu ocazia unei cercetări de suprafață, mai multe fragmente ceramica din prima epocă a fierului. Ele atestă prezența în acest loc a unei așezări aparținînd culturii Basarabi. O parte din material a ajuns în colecțiile muzeului din Reșița¹⁶.

4. **Buchin** (jud. Caras-Severin). În cursul unei cercetări de suprafață, efectuată în aprilie 1981, de către R. Petrovsky, P. Rogozea (Muzeul Caransebeș) și I. Munteanu (profesor, Școala gen. din Vîrciorova), au fost scoase la iveală — alături de materiale din alte epoci — fragmente ceramice aparținînd culturii Basarabi. Acestea provin din punctul numit „*Sat Bătrîn*”, situat pe o terasă de pe malul stîng al rîului Timiș, înaltă de cca. 8—10 m. Materialul recoltat cu acest prilej se află la Muz. Caransebeș¹⁷.

5. **Caransebeș** (jud. Caras-Severin). În zona Caransebeșul Nou, pe malul stîng al rîului Sebeș, la aprox. 200 m sud de albia acestuia, în locul numit „*Măhală*”, au fost efectuate, în toamna anului 1973, săpături arheologice pentru dezvelirea unei construcții romane. Cu acest prilej, a fost descoperit și material ceramic de factură Basarabi, fără a se evidenția însă și existența unui strat de cultură din prima epocă a fierului¹⁸. Ceramica se află la Muz. Caransebeș.

6. **Duleu** (com. Firliug, jud. Caras-Severin). În colecția particulară a cetățeanului Cireșan Iosif am putut vedea și desena mai multe fragmente ceramice hallstattiene descoperite în vatra satului. O parte dintre acestea (cele care provin din „*Grădina lui Vasi Gheorghe*”) pot fi atribuite cu siguranță culturii Basarabi.

7. **Fizeș** (com. Berzovia, jud. Caras-Severin). În punctul numit „*Gorgane*” la aprox. 4 km. vest de sat, a fost descoperit material ceramic aparținînd culturii Basarabi, fapt care atestă prezența unei stațiuni hallstattiene în acest loc¹⁹.

8—9. **Gornea** (com. Sichevița, jud. Caras-Severin).

a) În punctele „*Țărmuri*” și „*Pod Păzăriște*” au fost efectuate, în perioada 1969—1978, săpături sistematice. Cu acest prilej, au fost scoase la iveală vestigiile unei așezări din prima epocă a fierului, al cărei perimetru includea ambele puncte menționate. Așezarea avea două nivele de locuire succesive. Nivelul superior (*Țărmuri II*), în care au fost surprinse și două complexe de locuire (o locuință de suprafață în punctul *Țărmuri* și o groapă la *Pod Păzăriște*), conținea material ceramic specific unei faze mai timpurii a culturii Basarabi (pl. XIV—XXV) și două obiecte fragmentare de bronz (pl. XXX/1, 2). Nivelul inferior (*Țărmuri I*) aparține unui orizont imediat pre-Basarabi, de tip Gornea-Kalakača (Bosut III a)²⁰.

b) În hotarul aceleiași localități, cu prilejul cercetărilor efectuate în incinta *castellum*-ului roman din punctul „*Căunița de Jos-Cetate*”, au fost surprinse și ur-

¹⁶ Idem, în *StComC*, II, 1977, p. 261. Informațiile privind condițiile descoperirii și desenele materialelor mi-au fost puse la dispoziție de către Gh. Lazarovici (Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca), căruia țin să-i mulțumesc și pe această cale.

¹⁷ R. Petrovsky-P. Rogozea, I. Munteanu, în *StComC*, IV, 1982, p. 323.

¹⁸ E. Iaroslavschi, în *Banatica*, III, 1975, p. 355.

¹⁹ R. Petrovsky, în *Banatica*, III, 1975, p. 374, amintește în acest punct o așezare hallstattiană. Toponimul „*Gorgane*” ar indica însă, mai curînd o necropolă tumulară, fapt confirmat și de existența în acest punct a mai multor tumuli ușor aplatizați.

²⁰ M. Gumă, în *Banatica*, V, 1979, p. 115—128, pl. I—XLI.

mele unui strat de cultură hallstattian aparținând unei așezări dintr-o fază dezvoltată a culturii Basarabi²¹. O parte din materialul descoperit cu prilejul săpăturilor menționate, respectiv fragmente ceramice Basarabi din categoria fină (pl. XXVI—XXIX), a intrat în colecțiile Muz. Reșița. Cîteva fragmente se păstrează și la Muzeul sătesc din Gornea.

10. Greoni (com. Grădinari, jud. Caras-Severin).

O așezare din prima epocă a fierului a fost identificată pe o terasă („Dealul Albului”), deasupra locului numit „Orboace”. Din perimetrul acesteia a fost recoltată ceramică aparținând purtătorilor culturii Basarabi²². Materialul se află la Muz. Reșița.

11. Iaz (com. Obreja, jud. Caras-Severin).

În timpul săpăturilor sistematice efectuate în necropola romană din punctul „Dîmb”, a fost observată și existența unui strat de cultură hallsattian. Ceramica aparținând acestei perioade poate fi atribuită, în marea sa majoritate, unui orizont pre-Basarabi, cu elemente de tip Insula Banului și Gornea-Kalakača (Bosut IIIa). Cîteva fragmente ceramice descoperite aici sînt, însă, tipice pentru cultura Basarabi și provin — se pare — dintr-o groapă al cărei contur nu s-a putut distinge inițial prea clar²³. Materialul se află la Muz. Caransebeș.

12. Ieșelnița (jud. Mehedinți).

Cu ocazia cercetărilor efectuate în cadrul necropolei hallstattiene din apropierea acestei localități, a fost săpat și un tumul (*Tum. I*), sub a cărui manta de piatră au fost descoperite trei gropi de formă ovală, pline cu piatră și fragmente ceramice. Ritul funerar este incert, deoarece în gropile menționate nu s-a putut observa nici o urmă de cenușă sau cărbune și nici un fragment de os uman. Ceramica descoperită poate fi atribuită unei faze timpurii a culturii Basarabi. De pe suprafața mantalei de piatră a fost culeasă și o „psalie” de fier cu cap de cal (pl. XXX/3). Ceilalți tumuli publicați aparțin Hallstattului tîrziu²⁴.

13. Ilidia (com. Ciclova Română, jud. Caraș-Severin).

În anii 1977—1978 și 1983, pe terasa Vicinicului, în punctul numit „Funii”, au fost executate o serie de sondaje arheologice care au pus în evidență o locuire hallstattiană, reprezentată prin ceramică aparținând culturii Basarabi.

Pe dealul „Oblîța”, din hotarul aceleiași localități, au fost descoperite, de asemenea, cîteva fragmente ceramice de factură Basarabi, aflate în poziție secundară cu ocazia cercetării unor construcții feudale timpurii. În colecțiile Muz. Reșița se află și cîteva urne hallstattiene care au fost descoperite în același punct. După unele informații, ele provin din morminte plane de incinerare. Caracterul descoperirii rămîne însă nesigur, iar materialul pare să aparțină mai curînd Hallstattului tîrziu, sau, în cel mai bun caz unei faze finale a culturii Basarabi care nu mai păstrează decorul caracteristic²⁵. În consecință, pînă la noi verificări, descoperirile hallstattiene de pe dealul „Oblîța” nu vor fi considerate ca punct separat în lista descoperirilor Basarabi din Banat.

14. Ilova (com. Slatina Timiș, jud. Caraș-Severin).

Cu ocazia unei cercetări de suprafață, efectuată în mai 1980 de către autorul acestor rînduri și I. Munteanu (Șc. gen. Virciorova), în punctul numit „Șesul cu spini”, situat pe o terasă înaltă aflată în imediata vecinătate estică a căii ferate care leagă Băile Herculane de Caransebeș, și la aprox. 400 m vest de poalele dealului „Fața Ilovei” au fost puse în evidență urmele unei așezări hallstattiene. Prin efectuarea unui mic sondaj, s-a constatat existența unui strat de cultură din această

²¹ *Ibidem*, p. 128 și urm. pl. XLII—XLV.

²² Informații primite de la O. Răuț, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

²³ R. Petrovsky, în *Tibiscus*, Istorie, V, 1978, p. 82. Încadrarea cronologică a materialului hallstattian din acest punct pe care o face autorul citat, este însă mult prea tîrzie (Ha.D₁).

²⁴ M. Nica, în *Historica*, III, p. 9—13, 23 și fig. 4—6, 15/1, 16/1.

²⁵ Informații primite de la I. Uzun și D. Teicu, cărora le mulțumesc și pentru permisiunea de a studia și publica materialul descoperit.

epocă, avînd o grosime de aprox. 0,25 m, care conţinea ceramică tipică pentru cultura Basarabi şi multe fragmente de chirpic ars. În acelaşi strat au mai fost descoperite: fragmentul unei rişniţe de formă ovală cu profil albiat („zdrobitor“) şi o cute din piatră. Materialul se găseşte la Muz. Reşiţa şi în colecţia prof. I. Munteanu.

15. Lovrin (jud. Timiş).

Ca urmare a unei cercetări de suprafaţă, în hotarul acestei localităţi „la vest de sat, în arătură“, au fost descoperite mai multe fragmente ceramice aparţinînd culturii Basarabi. Materialul se află la Muz. Banatului, Timişoara.²⁶

16. Liubcova (com. Berzasca, jud. Caraş-Severin).

Cu prilejul săpăturilor sistematice efectuate în cadrul aşezării dacice fortificate din punctul „Stenca“, situat pe malul Dunării între Liubcova şi Berzasca, a apărut şi ceramică hallstattiană, o parte fiind ornamentată în stilul caracteristic culturii Basarabi. În cadrul staţiunii, nu s-au putut observa însă urmele vreunui nivel de locuire hallstattian. Probabil că materialul în cauză a fost adus — odată cu pămîntul din care s-au executat terasări în cadrul aşezării dacice — dintr-un punct care nu poate fi deocamdată precizat, dar aflat în apropierea staţiunii menţionate, fapt care ne indică totuşi existenţa unei staţiuni de tip Basarabi în această zonă²⁷. Materialul se află la Muz. Reşiţa.

17—18. Moldova Veche (oraş Moldova Nouă, jud. Caraş-Severin).

a) Cu ocazia cercetărilor efectuate de colectivul Porţile de Fier I, pe insula (*Ostrov, Insula Decebal*) de la Moldova Veche a fost săpată în mai multe campanii — se pare, însă, că numai parţial — şi o necropolă tumulară cu rit de înmormîntare mixt (inhumaţie şi incineraţie), în cadrul căreia au fost descoperite — alături de un bogat inventar metalic şi materiale de tip Basarabi. Rezultatele acestor cercetări au rămas — din păcate de prea multă vreme, dacă ţinem cont de importanţa lor aparte în studiul de ansamblu al culturii Basarabi — încă inedite²⁸.

b) În urma unor sondaje şi cercetări de suprafaţă efectuate în anii 1982—1983, de către un colectiv de la Muz. Reşiţa, au fost descoperite cîteva fragmente ceramice Basarabi pe malul Dunării, în dreptul localităţii Moldova Veche²⁹. Este vorba, probabil, de o aşezare aparţinînd purtătorilor acestei culturi.

19. Pescari (jud. Caraş-Severin).

În hotarul acestei comune, la „Gaura Livodiţei“, V. Boroneanţ a cercetat, în 1972, şi o locuire aparţinînd culturii Basarabi. Lipsesc alte precizări³⁰.

20. Remetea Pogănici (com. Firliug, jud. Caraş-Severin).

Cercetările arheologice efectuate în perimetrul aşezării hallstattiene fortificate de pe dealul „Păscoani“, au scos la iveală şi ceramică aparţinînd culturii Basarabi. Din puţinele materiale şi informaţii publicate se pare că această aşezare are mai multe nivele de locuire, existenţa ei continuîndu-se, probabil, pînă în Hallstattului tîrziu. Nu se poate preciza încă — pînă la o publicare mai amplă a cercetărilor de aici — care este relaţia dintre fortificaţie şi nivelele de locuire ale aşezării³¹. Materialul descoperit se află la Muz. Lugoj.

21. Remetea Mare (jud. Timiş).

În punctul „Gomila lui Gabor“, din hotarul acestei localităţi, a fost identificată o aşezare aparţinînd purtătorilor culturii Basarabi, suprapusă de o alta feudală

²⁶ Cercetare de suprafaţă efectuată de M. Rusu şi Fl. Medeleţ, în anul 1980. Informaţiile ne-au fost oferite de Fl. Medeleţ, căruia îi aduc cuvenitele mulţumiri.

²⁷ M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, p. 169—170.

²⁸ *Ibidem*, p. 170.

²⁹ Informaţii primite de la O. Bozu şi D. Ţeicu, cărora le mulţumesc şi pentru posibilitatea de a studia materialul descoperit.

³⁰ S. Morintz, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 384.

³¹ Cf. I. Stratan, în *Flamura*, nr. 2610, Reşiţa, 7 aprilie 1973, p. 3, idem, în *Materiale*, VII, 1961, p. 165. Materialul ceramic cu decor Basarabi este total inedit. Datorz recunoştinţă lui I. Stratan pentru permisiunea de a-l studia şi desena parţial.

timprie. Perimetrul ambelor așezări este înconjurat de un șanț semicircular. Acesta pare a fi însă mai curînd o albiere naturală, reprezentînd un braț mort al râului Bega.

În anul 1972, Fl. Medeleț a săpat în interiorul stațiunii un bordei hallstattian de formă rotundă. În centrul său a putut fi observată gaura unui stîlp de susținere a acoperișului. Alături de ceramică, care pare să aparțină unei faze mai timpurii a culturii Basarabi (pl. II—VI), în interiorul acestui bordei a fost descoperită și o unealtă fragmentară din lut, folosită la realizarea ornamentelor imprimate de pe ceramica din categoria fină (pl. XXXII/1)³². Materialul se află la Muzeul Banatului Timișoara.

22. Sinnicolaul Mare (jud. Timiș).

Din colecția Kuhn (aflată actualmente la Muz. Banatului, Timișoara) provin mai multe fragmente ceramice de tip Basarabi, avînd decorul incrustat cu substanță albă. Acestea au fost descoperite întîmplător în perimetrul localității, pe malul Arancăi. Lipsesc alte precizări³³.

23. Svinița (jud. Mehedinți).

Punctul numit „*Piatra Ilișovei*” reprezintă un bot de terasă aflat în prezent aproape permanent sub apele Dunării. El se află situat în hotarul comunei Svinița, în apropierea limitei dintre județele Mehedinți și Caraș-Severin.

În primăvara anului 1981, cu prilejul unei scăderi a nivelului Dunării, aici a fost descoperit un bogat material ceramic aparținînd culturii Basarabi în asociere cu mai multe obiecte din bronz și fier, respectiv două fibule fragmentare (pl. XXXI/1, 2), fragmentul unui cuțit de fier (pl. XXI/3), o brățară întregă, o brățară fragmentară și alte cinci fragmente de brățări din bronz (pl. XXI/4—10). Obiectele din metal aparțin aceluiași context cultural cu ceramica. Se presupune existența unei necropole în acest punct³⁴. Materialul amintit mai sus se găsește la Muz. Reșița. Din același lot mai fac parte cîteva fragmente de sîrmă din bronz și o perlă din același material, obiecte care nu au fost publicate împreună cu celelalte piese³⁵.

Ulterior, în același loc, au mai fost scoase la iveală alte cîteva obiecte de metal, aparținînd aceleiași perioade, și anume: o fibulă fragmentară, cu miez de fier învelit în bronz, un fragment de brățară din bronz, un nasture din bronz cu calotă ajurată și mai multe fragmente de sîrmă din bronz cu secțiunea rotundă. Aceste materiale, au ajuns la Muz. Transilvaniei, Cluj-Napoca³⁶.

24—25. Valea Timișului (com. Buchin, jud. Caraș-Severin).

a) Începînd din anul 1976, în punctul numit „*Rovină*” din hotarul localității Valea Timișului se întreprind săpături sistematice avînd drept obiectiv cercetarea unor așezări suprapuse, din diverse epoci, printre care și o așezare din prima epocă a fierului, aparținînd purtătorilor culturii Basarabi³⁷.

Stațiunea se află situată pe marginea unei terase, la aprox. 2,5 km. NNV de satul Valea Timișului și 1,5 km. ENE de comuna Buchin. În perimetrul stațiunii a fost construit în anii 1976—1977 un saivan. Fundațiile acestuia au distrus — așa cum am putut constata pe teren — cel puțin două complexe de locuire aparținînd așezării Basarabi, complexe care nu au mai putut fi cercetate ulterior nici măcar parțial. Lucrările de îmbunătățiri funciare efectuate în zonă, precum și redeschide-

³² Informații primite de la Fl. Medeleț, căruia îi mulțumesc și pentru faptul de a-mi fi permis studierea și publicarea unui lot de materiale descoperite în acest complex.

³³ Fl. Medeleț-L. Kakucs, *În legătură cu unele vechi descoperiri arheologice inedite din zona Sinnicolaul Mare, aflate în fosta colecție Kuhn*, comunicare prezentată în cadrul simpozionului „*In memoriam Constantin Daicoviciu*”, Caransebeș, 26—27 martie 1978.

³⁴ M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, p. 155—171.

³⁵ Acestea vor fi publicate de către T. Soroceanu. Vezi nota următoare.

³⁶ T. Soroceanu-I. Dragomir, *Depozitul de bronzuri de la Piatra Ilișovei*, comunicare prezentată la sesiunea științifică „*Continuitate multimilenară*”, Cluj-Napoca, 27—28 mai 1983. Se află sub tipar în *Acta MN*, XXI, 1984.

³⁷ M. Gumă-N. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 45—67.

rea unei mine de cărbuni aflată în imediata apropiere a stațiunii, pun sub semnul întrebării continuarea cercetărilor din acest punct în anii care vor urma.

Prin intermediul săpăturilor arheologice efectuate până în prezent, în cadrul aşezării Basarabi din acest punct au putut fi cercetate un număr de 11 locuinţe (bordeie, semibordeie sau locuinţe de suprafaţă) şi mai multe gropi, ceea ce conferă aşezării hallstattiene de la Valea Timişului o importanţă cu totul aparte în cunoaşterea modului de viaţă al purtătorilor culturii Basarabi. Marea majoritate a materialului arheologic descoperit în aceste complexe de locuire, sau în stratul de cultură al aşezării hallstattiene, se compune mai cu seamă din ceramică. Celelalte categorii de obiecte sînt relativ slab reprezentate. Dintre acestea se pot aminti: un cuţitaş de fier cu limbă la mîner şi lama uşor curbată, o verigă de bronz rotundă în secţiune (ambele piese nu sînt ilustrate în cadrul acestei lucrări), cîteva fusaiole şi rîşniţe de tip „zdrobitor”, precum şi un obiect din lut ars pentru imprimarea ornamentelor pe ceramică (pl. XXXII/2). Grosimea medie a stratului de cultură din prima epocă a fierului este de 0,25—0,30 m. Observaţiile de stratigrafie verticală nu au reuşit să permită diferenţierea clară a mai multor nivele în cadrul acestui strat, cu atît mai mult cu cît nu s-au constatat suprapuneri directe ale unor complexe. Totuşi, există o serie de indicii stratigrafice care implică existenţa a cel puţin a două faze în evoluţia acestei aşezări. Această constatare se bazează pe faptul că unele complexe de locuire se situează la baza stratului de cultură în timp ce altele pornesc de la limita superioară a acestuia. Aceştora din urmă nu le corespunde însă şi un nivel de depunere separat şi cît de cît continuu în nici una dintre zonele aşezării. De altfel, şi analiza materialului ceramic descoperit în locuinţe confirmă această constatare, căci el prezintă o serie de diferenţieri tipologice care atestă că durata de existenţă a aşezării de la Valea Timişului — „Rovină” corespunde fazelor dezvoltată şi, respectiv, tîrzie (pl. XXXIII—XXXIV) ale culturii Basarabi. Mai mult, puternicele tradiţii de tip Insula Banului întîlnite în cadrul ceramicii descoperite într-una dintre primele locuinţe cercetate, şi care nu mai apar în nici unul din celelalte complexe de locuire cunoscute aici, poate permite încadrarea acestora chiar într-o fază timpurie a culturii.

Întregul material arheologic descoperit ca urmare a cercetărilor efectuate în punctul „Rovină” se află la Muz. Reşiţa.

b) Pe aceeaşi terasă, în punctul numit „Rit”, la aprox. 1 km. sud de aşezarea de la „Rovină” au fost descoperite, în urma unor cercetări de suprafaţă efectuate în anii 1976—1977, mai multe fragmente ceramica Basarabi şi un fragment dintr-o brătară de pastă sticloasă. Ceramica este tipică fazei dezvoltate a acestei culturi. Materialul se găseşte la Muz. Reşiţa³⁸.

26. Vărădia (Jud. Caraş-Severin).

Pe dealul „Chilit”, din raza acestei comune, a fost identificată şi cercetată timp de mai mulţi ani o aşezare hallstattiană. După informaţiile primite de la autorul săpăturilor, aici ar fi apărut şi ceramică Basarabi. Avînd în vedere că în zona cercetată stratul de cultură este puternic deranjat de lucrările agricole, nu s-a putut preciza, încă, dacă aşezarea în cauză are mai multe nivele şi nici cărei faze din evoluţia culturii îi aparţin fragmentele ceramice cu decor de tip Basarabi, descoperite totuşi în număr redus. Săpăturile fiind în curs de desfăşurare, rămîne ca cercetările viitoare şi prelucrarea întregului material descoperit să ne aducă lămuriri în acest sens³⁹. Materialul arheologic descoperit se află în totalitate la Muz. Reşiţa.

27. Vrăniuş (com. Răcăşdia, jud. Caraş-Severin).

Prin cercetări de suprafaţă, în punctul numit „Iagodărie”, au fost identificate urmele unei aşezări din prima epocă a fierului, în perimetrul căreia au fost descoperite fragmente ceramice aparţinînd culturii Basarabi⁴⁰. Materialul se află la Muz. Reşiţa.

³⁸ M. Gumă în *StComC*, II, 1977, p. 261.

³⁹ Informaţii primite de la E. Iaroslavschi, cel care a efectuat săpături în acest punct.

⁴⁰ M. Gumă, în *StComC*, II, 1977, p. 261, pl. IV/7.

*
* *

În cele ce urmează, vom încerca să subliniem — prin analiza sintetică a principalelor vestigii aparținând culturii Basarabi, cunoscute pînă în prezent pe teritoriul bănăţean — care sînt elementele fundamentale prin care se caracterizează descoperirile menţionate în repertoriul de mai sus şi, desigur, unele dintre implicaţiile pe care acestea le pot avea asupra cadrului problematic mai larg al întregii culturi Basarabi.

Stratigrafia aşezărilor. O primă observaţie care se cuvine a fi făcută aici este cea referitoare la grosimea stratului de cultură constatată în diversele staţiuni aparţinând culturii Basarabi din Banat. După cum a reieşit şi din repertoriul descoperirilor, în majoritatea punctelor menţionate nu există date precise de stratigrafie verticală. Excepţie fac doar cîteva puncte în care grosimea stratului sau nivelelor de depunere aparţinând acestei culturi este următoarea: 0,25—0,30 m la Valea Timişului — „*Ro-vină*“, 0,20—0,25 m la Ilova şi 0,15—0,20 m la Gornea — „*Țărmuri*“ (nive-lul superior al aşezării hallstattiene).

Este, deci, cît se poate de clar că locuirea acestor aşezări a fost rela-tiv de scurtă durată, fapt care nici nu este de mirare în cazul unei cul-turi a cărei întreagă perioadă de existenţă nu pare să depăşească 150 ani.

Pe de altă parte, se cuvine subliniat şi faptul că nici unul din aceste puncte nu prezintă o stratigrafie „etalon“ care să illustreze întreaga evo-luţie a culturii Basarabi din Banat, în ciuda faptului că aşezarea de la Valea Timişului se apropie cel mai mult de acest deziderat. De aceea, pen-tru o reconstituire cît de cît completă a întregii evoluţii a acestei culturi trebuie folosite mai ales datele oferite de stratigrafia comparată a aşeză-rilor cele mai bine cercetate pînă în prezent.

Deosebit de importantă, pentru începutul culturii Basarabi şi rapor-turile sale cronologice cu orizontul cultural imediat anterior din zonă, este situaţia surprinsă în cadrul aşezării hallstattiene de la Gornea — „*Țărmuri*“, unde nivelul superior (care poate fi atribuit fără nici un du-biu culturii Basarabi) suprapune direct, fără vreo întrerupere stratigra-fică sau cronologică, un nivel cu materiale de tip Gornea-Kalakača (ori-zontul Bosut III a), avînd o grosime de 0,20—0,25 m. Analiza materialu-lui descoperit în nivelul superior al acestei aşezări şi în cele două com-plexe închise cercetate (o locuinţă de suprafaţă la *Țărmuri* şi o groapă la *Pod Păzărişte*, aceasta din urmă străpungînd nivelul cu materiale de tip Gornea-Kalakača) confirmă relaţia stratigrafică constatată, conducînd spre încadrarea nivelului superior de la Gornea — „*Țărmuri*“ într-o fază timpurie a culturii Basarabi.

O situaţie asemănătoare a fost observată şi în cadrul aşezării de la Iaz — „*Dimb*“, unde o groapă cu materiale Basarabi străpunge un strat subţire conţinînd material ceramic pre-Basarabi, cu elemente caracteris-tice grupelor Insula Banului şi Gornea-Kalakača.

În cazul aşezării de la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*“, deşi nivelul Basarabi este puternic deranjat de lucrările agricole şi comple-xele feudale timpurii, se pare că acesta suprapune o staţiune hallstatti-ană timpurie, datată deocamdată aprox. în sec. XI î.e.n.⁴¹, fără ca aceasta

⁴¹ Informaţii Fl. Medeleţ.

să implice — desigur — și o continuitate cronologică neîntreruptă între cele două așezări⁴².

Deși nu poate constitui un argument sigur de natură stratigrafică, trebuie să amintesc aici și faptul că pe nivelul de incendiere al unei locuințe cercetate în așezarea hallstattiană timpurie de la Remetea Mare — „*Gomila lui Pituș*“ (aprox. sec. X—IX î.e.n.), a fost descoperit un fragment ceramic de tip Basarabi⁴³.

De asemenea, fără a dispune de date stratigrafice precise, menționez că și pentru stațiunea de la Remetea Pogănici se susține existența unui nivel inferior conținând ceramică exclusiv canelată⁴⁴.

În cazul stațiunilor de la Valea Timișului și Ilova, relațiile stratigrafice sînt irelevante pentru raportul dintre orizontul culturii Basarabi și cel care-l precede nemijlocit din punct de vedere cronologic, căci în ambele puncte descoperirile de tip Basarabi suprapun așezări aparținînd grupului Balta Sărată din perioadamiijlocie și tîrzie a epocii bronzului.

Trebuie remarcat, totuși, că unul dintre bordeiele cercetate în cadrul așezării de la Valea Timișului (B₁) conține material ceramic de evidentă tradiție Insula Banului, ceea ce constituie un indiciu pentru încadrarea lui în faza timpurie a culturii Basarabi. Din păcate, nu există și o confirmare stratigrafică a poziției sale timpurii în cadrul așezării, deoarece — chiar în acea zonă — stratul de cultură hallstattian este deranjat de lucrările drumului roman (care suprapunea parțial aceste complexe), iar în restul perimetrului ocupat de așezare nu s-a reușit separarea unui nivel care să conțină ceramică cu decor identic aceluia din bordeiul menționat⁴⁵.

Ținînd cont și de faptul că nici locuințelor din faza mai tîrzie a așezării Basarabi de la Valea Timișului nu le corespunde un nivel continuu de depunere arheologică, se impune constatarea că stratul de cultură al așezării din acest punct (exclusiv complexe de locuire menționate) aparține aproape în totalitate fazei mijlocii de dezvoltare a acestei culturi, prin grosimea sa 0,25—0,30 m) fiind cea mai consistentă depunere aparținînd acestei faze a culturii Basarabi din Banat.

În ceea ce privește raportul acestei culturi cu orizontul hallstattian tîrziu din Banat, datele stratigrafice existente sînt, de asemenea, extrem de reduse numeric, iar acolo unde există eventual în teren sînt încă insuficient precizate în publicații.

Astfel, la Valea Timișului, în complexe de locuire care pornesc de la limita superioară a stratului de cultură, ornamentarea specifică (în special, decorul imprimat și incizat) este tot mai rar întîlnită, apărînd în schimb forme ceramice și ornamente care anunță deja pe cele caracteristice fazelor timpurii ale grupului Ferigile, fapt care indică apartenența lor la o fază tîrzie a culturii Basarabi. Este drept că la Valea Timișului este reprezentat probabil doar începutul acestei faze, ținînd cont de inexistența unui nivel continuu care să corespundă acestor complexe.

⁴² Între orizontul așezării hallstattiene timpurii de la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*“ (Ha.A₂) și cel al așezării Basarabi din același punct există un spațiu cronologic căruia îi corespunde — măcar parțial în zona de nord a Banatului — orizontul așezării hallstattiene timpurii de la Remetea Mare — „*Gomila lui Pituș*“ (aprox. Ha B₁—B₂).

⁴³ Informații Fl. Medeleț.

⁴⁴ Vezi, *supra*, nota 31.

⁴⁵ M. Gumă-N. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 48—49, pl. IV.

Pe de altă parte, și în cadrul așezării hallstattiene fortificate de la Remetea Pogănici sînt menționate materialele ceramice de tip Ferigile⁴⁶, poziția stratigrafică a acestora nefiind încă bine precizată.

Ca atare, în ciuda penuriei de date stratigrafice, dar ținînd cont și de apariția unor descoperiri foarte apropiate de acelea ale grupului Ferigile la Brebu⁴⁷, Moldova Veche⁴⁸ și Ieselnița⁴⁹ se poate accepta — cu mari șanse de a fi în concordanță cu realitatea istorică — că, cel puțin în zona piemontană a Banatului, orizontul culturii Basarabi se continuă printr-un orizont cultural asemănător — dacă nu chiar identic — cu acela aparținînd grupului hallstattian tîrziu de tip Ferigile⁵⁰.

În sfîrșit, pentru a încheia prezentarea elementelor stratigrafice oferite de cercetarea așezărilor Basarabi din Banat, se impune a fi reliefate cîteva constatări de ordin mai general, oferite de datele pe care le deținem pînă în prezent.

O primă observație se desprinde din locuirea de scurtă durată a așezărilor. Coroborată cu apartenența la faze diferite de evoluție a majorității punctelor cu descoperiri Basarabi din Banat, această observație pare să ne indice o mobilitate accentuată în spațiu a purtătorilor acestei culturi, cu deosebire în fazele sale mai timpurii. Deși implicațiile unei asemenea constatări de abia acum înainte urmează a fi studiate în toată complexitatea lor, se pare că pot fi legate în primul rînd de circumstanțele în care s-a petrecut geneza acestei culturi, ca și de unele motivații de natură economică (cum ar fi, de exemplu, locul important ocupat de creșterea vitelor în cadrul acestor comunități).

În același timp, datele stratigrafice arată deja cu destulă claritate că orizontul culturii Basarabi urmează nemijlocit grupului Gornea-Kalakača (Bosut III a) în sudul Banatului, grupului Insula Banului în sud-estul și estul acestei regiuni, respectiv, grupelor evolute ale complexului hallstattian timpuriu cu ceramică canelată în nordul Banatului. După cum vom vedea în cele ce urmează, acestea sînt și principalele componente culturale care au contribuit la geneza culturii Basarabi.

Și pentru sfîrșitul culturii există, deci, cîteva indicii privind evoluția sa în zona deluroasă a Banatului spre manifestări culturale asemănătoare acelor de tip Ferigile, în timp ce în zona de cîmpie a acestei regiuni nu se cunosc-deocamdată elemente capabile să ilustreze evoluția culturală post-Basarabi.

Tipurile de habitat. Chiar și la o simplă consultare a hărții conținînd distribuția punctelor cu descoperiri Basarabi pe teritoriul Banatului (pl. I), majoritatea acestora reprezentînd așezări, se poate constata că ele se concentrează în zona principalelor cursuri de apă (Dunărea, Timișul, Carașul și Bega) și a afluenților acestora. Deși, cel puțin pînă în prezent, numărul stațiunilor din zona deluroasă este sensibil mai mare decît acela din zona de cîmpie, cred că acest lucru nu trebuie neapărat interpretat ca pe o predilecție a purtătorilor culturii Basarabi pentru regiunea piemon-

⁴⁶ Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970, (1971), p. 192.

⁴⁷ V. Leahu, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 159—162.

⁴⁸ Material inedit în Muz. Reșița.

⁴⁹ M. Nica, *loc. cit.*, p. 13—39, fig. 9—14, 15/2—8; 16/2—10; 17—22.

⁵⁰ Ipoteza a fost, de altfel, emisă încă din 1970 de către Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p. 192.

tană a Banatului, căci este foarte probabil că situația actuală se datorează unui stadiu diferit de cercetare în cele două zone. Este de presupus că cercetările viitoare vor fi de natură să modifice sensibil acest raport, chiar dacă ținem cont numai de faptul că în celelalte zone ale ariei de răspîndire a culturii Basarabi regiunile de cîmpie sînt dens locuite⁵¹.

Marea majoritate a regiunilor din Banat se află situate pe terasele superioare ale văilor pe care le formează riurile mai sus amintite. În general, înălțimile mai mari nu sînt locuite, observația fiind valabilă și pentru zona piemontană, unde singurele așezări situate pe dealuri (puțin înalte, însă) sînt cele de la Remetea Pogănici și eventual, Vărădia. O situație asemănătoare se constată și în cazul peșterilor, unica locuire de acest tip cunoscută cu certitudine pînă în prezent pe întregul teritoriu bănățean fiind aceea de la Pescari — „*Gaura Livoditei*“.

De regulă, așezările menționate în repertoriu sînt deschise, necunoscîndu-se pînă acum nici un caz de fortificație artificială care să fi fost construită cu siguranță de către purtătorii culturii Basarabi din Banat. Excepție de la această regulă ar putea face, totuși, așezările de la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*“ și Remetea Pogănici, fără a dispune însă de date sigure pentru nici unul din aceste puncte. Astfel, la Remetea Mare, dacă nu se poate vorbi de existența certă a unor lucrări de fortificare artificială, prin locuirea unei insule create de Bega și un braț — actualmente secăt — al acestui rîu, sîntem puși în fața folosirii unor avantaje naturale oferite de configurația terenului pentru a asigura protecția așezării. La Remetea Pogănici dispunem, în schimb, de observații arheologice concrete care atestă existența unor lucrări de fortificație artificială. Cu toate acestea, nu se știe încă sigur dacă ele pot fi datate în vremea culturii Basarabi, dacă este vorba de o fortificație post-Basarabi (respectiv, de orizont Ferigile) sau dacă aceasta reprezintă o fortificație hallstattiană timpurie refolosită de purtătorii culturii Basarabi.

Oricum, situația din Banat nu se deosebește de aceea constatată în restul arealului ocupat de această cultură, căci și aici — cu excepția fortificației de la Popești, care poate fi iarăși o fortificație hallstattiană timpurie refolosită⁵² — nu se mai cunosc cazuri sigure de așezări fortificate.

În sfîrșit, referitor la structura așezărilor, numărul și tipurile de locuințe din cuprinsul acestora, trebuie să subliniez faptul îmbucurător că datele puse la dispoziție de cercetările arheologice din Banat depășesc substanțial tot ceea ce se cunoștea pînă acum în acest sens pe întregul spațiu ocupat de către purtătorii culturii Basarabi.

Desigur, un loc aparte în acest context revine așezării de la Valea Timișului — „*Rovină*“, aici fiind cercetate pînă în prezent nu mai puțin de 11 locuințe de diverse tipuri⁵³ și mai multe gropi.

În celelalte așezări Basarabi din Banat au mai fost descoperite, de asemenea, încă două locuințe (una la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*“ și alta la Gornea — „*Tărmuri*“) și două gropi (Gornea — „*Pod Păzăriște*“, respectiv, Iaz — „*Dîmb*“).

⁵¹ A se vedea hărțile de răspîndire a culturii, citate la nota 6.

⁵² Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 105—106.

⁵³ Planurile și profilele unora dintre ele au fost deja publicate (M. Gumă-N. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, pl. IV—V. Celelalte urmează a fi publicate integral — împreună cu materialul arheologic conținut — după încheierea cercetărilor, într-un viitor studiu monografic dedicat stațiunii de la Valea Timișului.

Pe baza acestei documentații, s-a putut constata că principalele categorii de locuințe folosite de purtătorii culturii Basarabi în Banat au fost bordeiele⁵⁴, semibordeiele și locuințele de suprafață⁵⁵.

Bordeiele au, în general, groapa bine adâncită în pământ și fundul ușor albiat. În unele cazuri (Valea Timișului), acesta este podit cu pietriș mărunț sau piatră de râu de dimensiuni mai mari. Cele descoperite la Valea Timișului (în număr de cinci) au o formă rotundă, ovală sau pătrată cu colțurile ușor rotunjite. Unul dintre bordeiele de formă pătrată cercetate în acest punct mai păstra, la colțuri, gropile unor stâlpi de susținere relativ subțiri. Tot aici a fost descoperit și un bordei cu două alveole. De asemenea, la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*“, singurul complex de locuire cercetat din cadrul așezării Basarabi este reprezentat de un bordei de formă rotundă, în centrul căruia s-a descoperit și groapa unui stâlp de susținere a acoperișului. Tot aici trebuie remarcat și faptul că majoritatea bordeielor (în special cele de formă rotundă) sînt de dimensiuni relativ mici. De obicei, în interiorul acestui tip de locuințe nu au fost descoperite vetre de foc, cu excepția unui singur caz de la Valea Timișului, unde se supoziționează prezența unei vetre pe baza fragmentelor pe care acesta le conținea.

Semibordeiul, reprezentînd de fapt o variantă a locuinței de suprafață, avînd spațiul de locuit ușor adîncit sub nivelul de călcare, este documentat pînă acum doar în cadrul așezării de la Valea Timișului. Locuințele de acest tip sînt, în general, de dimensiuni mai mari decît bordeiele, cu o formă aproximativ dreptunghiulară și au o singură încăpere. Cele mai multe au avut la bază un strat subțire de pietriș mărunț, bine bătătorit. Ele prezintă o structură ceva mai complexă. Astfel, două dintre acestea au fost prevăzute cu cîte un cuptor dispus în colțul locuinței, la una dintre ele existînd în plus și o vatră de formă rotundă plasată în centrul încăperii. În alt caz, a fost descoperită și groapa unui stâlp central de susținere a acoperișului, în timp ce vatra — tot de formă rotundă — a fost dispusă în afara semibordeiului.

Locuințele de suprafață propriu-zise sînt reprezentate prin numai două complexe, descoperite la Valea Timișului și, respectiv, la Gornea — „*Țăr-muri*“ (cu mențiunea că această locuință a fost doar parțial cercetată). Ambele aveau podeaua — alcătuită dintr-un pat de pietriș bine tasat, peste care s-a aplicat un strat de lutuială. Locuința de la Valea Timișului a avut cu siguranță o formă dreptunghiulară, cea de la Gornea — „*Țăr-muri*“ fiind, probabil, de același tip. În nici una dintre ele nu s-a constatat existența mai multor încăperi și nici prezența unor vetre sau fragmente de vatră.

După cum am arătat mai înainte, în așezările Basarabi din Banat au fost descoperite și cîteva gropi. Spre deosebire, însă, de unele gropi cunoscute în aria acestei culturi, al căror caracter ritual pare foarte proba-

⁵⁴ Un bordei Basarabi a mai fost descoperit și în Transilvania, la Aiud, (jud. Alba), în punctul „*Cetățuia*“, cf. H. Ciugudeanu, *loc. cit.*, p. 8, fig. 3.

⁵⁵ Locuințele de suprafață sînt cele mai bine reprezentate în cultura Basarabi. La Popești — „*Novaci*“ a fost cercetată și o locuință — „*cenușar*“, cf. Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 106—107.

bil⁵⁶, în stațiunile bănațene rostul lor a fost mai curînd acela de depozitare a resturilor menajere provenite din activitatea cotidiană sau de la curățirea periodică a locuințelor, căci inventarul acestora nu conține nici un fel de elemente care să permită interpretarea lor ca gropi rituale. Ele au, de regulă, pereții drepți și fundul ușor rotunjit. O singură groapă de la Valea Timișului a avut pereții cuptoriți, ceea ce ar putea constitui un eventual argument pentru destinația sa inițială ca groapă de provizii, care a fost transformată ulterior în groapă de resturi menajere.

Tot în stațiunea de la Valea Timișului au mai fost scoase la iveală încă două complexe arheologice care se detașează de celelalte printr-o serie de particularități ce se cuvin a fi amintite.

Primul dintre ele este reprezentat de o groapă de dimensiuni mai mari, cu gura rotundă și fundul albiat, puțin adîncită în pămînt. În interiorul său au apărut fragmente ceramice, cărbune și cenușă, precum și cîteva măsele extrem de friabile, care ar putea să provină de la un craniu de cal așezat pe fundul gropii⁵⁷. Gura acesteia a fost căpăcuită cu un dop compact de chirpic ars, care nu reprezintă în nici un caz resturile unor pereți de locuință prăbușiți în groapă. Toate aceste elemente mă îndeamnă să o interpretez ca pe un complex de caracter ritual, fără a avea însă o siguranță deplină în acest sens.

În cel de-al doilea caz este vorba tot de o groapă de formă rotundă, cu pereții drepți, și puternic adîncită în pămînt. Fundul său era plat, avînd dispusă o vatră de formă rotundă în zona centrală. În jurul său au fost descoperite mai multe fragmente de chirpic care, eventual, pot să provină de la o locuință de suprafață puternic distrusă, despre forma și dimensiunile căreia e evident că nu se mai poate ști nimic. Cea mai apropiată analogie, în timp și spațiu, pentru acest gen de groapă — „instalație de încălzire“ poate fi găsită, deocamdată, într-o fază mai tîrzie a complexului cultural hallstattian cu ceramică canelată, de tip Gáva-Holihrad⁵⁸.

În fine, din prezentarea tipurilor de habitat ale comunităților Basarabi din Banat, se poate desprinde măcar o constatare de ordin mai general. Este vorba de faptul că marea majoritate a așezărilor nu au fost fortificate, ceea ce arată că perioada istorică în care se plasează cultura Basarabi a fost relativ calmă pentru meleagurile bănațene și, în același timp, că purtătorii acestei culturi nu s-au așezat într-un mediu etno-cultural străin.

⁵⁶ Este vorba, în special, de acelea descoperite la Popești — „Novaci“, și Verbița. Cf. Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p. 184; idem, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 83. Cea de la Alba Iulia — „Lumea Nouă“ pare să fie mai degrabă un mormînt (H. Ciugudeanu, *loc. cit.*, p. 13—14, fig. 6). Ținînd cont de numeroasele analogii ce există între aceste vase și cele din nivelul inferior de la Gornea — „Țărmuri“ și „Pod Păzăriște“, ca și în așezarea de la Gornea — „Căunița de Sus“ (M. Gumă, în *Banatica*, V, 1979, pl. IV—XXIII, XXXVII), acest complex pare să aparțină mai curînd unei faze timpurii a culturii Basarabi.

⁵⁷ Din cauza acidității ridicate a solului, în întreaga stațiune de la Valea Timișului (indiferent de epocă) nu s-a păstrat nici un fragment faunistic, cu excepția acestor măsele.

⁵⁸ Asemenea „sisteme de încălzire“ sau „gropi-cuptor“ au fost descoperite în așezările de la Somotor și Mahala. Cf. G. I. Smirnova, în *MIA*, 150, 1969, p. 28; idem, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 365.

Principalele categorii de vestigii ale culturii materiale

Din cercetările întreprinse în cadrul stațiunilor Basarabi de pe teritoriul Banatului a rezultat o mare cantitate de material arheologic, din componența căruia se detașează în primul rînd ceramica și piesele de metal. Pe lângă acestea, au mai fost descoperite și alte cîteva obiecte realizate din lut ars și piatră.

1. *Ceramica*, este, de departe, cea mai importantă și mai bogat reprezentată categorie de vestigii a culturii materiale, nu numai din punct de vedere cantitativ și tipologic, dar și prin informațiile istorico-arheologice pe care le oferă cercetătorului. Este lucrată, în totalitate cu mîna.

Sînt bine reprezentate în descoperiri, atît categoria ceramicii grosiere, de uz comun, cît și cea fină sau semifină, cu destinație mai diversă.

Ceramica grosieră este realizată dintr-o pastă în amestec cu mult nisip și pietricele. Pereții vaselor sînt relativ groși, adesea ușor neteziți, și prezintă — în multe cazuri — urme puternice de ardere secundară atît în interior cît și în exterior.

La această categorie ceramică culoarea predominantă a vaselor este cea brună, brun-cărmizie sau brun-neagră.

Repertoriul tipologic al acestora este deosebit de limitat. Forma absolut caracteristică — și bine ilustrată în majoritatea așezărilor Basarabi din Banat — rămîne oala cu corpul mai mult sau mai puțin bombat, iar gîtul ușor profilat și arcuit spre exterior (pl. VII/1; XIV; XV; XVI/1—2, 5). O variantă a aceluiași tip o constituie vasele cu pereții aproape drepecți și dispuși oblic spre exterior, ceea ce le conferă un aspect tronconic. În unele cazuri, recipientele sînt prevăzute cu toate dispuse deasupra zonei lor mediane.

Decorul se limitează la creștături oblice sau verticale pe buză și la brîuri orizontale în relief, simple, creștate oblic sau alveolate. Uneori, pe aceste brîuri în relief apar și cîteva proeminențe mici, aplatizate și alungite.

În sfîrșit, doar cîteva fragmente din această categorie ceramică prezintă un decor ceva mai complex, în timp ce numai la Valea Timișului se cunoaște un fund care provine de la un vas-strecurătoare realizat din pastă grosieră.

Categoria ceramicii fine și semifine — de asemenea, bogat reprezentată — este realizată dintr-o pastă bine frămîntată, în amestec cu nisip fin. Culoarea vaselor este cu deosebire brun-neagră și neagră, mai rar brun-gălbuie sau brun-cărmizie. De cele mai multe ori, suprafața lor este puternic lustruită, cu observația că acest procedeu este folosit mai frecvent în fazele timpurie și mijlocie ale culturii. Tot pentru faza timpurie s-a putut constata, uneori, și existența unui contrast între nuanțele de brun și brun-cărmiziu ale suprafeței interioare a pereților și negrul intens, bine lustruit, de la exterior.

Cu unele excepții, principalele tipuri de vase, executate din pastă fină și semifină sînt cele cunoscute în întreaga arie de răspîndire a culturii Basarabi.

Vasele pîntecoase cu gîtul înalt, arcuit, și buza răsfrîntă la exterior (de tipul folosit adeseori și ca urnă funerară) sînt de dimensiunile cele mai diverse (mergînd de la exemplarele foarte mari pînă la cele minia-

turizate). Unele dintre acestea sînt bogat ornamentate (pl. XII; XXIX), în timp ce altele sînt complet lipsite de decor (pl. XXI/7). Ornamentele sînt plasate în special pe zonele cele mai vizibile ale vaselor, respectiv pe fața interioară a buzei, pe gît, precum și pe zona maximului diametru al acestora (inclusiv la contactul dintre gît și corpul propriu-zis). De regulă, acest tip nu este prevăzut cu toarte. În schimb, la unele exemplare apar mici proeminențe conice pe umăr (pl. V/2). Toate vasele din această categorie au fundul drept.

Foarte apropiate ca formă sînt cămile prevăzute cu o toartă ușor supraînălțată pornind din buză. Corpul lor are o formă aproximativ rotundă, ușor turtită, și gîtul înalt cu buza puțin arcuită la exterior. De obicei, toarta acestui tip de vas este lătită și aproape triunghiulară în secțiune. La marea majoritate a cazurilor cunoscute pînă în prezent în Banat gura este dreaptă, la fel ca și în cazul mării majorități a celorlalte exemplare cunoscute în cultura Basarabi⁵⁹. În schimb pe teritoriul Munteniei (la Popești, mai ales), au fost descoperite și vase de același tip cu gura oblică, probabil sub influența formelor ceramice similare din zonele sud-ducărene⁶⁰.

Ceștile, cu una sau două toarte, reprezintă o formă larg răspîndită. În cadrul stațiunilor bănațene ale culturii Basarabi ele sînt cunoscute în două variante principale.

Prima dintre acestea o constituie ceștile — „căuc“, cu un aspect oarecum tronconic, avînd pereții arcuiți ușor spre interior (pl. X/5; XVI/4). De obicei, sînt prevăzute cu o toartă puternic supraînălțată, lătită sau fațetată longitudinal. În general — cel puțin în cazul exemplarelor cunoscute pînă acum — sînt lipsite de decor.

Cea de-a doua variantă o reprezintă ceștile cu corpul globular, și gîtul drept sau ușor evazat (pl. II/9; III/8; XVIII/11; XIX/10; XXV/6—8; XXVII/1). Exemplarele din această categorie au una sau două toarte, de asemenea mai mult sau mai puțin supraînălțate, lățite sau fațetate longitudinal. Marea majoritate a ceștilor de acest tip sînt bogat și variat ornamentate. În faza mai tîrzie predomină decorul exclusiv cancelat (pl. XXXIII/2).

Străchinile sînt, de asemenea, reprezentate prin două tipuri principale.

O primă categorie — de altfel, cea mai numeroasă — o constituie cele cu buza invazată (pl. VIII/2—3; IX; XI; XIII, etc.). Majoritatea sînt ornamentate pe buză și pe umăr, fără ca cele lipsite de decor să constituie o excepție. Unele prezintă mici proeminențe conice pe umăr. Un singur fragment aparținînd unui vas de acest tip, descoperit la Svinița, prezintă o toartă orizontală pe umăr. El aparține, probabil, unei faze mai tîrzii a culturii.

Cel de-al doilea tip — mai puțin numeros decît primul — este reprezentat de strachina cu buza răsfrîntă la exterior (pl. V/3; VI; XXVII/2; XXXIV). De cele mai multe ori este ornamentat pe partea superioară a buzei sau pe zona de contact dintre aceasta și cea bombată a corpului.

⁵⁹ Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, Abb. 6/7, 14; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, fig. 39/1—2; 40/1—2.

⁶⁰ Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, Abb. 6/6, 8. Este citat, în acest sens, cazul căinii de la Tren (R. P. Bulgară); *ibidem*, Abb. 4/5.

Exemplarul de la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*“, — aparținând fazei mai timpurii a culturii aBasarabi, prezintă pe marginea buzei o serie de lobi atrofiați (pl. V/3). În faza târzie, decorul acestui tip de strachină este realizat cu preponderență prin canelare (pl. XXXIV).

În fine, se cuvine a fi amintită aici și o apariție deocamdată singulară. Este vorba de un fragment care provine din zona mediană a unui vas dublu, de tipul „solniță“, descoperit în așezarea de la Valea Timișului.

Se face remarcată, totodată, lipsa din stațiunile bănățene ale culturii Basarabi a vasului cu picior („fructiera“), atât de bine reprezentat în Oltenia⁶¹, dar care este semnalat și în alte regiuni ale ariei ocupată de această cultură⁶².

Din aceeași categorie a ceramicii fine mai fac parte și câteva toarte fragmentare, de tipul „ansa cornută“ (pl. II/1) sau cele prevăzute cu o proeminență în zona superioară (pl. II/2), fără a se cunoaște însă cărui tip de vas au aparținut. Ele apar numai în faza timpurie a culturii, probabil ca o moștenire de tip Insula Banatului⁶³.

Ornamentarea ceramicii fine și semifine este deosebit de bogată și variată, fiind realizată cu ajutorul canelurilor, inciziilor și imprimeurilor. De multe ori, pe același vas apar motive decorative complexe realizate prin asocierea tuturor acestor tehnici de ornamentare. De remarcat complexitatea mai mare, precum și asociația mai frecventă a acestor tehnici ornamentale, cu deosebire în primele faze ale culturii. Ornamentele tele imprimate dispar aproape total în faza târzie, când se constată o folosire mai frecventă a decorului canelat, alături de care apar — mult mai rar și mai prost realizate însă — și unele ornamente incizate. Aceasta este, de altfel, și motivul pentru care incrustarea cu substanță albă a motivelor decorative incizate și imprimate se întâlnesc aproape exclusiv numai în fazele timpurie și, respectiv, mijlocie ale culturii.

Prin ștampilare au fost realizate șirurile de ornamente în formă de „S“-uri înălțuite, benzile paralele crestate sau hașurate (așa numitul „șnur fals“), dispuse orizontal, oblic sau în ghirlandă pe cele mai diverse zone ale vaselor, imprimeurile „șnurate“ care umplu spațiile goale create de marile spirale înălțuite, realizate prin „pseudo-excizie“ și incluse într-o bandă mai lată, șirurile de puncte și cerculețe imprimate, ornamentele având o formă apropiată de aceea a literei „epsilon“ sau șirurile de mici semicercuri imprimate.

Motivele incizate alcătuiesc benzi hașurate care cruță pseudo-excizii în zig-zag sau în formă de spirală continuă, triunghiuri și romburi hașurate, ghirlande, motivul în formă de „cruce malteză“, mari spirale hașurate și îmbucate, benzi paralele dispuse în forma literei „V“, șiruri de liniuțe, paralele dispuse oblic pe caneluri. În faza timpurie apar și ornamente realizate din grupe de liniuțe scurte incizate.

⁶¹ De exemplu, la Verbița, Gruia — și mai ales — Basarabi. Cf. D. Berciu, în *IstRom*, I, p. 144, fig. 20/5, (Verbița); V. Pârvan, în *Dacia*, I, 1924, fig. 3/1 (Gruia); Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, fig. 25/7—8; 29/1—2; 30; 31.

⁶² De exemplu, în Transilvania, la Obreja — „*Tăul lui Filip*“ (jud. Alba). Cf. H. Ciugudeanu, în *Apulum*, XIV, 1976, fig. 5/9.

⁶³ S. Morintz-P. Roman, în *SCIV*, 20, 1969, 3, fig. 9/1; 12/6, 8; 14/II.

Canelurile sînt dispuse cel mai adesea orizontal și oblic pe umărul vaselor. Se cunosc și modele mai complicate realizate tot prin canelare, dispuse pe buza sau corpul vaselor.

Ca o observație generală referitoare la ceramica Basarabi din Banat, trebuie subliniat faptul că nu se poate urmări, deocamdată, o evoluție clară în domeniul formelor pe diversele faze ale culturii, principalele tipuri de vase fiind, de altfel, acelea moștenite din repertoriul tipologic al grupelor culturale pre-Basarabi din Hallstattul timpuriu carpato-dunărean, cu deosebire cele caracteristice complexului cultural cu ceramică canelată.

2. *Piese de metal* constituie cea de-a doua categorie importantă a vestigiilor de cultură materială descoperite în stațiunile bănațene ale culturii Basarabi. Ele sînt realizate exclusiv din bronz sau fier și reprezintă — cu foarte puține excepții — podoabe sau alte accesorii de port (fibule, brățări, nasturi și mărgel, etc.), precum și piese de harnașament (pendantive și „psalii”). Marea majoritate a acestor piese de metal provin din complexe cu caracter funerar (cele de la Moldova Veche — „Ostrov”, Svinița — „Piatra Ilișovei” și Ieșelnița), foarte puține fiind descoperite în așezări (cum sînt cele de la Valea Timișului — „Rovină”).

Fibulele care pot fi atribuite cu destulă certitudine culturii Basarabi sînt reprezentate — pînă acum — numai de cele trei exemplare fragmentare descoperite la Svinița — „Piatra Ilișovei”⁶⁴, ilustrînd două variante ale seriei mai largi de fibule cu două resorturi, corpul în formă de arcuș și placa piciorului în formă de „scut beotic” alungit sau de „clepsidră” (*Zweischleifige Bogenfibeln mit sanduhrförmiger Fußplatte*), avînd cea mai mare concentrare de descoperiri în zona nord-vest balcanică, respectiv în jumătatea vestică a ariei de răspîndire a culturii Basarabi⁶⁵.

Primei variante (variante D, la T. Bader⁶⁶), cunoscută în literatură și sub numele de tip Vače⁶⁷, îi aparțin două dintre piesele de la Svinița (pl. XXI/1), avînd corpul realizat dintr-un miez de fier, cu secțiune aproape pătrată, învelit într-o cămașă de bronz cu „coaste” transversale. Datarea acestui gen de fibulă cu deosebire în secolul VII î.e.n.⁶⁸ este confirmată și de analogiile cunoscute pe teritoriul României, în special cele din necropolele de la Balta Verde⁶⁹ și Basarabi⁷⁰ sau din depozitele de la Hunia⁷¹ și Ghidici⁷², ca și de încadrarea lor pentru zonele iugoslave în-

⁶⁴ M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, pl. VI/1. Al doilea exemplar este încă inedit (cf. T. Soroceanu — I. Dragomir, *loc. cit.*).

⁶⁵ S. Gabrovec, în *Godišnjak Sarajevo*, (Extras), VIII, 1970, 6, p. 5—65; T. Bader, *Fibeln in Rumänien*, în *PBF*, XIV, 6, München, 1983, p. 71 și urm. Taf. 23—31; 47—49.

⁶⁶ T. Bader, *op. cit.*, p. 81—84; Taf. 27/180—194; 28; 29/217—220, 222—223.

⁶⁷ F. Staré, *Vače*, Ljubljana, 1955, pl. XXIV—XXV.

⁶⁸ T. Bader, *op. cit.*, p. 84.

⁶⁹ D. Berciu, E. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, fig. 65; 69/1; 81/1—2; 84; 90/1; 3; 101/3; 110/5—6; 126/6; 127/1—3, 6—7.

⁷⁰ Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 214—215, fig. 22/6—11.

⁷¹ O. Stoica și V. Cioamă, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 561—565; M. P. Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, Edit. Academiei, 1977, p. 165 și pl. 402/12.

⁷² Al. Oancea, în *SCIV*, 23, 1972, 4, p. 537—552, pl. 416; Al. Oancea și C. Mărgărit Tăulea, în *SCIV*, 25, 1974, 2, p. 255; M. P. Dîmbovița, *op. cit.*, p. 165, pl. 400/17.

tr-un orizont paralel cu faza Glasinac IV b (sfârșitul sec. VIII — sec. VII î.e.n.)⁷³.

Cealaltă piesă de la Svinița (pl. XXXI/2) este realizată în întregime din fier, are dimensiuni destul de mari și secțiunea arcului romboidală (varianta B, la T. Bader⁷⁴). Încadrarea sa cronologică este identică cu a celorlalte fibule mai sus amintite, cele mai apropiate analogii de pe teritoriul României fiind exemplarele descoperite în necropola de la Balta Verde⁷⁵.

Brățările sînt executate din bronz în toate cazurile, fiind reprezentate prin mai multe piese întregi sau fragmentare, descoperite tot la Svinița (pl. XXXI/4—10)⁷⁶. Ele au secțiunea planconvexă și capetele ușor petrecute. Se pare că și în necropola de la Moldova Veche — „Ostrov“ au fost descoperite mai multe exemplare de același tip⁷⁷. După toate aparențele, cel puțin în cazul descoperirilor cunoscute pe teritoriul României, existența acestui tip de brățară acoperă măcar intervalul Ha B₃—Ha D₁, adică perioada cuprinsă între sec. VIII — începutul sec. VI î.e.n.⁷⁸. În funcție de contextul ceramic în care au apărut (faza mijlocie și, poate, tîrzie a culturii Basarabi), datarea pieselor de la Svinița se poate limita la sec. VII î.e.n.⁷⁹.

În același punct a apărut și un nasture de bronz cu calotă semisferică ajurată. În concordanță cu datarea celorlalte piese descoperite aici, se impune plasarea lui tot în cursul sec. VII î.e.n., mai ales că un exemplar de același tip a fost descoperit recent la Cerneți, în Oltenia, într-un mormînt tumular de incinerare aparținînd fazei mijlocii a culturii Basarabi⁸⁰. Trebuie avută în vedere, însă, o perioadă mai lungă de existență pentru acest tip, dacă ar fi să ținem cont numai de faptul că o piesă similară (neajurată, însă) a apărut și în mormîntul colectiv nr. 2 de la Gomolava (R. S. F. Iugoslavia), într-un mediu cultural de tip Gornea — Kalakača a cărui datare în Ha B₂—B₃ (sec. IX — începutul sec. VIII î.e.n.) se impune actualmente⁸¹.

Din aceeași descoperire provine și o mică perlă din bronz de formă bitronconică. Ea se pretează mai puțin la o încadrare cronologică precisă, deși — în funcție de context — trebuie datată tot în sec. VII î.e.n. Piese similare ca formă, dar realizate din sticlă sau caolin, au apărut și în necropolele de la Balta Verde și Basarabi⁸².

Tot un obiect de podoabă pare să fi fost și fragmentul torsadat (pl. XXX/1), din bronz, descoperit în nivelul superior al așezării de la Gornea — „Tărmuri“. Probabil că este o bucată dintr-un „torques“, care tre-

⁷³ Al. Oancea, *loc. cit.*, p. 549 și nota 52.

⁷⁴ T. Bader, *op. cit.*, p. 79—80, 84 și Taf. 26/166—176; 48.

⁷⁵ D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*, fig. 61/4—5; 100/5; 120/3.

⁷⁶ M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, pl. IV/4—10.

⁷⁷ Am putut vedea personal citeva exemplare de acest tip, provenind din necropola menționată, în depozitul Muz. din Drobeta-Tr. Severin. Piese sînt inedite.

⁷⁸ M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, p. 169 și nota 41.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Material inedit în Muz. din Drobeta-Tr. Severin. Am putut vedea această piesă împreună cu materialul ceramic descoperit aici, grație amabilității colegului Gabriel Crăciunescu. Țin să-i mulțumesc și cu acest prilej.

⁸¹ P. Medović, *op. cit.*, p. 102—103, M. Gumă, în *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 55.

⁸² D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*, fig. 66/3; 89/1, 8, 10; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, fig. 23.3.

buie datat în sec. VIII î.e.n., ținând cont că nivelul respectiv de la Gornea — „*Țărmuri*“ aparține unei faze timpurii a acestei culturi.

Pendantul circular de bronz (*Ringanhänger*) descoperit în același nivel al așezării de la Gornea — „*Țărmuri*“ (pl. XXX/2), reprezintă foarte probabil un accesoriu de harnașament, fiind unul dintre cele mai caracteristice produse din metal ale culturii Basarabi⁶³. Deși exemplarul menționat trebuie datat mai curînd în sec. VIII î.e.n., majoritatea pieselor de acest tip se plasează în cursul sec. VII î.e.n., în funcție de analogiile cunoscute la Sofronievo⁶⁴ și Basarabi⁶⁵ sau în depozitele de la Hunia⁶⁶ și Ghidici⁶⁷.

Din aceeași categorie a pieselor de harnașament face parte și „psalia“ de fier cu cap de cal (pl. XXX/3) descoperită pe suprafața mantalei de piatră a Tum. 1 de la Ieșelnița⁶⁸. Datarea acestei piese rămîne încă supusă discuției, căci marea majoritate a analogiilor din România, Ungaria și nordul Mării Negre nu sînt mai vechi de sec. VI î.e.n.⁶⁹. Este drept că prezența acestui tip de „psalie“ în depozitul de la Stillfried implică apariția sa în zona Europei Centrale încă din Hallstattul mijlociu⁷⁰. Cu toate acestea, ceramica descoperită în Tum. 1 de la Ieșelnița pare să aparțină fazei timpurii a culturii Basarabi, fapt subliniat și de M. Nica, prin apropierea pe care le face între pasta, formele și decorul ceramicii din acest tumul și cele caracteristice grupului Insula Banului⁷¹. Ori, aceasta ar implica datarea „psaliei“ încă în cursul sec. VIII î.e.n. și dacă observațiile stratigrafice efectuate în momentul descoperirii sînt sigure iar încadrarea ceramicii corectă, exemplarul de la Ieșelnița ar fi cea mai timpurie apariție a acestui tip de obiect din Europa estică.

Mai puțin tipice sînt cele două cuțite curbe din fier, cu limbă la mîner și secțiunea lamei aproximativ triunghiulară, descoperite la Svinița — „*Piatra Ilîșovei*“ (pl. XXXI/3), respectiv, Valea Timișului — „*Rovină*“. Din acest ultim punct provine și o verigă de bronz, poate o mică brățară de copil.

În sfîrșit, se cuvin a fi menționate aici și fragmentele de sîrmă de bronz descoperite la Svinița, care au secțiunea parțial rotundă, parțial pătrată. S-ar putea ca ele să provină de la un tip de brățară plurispiralică, similară pieselor din depozitul de la Ghidici⁷², fapt care ar întări datarea lor în sec. VII î.e.n.

Aș mai sublinia aici și faptul că — făcînd abstracție de inventarul metalic încă inedit al necropolei de la Moldova Veche — „*Ostrov*“⁷³ —

⁶³ Fapt elocvent ilustrat și de aria de răspîndire a acestei piese. Cf. Al. Oancea, *loc. cit.*, fig. 1 (harta de răspîndire); K. Kilian, în *PZ*, 50, 1975, Taf. 91 (harta de răspîndire).

⁶⁴ B. Hänsel, *op. cit.*, Teil II, Taf. 68/2—3.

⁶⁵ Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, fig. 23/7.

⁶⁶ M. P. Dîmbovița, *op. cit.*, pl. 401/24—33; 402/1—5.

⁶⁷ *Ibidem*, pl. 399/1—30; 400/1—11.

⁶⁸ M. Nica, *loc. cit.*, p. 9 și fig. 15/1—16/1.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 23.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p. 12—13.

⁷² M. P. Dîmbovița, *op. cit.*, pl. 400/18—20, 401/15.

⁷³ După afirmațiile existente, în această necropolă au fost descoperite mai multe tipuri de obiecte din metal: brățări de bronz cu secțiune plan-convexă, fibule din bronz și fier cu două resorturi, spade, podoabe de păr, fragmente de centură, pro-

celelalte categorii de piese de metal întâlnite în aria culturii Basarabi (în special pumnalele — spadă din fier cu mânerul în formă de T, topoarele cu aripioare și topoarele bipede din fier, precum și protomele zoomorfe în formă de cap de pasăre) nu sînt documentate pînă acum pe teritoriul Banatului.

3. *Alte categorii de obiecte.* În stațiunile bănățene ale culturii Basarabi mai sînt cunoscute și cîteva obiecte din lut ars (fusaiole și ștampile pentru ornamentarea ceramicii) sau din piatră (rîșnițe și cute).

Trecînd peste fusaiole, care nu prezintă elemente particulare față de acelea din alte epoci, o mențiune specială se cuvine a fi făcută în legătură cu ștampilele din lut. Pe teritoriul Banatului au fost descoperite pînă în prezent două asemenea obiecte (pl. XXXII/1—2), ambele fragmentare, cîte unul în așezările de la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*“ și, respectiv, Valea Timișului — „*Rovină*“. Ambele exemplare provin din locuințe Basarabi. Corpul lor este de formă semilunară, avînd incizate pe partea curbată — care este mai ascuțită — un șir de liniuțe oblice, paralele. Prin aplicarea lor repetată pe pereții încă moi ai vasului, se realiza acel ornament imprimat în formă de „șnur fals“.

În cadrul culturii Basarabi piese similare au mai apărut la Popești⁹⁴ și Svetozarevo⁹⁵. Obiecte de același tip (realizate atît din lut cît și din os) sînt cunoscute și în așezările grupelor culturale cu ceramică imprimată, de tip Insula Banatului⁹⁶, Cozia-Brad⁹⁷, Saharna-Solonceni⁹⁸ și Pșenicevo-Babadag II⁹⁹.

Dintre obiectele de piatră pot fi amintite rîșnițele — „zdrobitor“, de formă alungită și cu profilul ușor albiat, precum și cîteva cute de piatră neperforate, de formă alungită, descoperite în așezările de la Valea Timișului — „*Rovină*“ și Ilova.

Ritul și ritualul funerar

Deși pe teritoriul Banatului se cunosc pînă în prezent mai multe descoperiri de tip Basarabi al căror caracter funerar este sigur sau măcar presupus (Moldova Veche — „*Ostrov*“, Berzasca — „I.F.E.T.“, Ieșelnița și Svinița — „*Piatra Ilîșovei*“), datele referitoare la ritul și ritualul funerar practicat de purtătorii acestei culturi în zonele bănățene rămîn încă sumare și puțin concludente. Situația se datorează, pe de o parte, caracterului fortuit al unora dintre aceste descoperiri (Svinița), iar pe de altă parte nepublicării acelor deja investigate prin săpături sistematice (Moldova Veche — „*Ostrov*“). Mai mult, neșansa a făcut ca și în cazul necro-

tome zoomorfe în formă de cap de pasăre, cuțite etc. Cf. și R. Vasić, în *Symposium Novi Sad*, 1979 (1981), p. 130 și nota 41.

⁹⁴ R. Vulpe și colab., în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 242—243, fig. 6/1—2; Al. Vulpe, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 362, 364—365; *idem*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 111—113, fig. 1/12; A. László, în *MemAntiq*, I, 1969, fig. 4; B. Hänsel, *op. cit.*, Taf. 43/1—2.

⁹⁵ M. Stojić, în *Starinar*, XXX, 1979, fig. 8/4—5 și 13 2.

⁹⁶ S. Morintz și P. Roman, *loc. cit.*, fig. 7/10; B. Hänsel, *op. cit.*, Taf. 43/3.

⁹⁷ A. László, *loc. cit.*, p. 319—325 și fig. 1; B. Hänsel, *op. cit.*, Taf. 43/5—7.

⁹⁸ B. Hänsel, *op. cit.*, Taf. 43/9—10.

⁹⁹ *Ibidem*, Taf. 43/4, 8.

polei de la Ieșelnița, singurul tumul publicat care poate fi atribuit culturii Basarabi (Tum. 1), să nu ofere cercetătorului nici un indiciu sigur referitor la ritul de înmormântare.

Pentru necropola hallstattiană de la Moldova Veche — „Ostrov“, dispunem doar de câteva sumare informații referitoare la existența în cadrul acesteia, atât a unor morminte de incinerare, cât și de înhumare. Din inventarul acestor morminte face parte și ceramica de tip Basarabi, asociată cu o serie de piese de metal. Din păcate, pînă la publicarea descoperirilor din acest punct, nu există posibilitatea de a stabili dacă această necropolă poate fi atribuită în totalitate culturii Basarabi și, în caz contrar, dacă mormintelor care aparțin sigur culturii Basarabi le sînt caracteristice ambele rituri funerare sau numai unul dintre ele. În orice caz, majoritatea înmormîntărilor de aici au fost acoperite cu manta de piatră și tumuli mici, applatizați¹⁰⁰.

Nici în cazul Tum. 1 de la Ieșelnița, care poate fi atribuit cu siguranță culturii Basarabi, datele oferite de săpătură nu au fost capabile să permită stabilirea sigură a ritului de înmormîntare folosit, întrucît gropile descoperite sub mantaua de piatră nu conțineau decît pietre și fragmente ceramice¹⁰¹. Deși nu s-au descoperit urme de cenușă sau oase incinerate, ținînd cont de forma și dimensiunile gropilor, folosirea incinerăției pare mai plauzibilă, dacă nu cumva este vorba de un cenotaf.

În cazul, descoperirii de la Svinița incinerăția se poate iarăși doar presupune, dacă ținem cont de urmele de trecere prin foc pe care le prezintă piesele de metal. Totuși, în acest caz nici măcar caracterul funerar al descoperirii nu este pe deplin asigurat.

De altfel, ritul și ritualul funerar caracteristic purtătorilor culturii Basarabi rămîne însă — în general vorbind — o problemă prea puțin lămurită, opiniile exprimate în legătură cu acest aspect nefiind întotdeauna concordante¹⁰².

Există, totuși, o serie de descoperiri mai noi care — în ciuda faptului că unele rămîn încă inedite — indică faptul că ritul predominant pentru cultura Basarabi a fost incinerăția¹⁰³.

O confirmare în acest sens o constituie și mormîntul de la Sofronievo (R. P. Bulgară)¹⁰⁴. În plus, mormintele de incinerare de la Iernut¹⁰⁵ și Cerneți¹⁰⁶ înmulțesc argumentele în favoarea practicării incinerăției sub tumul cu manta de piatră, cel puțin pentru faza mijlocie a acestei culturi. De asemenea, s-ar mai putea adăuga aici și tumulul de la Sărata (R. S. S. Moldovenească), în care a apărut ceramică ce poate fi încadrată în aceeași fază a culturii Basarabi¹⁰⁷. Pentru faza sa tîrzie, mormintele plane

¹⁰⁰ Informații primite de la P. Roman.

¹⁰¹ M. Nica, *loc. cit.*

¹⁰² D. Berciu, *op. cit.*, p. 236 și urm.; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 25, și urm.; Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p. 184.

¹⁰³ Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p. 184.

¹⁰⁴ B. Nicolov, în *Izvestiia Sofia*, 28, 1965, p. 166 și urm., fig. 4—8; B. Hänsel, *op. cit.*, Teil I, p. 172; Teil II, Taf. 67/11—20; 68/1—11.

¹⁰⁵ Informații primite de la N. Vlassa. Majoritatea materialului este încă inedit și se află la Muz. din Cluj-Napoca. Cîteva vase și motive ornamentale de aici au fost publicate de Al. Vulpe, în *JIES*, 2, 1974, 1 (extras), fig. 2/3, 5/1—3.

¹⁰⁶ Material inedit în Muz. din Drobeta-Tr. Severin. Datoriez recunoștință lui G. Crăciunescu pentru informațiile primite în legătură cu această descoperire.

¹⁰⁷ A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 68 și fig. 23.

descoperite în necropolele de la Șoldănești¹⁰⁸ și Seliște¹⁰⁹ (ambele în R.S.S. Moldovenească) ilustrează același rit, deși — ținând cont de poziția lor periferică în aria culturii Basarabi — este posibil ca, măcar din punct de vedere al ritualului de înmormântare — situația să nu fi perfect identică și în celelalte zone. Mă gândesc — fără a avea încă argumente concrete în acest sens — la menținerea tipului de mormint de incinerare sub tumul, care se păstrează și în perioada imediat următoare culturii Basarabi (respectiv, în complexul cultural de tip Ferigile — Bîrsești¹¹⁰).

O situație aparte este reprezentată de necropolele de la Balta Verde și Basarabi, unde este atestat exclusiv ritul inhumației¹¹¹, la un orizont cronologic ce corespunde fazelor mijlocie și târzie ale culturii Basarabi. Dincolo de orice intenție de a clarifica pe deplin apartenența etno-culturală a acestor necropole (problemă deosebit de controversată în literatură¹¹²), o importantă componentă illiră — ilustrată atât prin ritul și ritualul de înmormântare cât și prin multe piese din inventarul metalic — provenind, probabil, din zonele sud-est alpine, mi se pare prea evidentă pentru a putea accepta inhumația ca rit de înmormântare tipic pentru cultura Basarabi, căci este greu de crezut că purtătorii acestei culturi au trecut succesiv de la incinerare (atestată sigur în spațiul carpato-dunărean pentru cea mai mare parte a orizontului pre-Basarabi și, probabil, menținută în faza timpurie a culturii) la inhumație și apoi invers, într-o perioadă care nu depășește 150 ani.

De altminteri, dacă îmi este permisă o ipoteză (care nici măcar nu este cu totul nouă¹¹³), consider că necropolele din sud-vestul Olteniei ilustrează de fapt pe plan arheologic — alături de alte descoperiri similare din nord-estul Iugoslaviei și nord-vestul Bulgariei — începutul formării aceluia conglomerat etnic (în special traco-illir) cunoscut, mai târziu, din izvoarele literare ale antichității sub numele de *triballi*¹¹⁴.

¹⁰⁸ A. I. Meliukova, în *MIA*, 64, 1958, p. 57 și urm.; Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, Abb. 5/1—3, 7, 9.

¹⁰⁹ V. L. Lăpușnean, *Arheologičeskie issledovania v Moldavii v 1968—1969*, (1972), p. 88 și urm.; Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 111, Abb. 19.

¹¹⁰ Din bogata bibliografie existentă cu privire la cele două grupe ale acestui complex cultural din *Hallstattul* târziu, citez: S. Morint, în *Dacia*, N. S., I., 1957, p. 117—132; idem, în *Materiale*, V, 1959, p. 355—360, idem, în *Materiale*, VI, 1959, p. 231—235; idem, în *Materiale*, VII, 1961, p. 201—206; (pentru grupul *Bîrsești*); Al. Vulpe, *Necropola hallstattană de la Ferigile*; idem, în *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 81—111; Al. Vulpe și E. Popescu, în *Dacia*, N. S., XXVI, 1972, p. 75—111; idem, în *Dacia*, N. S., XXVI, 1982, 1—2, p. 77—114 (pentru grupul *Ferigile*).

¹¹¹ D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*

¹¹² V. Pârvan, *loc. cit.*, p. 35—50; I. Nestor, în *WPZ*, XXI, 1934, p. 128—130; D. Berciu, în *SCIV*, I, 1950, p. 19; idem, în *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 343 și urm.; idem, în *IstRom*, I, 1960, p. 152, idem, *Zorile...*, p. 236 și urm.; Al. Vulpe, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 308 și urm.; idem, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 105—132; idem, în *MemAntiq.*, II, 1970 (1971), p. 184; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 248 și urm.

¹¹³ N. Tasić, în *Symposium Novi Sad*, 1979 (1981), p. 235—243.

¹¹⁴ Al. Vulpe, în *MemAntiq.*, II, 1970 (1971), p. 208; N. Tasić, *loc. cit.* Această populație este atestată istorico-arheologic pentru perioada sec. VII—III î.e.n., din punct de vedere arheologic fiind reprezentată — după părerea mea — printr-o serie de descoperiri în N—E Iugoslaviei (grupul *Zlot*), N—V Bulgariei (grupul *Vraca*) și S—V României (grupele *Balta Verde* — *Basarabi* și *Gogoșu*). Strabon (*Geogr.*, VII, 3, 13) și Diodor din Sicilia (*Bibl. Ist.*, XV, 36) îi consideră traci, Tucidide (*Istorie*, II, 96, 4) și Arrian (*Anabasis*, I, 1, 4) îi deosebesc de aceștia, în timp ce Ștefan din Bizanț (*Ethnike*) îi consideră illiri.

Drept urmare, apare deja evident că majoritatea datelor existente pledează pentru acceptarea incinerăției ca rit funerar caracteristic pentru cultura Basarabi. Și, dacă descoperirile din Banat nu au reușit să aducă noi argumente concrete în acest sens, ele au măcar calitatea de a nu infirma categoric această constatare.

Concluzii

Numeroasele vestigii aparținând culturii Basarabi existente pe teritoriul Banatului oferă și o serie de informații prețioase care permit, și chiar impun, rediscutarea în acest cadru a unor probleme esențiale legate de geneza, cronologia și evoluția de ansamblu a culturii Basarabi în spațiul carpato-dunărean.

Geneza. Încă din momentul publicării primelor lucrări de sinteză asupra culturii Basarabi, încercările de stabilire cât mai exactă a originii acesteia au condus la exprimarea unor opinii diferite mai ales în legătură cu eventualele impulsuri etno-culturale care ar fi putut contribui la nașterea repertoriului său ornamental specific.

Astfel, încă din 1965, Al. Vulpe se declara în favoarea genezei locale (carpato-dunărene) a culturii Basarabi, remarcând frapanta similitudine existentă între decorul ceramicii de acest tip și cel al unora dintre culturile reprezentative ale epocii bronzului din același spațiu (Wietenberg, Gîrla Mare și Tei). Conștient de evidentele dificultăți de natură cronologică și culturală care stăteau în fața acceptării fără rezerve a unei atari filiații genetice, respectiv existența în cea mai mare parte a ariei ocupate ulterior de cultura Basarabi a grupelor hallstattiene timpurii cu ceramică exclusiv cancelată, avînd o evoluție de cîteva sute de ani, cercetătorul menționat a recurs la o explicație aproape fără șanse de a putea fi demonstrată pe plan arheologic, și anume aceea a conservării principalelor elemente ale decorului spiralo-meandric din epoca bronzului pe materiale cu un grad înalt de perisabilitate (lemn, țesături). Impulsul care ar fi determinat schimbarea „modei” decorative și reapariția pe ceramica de tip Basarabi a acestor elemente decorative incrustate cu alb, era considerat ca provenind dinspre est, avîndu-se în vedere în mod special culturile Cernoles și Babadag¹¹⁵.

O opinie diferită a fost exprimată în 1968 de către Vl. Dumitrescu, odată cu publicarea necropolei tumulare de inhumație de la Basarabi. Bazîndu-se pe asemănarea existentă între unele elemente decorative ale ceramicii de tip Basarabi și acelea existente pe cîteva vase ceramice și obiecte de metal descoperite în zonele alpine și illire, autorul menționat considera motivistica culturii Basarabi ca fiind de inspirație apuseană, respectiv illiră, apariția sa în spațiul carpato-dunărean datorîndu-se, fie unei penetrații etnice, fie iradierii unor influențe culturale puternice dinspre aceste regiuni¹¹⁶.

¹¹⁵ Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 105 și urm.; idem, în *MemAntiq.*, II, 1970 (1971), p. 186.

¹¹⁶ Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 235 și urm.

Sporirea ulterioară a documentației arheologice referitoare la orizontul pre-Basarabi, și — în special — publicarea descoperirilor aparținând grupului hallstattian timpuriu de tip Insula Banului¹¹⁷, a determinat o apropiere între punctele de vedere exprimate de cei doi cercetători români, ambii acceptând existența unei legături genetice între grupul cu ceramică imprimată de tip Insula Banului și cultura Basarabi¹¹⁸.

Fiind întru totul de acord cu ideea că grupul Insula Banului a constituit una dintre principalele manifestări etno-culturale care au contribuit la nașterea culturii Basarabi în spațiul carpato-dunărean, legăturile dintre ele fiind prea clare pentru a putea fi contestate de cineva, aş dori totuși să subliniez că existența descoperirilor de tip Insula Banului nu reprezintă în același timp și găsirea acelei verigi culturale perfecte care a permis transmiterea elementelor decorative de tip Gîrla Mare culturii Basarabi, în zona dunăreană din sud-vestul României. Aceasta, pentru că datarea inițială prea largă (Ha A—B) a grupului Insula Banului¹¹⁹ se impune tot mai mult a fi revizuită, neexistînd nici un argument concret care să permită acceptarea unei date mai vechi de faza Ha B, pentru începutul evoluției acestui grup în regiunea Porților de Fier¹²⁰. Ca atare, perioada de aproximativ 200 ani a fazei Ha A, rămîne dominată și în această zonă de manifestările caracteristice complexului cultural cu ceramică canelată și prin urmare, ipoteza contactului direct între cultura Gîrla Mare și grupul Insula Banului nu dispune încă de un suport arheologic concret.

În aceste condiții, originea sud-dunăreană a grupului Insula Banului pare deocamdată mai plauzibilă, acesta reprezentînd de fapt un grup periferizat al marelui complex balcanic cu ceramică imprimată de tip Pșenicevo — Babadag II¹²¹, căruia îi pot fi adăugate grupele Cozia — Brad¹²², respectiv, Saharna — Solonceni¹²³, caracterizate prin folosirea cu precădere a aceleiași tehnici de ornamentare a ceramicii.

Observația este importantă căci, în aceste circumstanțe, acceptarea unei participări exclusive a grupului de tip Insula Banului la formarea culturii Basarabi ar conduce — implicit — la ideea originii sudice a acestei culturi. Ori, în stadiul actual al documentației arheologice, această ipoteză apare nu numai greu de acceptat dar și aproape imposibil de demonstrat, în ciuda faptului că descoperiri aparținînd culturii Basarabi sînt atestate și pe o fișie — relativ îngustă, însă — din sudul Dunării de

¹¹⁷ S. Moritz și P. Roman, *loc. cit.*,

¹¹⁸ Al. Vulpe, în *MemAntiq.*, II, 1970 (1971), p. 187; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 446.

¹¹⁹ S. Morintz și P. Roman, *loc. cit.*, p. 421.

¹²⁰ A. László, în *SCIVA*, 26, 1975, p. 25; V. Vasiliev, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 44, 46—49. Împotriva restrîngerii datării acestui grup la Ha B, s-a ridicat T.I. Muscă (*Apulum*, XVIII, 1980, p. 73 și nota 42), fără ca argumentația acestuia să mi se pară concludentă.

¹²¹ S. Morintz, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 102—118, fig. 7—8; S. Morintz și P. Roman, *loc. cit.*, p. 420; B. Hänsel, *op. cit.*, Teil 5, p. 133—134, 196 și urm.; Teil II, Taf. 14, 16/1—6; 24—27/1—17.

¹²² A. László, în *MemAntiq.*, I, 1969, p. 319 și urm.; idem, în *Arheologia Moldovei*, VII, 1972, p. 207 și urm.; B. Hänsel, *op. cit.*, T. I, p. 134 și urm.; I—II, Taf. 17/7—21; 51—54.

¹²³ A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 31 și urm., cu bibliografia.

jos¹²⁴. Mai mult paralelismul cronologic (măcar parțial) existent între cultura Basarabi și fazele târzii ale culturilor Psenicevo și Babadag nu este de natură să vină în sprijinul originii balcanice, sud-dunărene, a culturii Basarabi¹²⁵.

Pe de altă parte, nu există date concludente nici în favoarea acceptării originii sale estice. Aceasta, în primul rând datorită faptului că mai demult presupusa participare a culturii Cernoles la formarea culturii Basarabi¹²⁶ nu mai poate fi luată astăzi în considerație¹²⁷. În al doilea rând, nici o participare a grupului Cozia — Brad la geneza culturii Basarabi nu are prea multe șanse de a putea fi acceptată întrucît este foarte probabil că finalul perioadei sale de evoluție să fi fost paralel cu faza timpurie a culturii Basarabi¹²⁸. Această constatare nu poate fi infirmată nici de fibula de bronz cu trei nodozități pe arc (*Einschleifige Bogenfibeln mit Bügelkugeln*), descoperită la Brad (jud. Bacău) într-un context cultural tipic pentru acest grup cu ceramică imprimată¹²⁹, căci — așa cum se va vedea mai pe larg în continuare — datarea sa într-o perioadă anterioară sec. VIII î.e.n. este nesigură, mai mult, chiar improbabilă pentru zona carpato-dunăreană¹³⁰.

Există, de asemenea, argumente care se opun și acceptării originii vestice a acestei culturi. Multe dintre ele au fost exprimate deja de către Al. Vulpe¹³¹, și nu le voi rediscuta aici, deoarece consider că rămîn perfect valabile. Aș dori să adaug numai faptul că nici unul dintre materialele ce pot fi legate de manifestările tipice culturii Basarabi, cunoscute în zonele alpine, respectiv, est sau sud-est alpine și care au fost descoperite într-un context cronologic și cultural cît de cît sigur, nu se datează înainte de sfîrșitul fazei Ha B¹³². Ca atare, nu există nici o siguranță că ele ar putea fi mai vechi decît începutul culturii Basarabi și, prin urmare, contribuția lor la formarea acestei culturi nu mai poate fi avută în vedere. Dimpotrivă, este chiar mult mai probabil că ele reprezintă im-

¹²⁴ Al. Vulpe, în *Symposium Novi Sad*, 1979 (1981), p. 188, Abb. 1, B. Hänsel, *op. cit.*, T. II, Karte 6.

¹²⁵ Vezi, *supra*, nota 121.

¹²⁶ Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 129 și urm.

¹²⁷ În prezent se admite că unele forme de vase și motive ornamentale din cadrul culturii Cernoles au fost preluate de la grupele tracice cu ceramică imprimată (*Insula Banului, Cozia-Brad, Saharna-Soloncent*), și nu invers. Cf. A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 72 și urm.

¹²⁸ Este vorba de prima jumătate sau, cel mai târziu, mijlocul sec. VIII î.e.n.

¹²⁹ Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 119, Abb. 8.

¹³⁰ T. Bader, *op. cit.*, p. 101—102.

¹³¹ Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p. 186—187.

¹³² Astfel, în necropola de la Kleinklein (Austria, la confluența riurilor Sulm și Saggau), elementele decorative de „stil Basarabi” se plasează la sfîrșitul fazei I, care are bune paralele în grupul Dubova-Ruše/Maria Rast, datîndu-se astfel în Ha B₃ (cf. C. Dobiat, *loc. cit.*). Situația este identică în așezarea și în necropola de la Sopron-Burgstall, al căror început nu poate fi plasat înainte de sfîrșitul Ha B (cf. E. Patek, în *Die Hallstatt Kultur*, Linz, 1981, p. 93—104), la fel ca și celelalte descoperiri de acest tip de pe teritoriul R. P. Ungare, care nu pot fi mai timpurii de sec. VIII î.e.n. (cf. E. Patek, în *Symposium Novi Sad*, 1979 (1981), p. 189—200; T. Kemenczei, în *Die HallstattKultur*, Linz, 1981, p. 80—83). Aici se adaugă și faptul că materialele de tip Basarabi de la Zecovi sînt plasate greșit din punct de vedere stratigrafic și încadrate în Ha A—B (cf. A. Benac, în *Glasn ZMS*, XIV, 1959, T. XIX, 1, 2; B. Čović, în *GlasnZMS*, XX, 1965, T. I/3; P. Medović, *op. cit.*, p. 49).

porturi sau influențe care au pătruns în aceste zone tocmai dinspre aria culturii Basarabi.

Transilvania, și în special regiunea de la nord de Mureș, nu poate fi luată — de asemenea — în considerație, căci grupele hallstattiene cu ceramică canelată din acest spațiu au avut o evoluție diferită de aceea a culturii Basarabi, inclusiv pe parcursul fazei Ha C¹³³.

În funcție de toate aceste precizări este cât se poate de evident că aria primară de formare a culturii Basarabi trebuie căutată cu deosebire în zonele sudice riverane Dunării, ale teritoriului românesc, în care se constată și cea mai mare concentrare de descoperiri aparținând acestei culturi.

Care este, din acest punct de vedere, situația din Banat?

În primul rînd, se poate afirma cu toată certitudinea că manifestările culturale predominante pentru Hallstattul timpuriu din această regiune au aparținut unor grupe strîns înrudite din cadrul complexului cu ceramică neagră canelată, așa cum o demonstrează cu prisosință descoperirile de la Bobda (faza a II-a)¹³⁴ și Remetea Mare¹³⁵ (în județul Timiș) sau cele de la Cornuțel¹³⁶, Fizeș¹³⁷, Susani¹³⁸, Caransebeș¹³⁹, Moldova Nouă¹⁴⁰ și Bocșa Română¹⁴¹ (în județul Caraș-Severin). Cel puțin în jumătatea de nord a Banatului, aceste grupe au continuat să evolueze și în faza Ha B, așa cum o demonstrează descoperirile de la Bocșa Română — „Dealul Mare” și Remetea Mare — „Gomila lui Pituț”, acestea din urmă stațiune încheindu-și evoluția chiar la un orizont cronologic foarte apropiat de momentul de început al culturii Basarabi¹⁴². În aceste condiții, este firesc ca orizontul hallstattian timpuriu local, cu ceramică canelată, să fi constituit una dintre componentele etno-culturale de bază în procesul de geneză al culturii Basarabi. Un argument în acest sens îl constituie și faptul că procedeul tehnologic de producere al ceramicii negre lustruite, care predomină în cadrul categoriei fine și semifine în fazele timpurie și mijlocie ale culturii Basarabi, este identic cu cel folosit în grupele complexului canelat din Hallstattul timpuriu. Se adaugă aici menținerea unor

¹³³ K. Horedt, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 187 și urm.; V. Vasiliev, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 31—63; idem, în *ActaMN*, XX, p. 51 și urm.

¹³⁴ Săpături efectuate de M. Moga și O. Radu. Material inedit în Muz. din Timișoara. Cf. M. Moga, în *RevMuz*, I, 1964, p. 296; idem, în *Atti del VI CISPP*, II, (1965), p. 450; K. Horedt, în *StComS*, 13, 1967, p. 147 și urm.

¹³⁵ Cercetări efectuate de Fl. Medelet. Material inedit în Muz. din Timișoara. Cf. Fl. Medelet, *Cercetări arheologice recente de la Remetea Mare (jud. Timiș, (mss.)),* comunicare prezentată în cadrul simpozionului „In Memoriam Constantin Daicoviciu”, Caransebeș, 26—27 martie 1977.

¹³⁶ I. Stratan, în *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 523—527; M. Rusu, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 205, m. 17; A. László, în *Centenar Muzeal Orădean*, p. 180 și fig. 4; M. Gumă, în *StComC*, II, 1977, p. 256

¹³⁷ O. Bozu, în *StComC*, IV, 1982, p.

¹³⁸ I. Stratan, Al. Vulpe, în *PZ*, 52, 1977, p. 28—60.

¹³⁹ Material inedit în Muz. Caransebeș. Este vorba de câteva morminte de incinerare descoperite la „Balta Sărată”—Caransebeș.

¹⁴⁰ M. Gumă, în *ActaMN*, XIV, 1979, p. 481—493.

¹⁴¹ Material inedit în Muz. Reșița, provenind dintr-o necropolă de incinerare datată cel puțin în Ha B.

¹⁴² Informație Fl. Medelet. Datarea se bazează deocamdată pe o situlă de tip Hajduböszörmény și pe analogiile care pot fi stabilite cu așezările de la Reci și Cernatu.

tipuri de vase, „urna“ cu gît înalt și profilul mai mult sau mai puțin bi-tronconic, unele categorii de cești, străchinile invazate și — într-o măsură mai mică — cele evazate, vasul dublu, etc.) ca și folosirea frecventă a decorului canelat în cadrul culturii Basarabi. Mai mult, în majoritatea stațiunilor aparținînd acestei culturi sînt cunoscute o serie de vase (procentajul lor fiind mult mai mare decît cel presupus pînă în prezent¹⁴³, care, scoase din contextul ceramicii cu decor imprimat și incizat, ar putea fi ușor atribuite grupelor pre-Basarabi cu ceramică neagră, canelată.

Alături de orizontul hallstattian timpuriu cu ceramică canelată, aproximativ la începutul fazei Ha B, pe teritoriul Banatului își fac apariția încă două grupe culturale caracterizate prin stiluri ornamentale diferite, a căror participare la geneza culturii Basarabi — și, în special, la realizarea decorului său specific — nu poate fi pusă la îndoială.

Este vorba, în primul rînd, de grupul Insula Banului, caracterizat prin folosirea cu precădere a decorului imprimat. Participarea sa la formarea culturii Basarabi este mai mult decît evidentă, cu deosebire în cadrul repertoriului ornamental al ceramicii fine și semifine decorate cu motive imprimate și incrustate cu alb. Ținînd cont de faptul că acest aspect a fost deja subliniat și aproape unanim acceptat în literatura de specialitate, nu voi reveni încă o dată asupra lui prin intermediul unei analize comparative amănunțite. Mă voi mulțumi doar să menționez că asemănarea frapantă din punct de vedere al pastei și decorului, existentă între ceramica Basarabi timpurie, cunoscută în stațiunile de la Ieșelnița¹⁴³, Remetea Mare — „Gomila lui Gabor“ (pl. II—VI), Gornea — „Țăr-muri“ (pl. XIX—XXIII) sau cea descoperită în B₁ de la Valea Timișului — „Rovină“, și cea de tip Insula Banatului, la care se adaugă constatările de ordin stratigrafic mai înainte prezentate, infirmă categoric ipoteza existenței unui hiatus de o fază (în care s-ar fi revenit la folosirea aproape exclusivă a desenului canelat) între grupul Insula Banatului și începutul culturii Basarabi¹⁴⁴.

Paralel, în zonele sudice și vestice ale Banatului, evoluează un alt grup cultural, caracterizat prin folosirea predominantă a decorului incizat, pe care autorul acestor rînduri l-a denumit de tip Gornea — Kalakača¹⁴⁵, dar pentru care cercetătorii iugoslavi folosesc termenul de grup Kalakača¹⁴⁶, fie pe acela de orizont Bosut III a¹⁴⁷. Atît prin repertoriul tipologic și ornamental al ceramicii, cît și prin inventarul metalic specific, acest grup este strîns înrudit cu complexul cultural nord-vest balcanic și sud-est alpin, cu ceramică incizată, de tip Dobova-Ruše (Maria Rast) — Zecovi (II—III) — Pod (C)¹⁴⁸. Încadrarea cronologică a acestui grup în intervalul HaB₂—B₃ este sprijinită atît de fibula în formă de „harfă“

¹⁴³ M. Nica, *loc. cit.*, p.

¹⁴⁴ Așa cum încearcă să demonstreze T. I. Muscă (*loc. cit.*, p. 73—75).

¹⁴⁵ M. Gumă, în *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 63.

¹⁴⁶ D. Popović, *Keramika Starijeg gvozdenog doba u Sremu*, Beograd, 1981, p. 44—45.

¹⁴⁷ P. Medović, *op. cit.*, p. 43 și urm.

¹⁴⁸ H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, în *Röm-Germ Forsch.*, 22, Berlin, 1959, K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskog*, Zadar, (1973).; A. Benac, *loc. cit.*, p. 13—48; B. Cović, *loc. cit.*, p. 27—100.

(*Harfenfibel*) descoperită în așezarea de la Kalakača¹⁴⁹, cât și de interferențele constatate între grupul Insula Banului și cel de tip Gornea — Kalakača¹⁵⁰, ceea ce asigură asistența unui paralelism cronologic măcar parțial între aceste două manifestări culturale. Participarea grupului Gornea — Kalakača la geneza culturii Basarabi este indicată de transmiterea unor motive incizate (în special triunghiurile hașurate) în decorul ceramicii de tip Basarabi, de apariția unor fragmente ceramice care mai păstrează atât pasta cât și decorul de tip Gornea — Kalakača (Bosut III a) în așezările Basarabi timpurii de la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*“ (pl. II/17—18) și Gornea — „*Tärmuri*“ II, ca și de faptul că întreaga arie a grupului Gornea-Kalakača va fi ocupată de manifestările specifice culturii Basarabi (respectiv, orizontul Bosut III b la cercetătorii iugoslavi)¹⁵¹.

Ca atare, se poate conchide că stadiul actual al cercetărilor din Banat arată că nașterea culturii Basarabi s-a petrecut în special pe bazele fondului etno-cultural local al complexului cu ceramică neagră, canelată, din Hallstattul timpuriu, la care se adaugă impulsul cultural (și parțial, chiar o participare etnică rapid asimilată) primit din partea grupelor Insula Banului și Gornea—Kalakača (Bosut III a), fapt care a condus la formarea stilului specific al culturii Basarabi. În aceste condiții, zona de României (Banatul, Oltenia și, eventual, Muntenia) și regiunile dunărene imediat învecinate din nord-estul Iugoslaviei și nord-estul Bulgariei trebuie considerate — cel puțin deocamdată — ca arie primară de formare a culturii Basarabi. De aici, începînd cu faza mijlocie, aceasta s-a extins și în celelalte zone ale ariei sale de maximă dezvoltare. Integrarea Banatului în aria de formare a culturii Basarabi, pînă în prezent, cea mai bine asigurată, prin existența în această regiune a celor mai timpurii manifestări care pot fi atribuite cu certitudine, respectiv descoperirile de la Ieșelnița, Valea Timișului — „*Rovină*“ (B₁), Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*“ și Gornea — „*Tärmuri*“ (nivelul superior).

O îmbogățire a repertoriului tipologic și ornamental al ceramicii, precum și o diversificare mai accentuată a inventarului său metalic, se va produce odată cu acea mișcare etno-culturală dinspre zonele est-alpine care conduc la apariția necropolelor de la Balta Verde și Basarabi, eveniment care trebuie plasat în vremea fazei mijlocii de dezvoltare a culturii Basarabi, respectiv începutul secolului VII î.e.n.

Cronologia. Deși, așa cum am arătat și la începutul acestei lucrări, majoritatea specialiștilor se declară de acord cu plasarea culturii Basarabi în secolele VIII—VI î.e.n., nu există în prezent repere cronologice deosebit de sigure, pentru începutul și, respectiv, sfîrșitul acestei culturi, în timp ce încercările de datare indirectă sînt mult îngreunate de imprecizia și modificarea repetată a încadrărilor cronologice propuse pentru grupele culturale pre- și post-Basarabi.

Fibulele de la Brad (com. Negri, jud. Bacău) și Poiana (com. Nicorești, jud. Galați) au fost considerate multă vreme principalele argumente pentru stabilirea momentului de început al culturii Basarabi încă în cursul

¹⁴⁹ P. Medović, *op. cit.*, p. 25—26, 43, Taf. XVI/1; XLV 1; S. Gabrovec, în *Symposium Novi Sad*, 1979 (1981), p. 157—158, Abb. 1/1; M. Budja, în *ArhVjest.*, XXXII, Ljubliana, 1982 (1983), p. 59—63, T. 1/1.

¹⁵⁰ P. Medović, *op. cit.*, p. 43 și urm.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 28—31, 48—52, T. CXXXVI.

secolului VIII î.e.n. Ținând cont de faptul că cercetările recente impun revizuirea plasării lor cronologice, ele nu mai pot fi folosite astăzi ca repere sigure în acest sens, în ciuda faptului că — așa cum se vedea în continuare — aceasta nu impietează asupra datării primei faze a culturii Basarabi în sec. VIII î.e.n.

După cum se știe, fibula de bronz cu trei nodozități pe arc descoperită la Brad, în asociere cu ceramică imprimată de tip Cozia — Brad, a fost datată în sec. X—IX î.e.n., pe baza analogiei cu un exemplar similar descoperit la Vrokaastro (Grecia)¹⁵². În aceste condiții, datarea fibulei în cauză venea să sprijine încadrarea cronologică a grupului Cozia-Brad în perioada menționată¹⁵³, ea fiind considerată în același timp și ca un *terminus post quem* pentru începutul culturii Basarabi¹⁵⁴. Cu toate acestea, într-o serie de lucrări mai recente s-a precizat că poziția fibulei de la Vrokaastro nu este prea sigură (ea putând fi datată destul de larg în perioada sec. XI—VIII î.e.n.)¹⁵⁵, în timp ce unele exemplare de același tip pot fi datate cu siguranță și în cursul sec. VIII î.e.n.¹⁵⁶. În aceste condiții, nici pentru fibula de la Brad nu trebuie exclusă posibilitatea unei datări în sec. VIII î.e.n., ceea ce ar conduce — implicit — la prelungirea corespunzătoare a existenței grupului cultural cu ceramică imprimată de tip Cozia—Brad. Drept urmare, fibula discutată își pierde mult din valoarea sa de *terminus post quem* pentru începutul culturii Basarabi, deoarece nu avem nici o siguranță că sfârșitul evoluției grupului Cozia-Brad nu ar putea fi contemporan cu cele mai timpurii manifestări ale culturii Basarabi, așa cum ele apar în zona sud-vestică a României. Aceasta, cu atât mai mult cu cât participarea directă a grupului Cozia—Brad la formarea culturii Basarabi nu poate fi luată cel puțin deocamdată — în considerare. Tot aici trebuie adăugat și observația că descoperirile Basarabi din sudul Moldovei nu sînt mai timpurii de faza mijlocie a acestei culturi, respectiv începutul sec. VII î.e.n.

O confirmare în acest sens o constituie și fibula cu portagrafă trapezoidală prevăzută cu ieșitură laterală (*Einschleifige Bogenfibel mit hohen trapezförmiger Fußlate*) descoperită la Poiana, în cea mai reprezentativă — pînă acum — așezare Basarabi din această zonă¹⁵⁷. Avînd în vedere faptul că materialul Basarabi de la Poiana a fost atribuit primei faze (I) a acestei culturi (în periodizarea propusă de Al. Vulpe)¹⁵⁸, fibula în cauză a fost încadrată — și pe baza analogiilor din spațiul egeean — în sec. VIII—VII î.e.n.¹⁵⁹. În stadiul actual al cunoștințelor, așezarea de la Poiana nu poate fi atribuită însă decît unei faze dezvoltate a culturii Basarabi¹⁶⁰, fapt confirmat și de cercetările recente care indică pentru fibula amintită o datare cu precădere în sec. VII î.e.n. Dintre argumentele

¹⁵² Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 119.

¹⁵³ A. László, în *ArchMold*, VII, 1972, p. 207 și urm.

¹⁵⁴ Vezi, *supra*, nota 152.

¹⁵⁵ T. Bader, *op. cit.*, p. 102.

¹⁵⁶ *Ibidem*; G. Tončeva, *Chronologie du Hallstatt Ancien dans la Bulgarie de nord-est*, în *Studia Thracica*, 5, Sofia, 1980, p. 68—69, Pl. XXVII/7—10.

¹⁵⁷ R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 184, fig. 9/3; Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 119, Abb. 5/10 (p. 113).

¹⁵⁸ Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 118—119.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 119.

¹⁶⁰ Corespunzătoare, însă, cronologic fazei I, în periodizarea lui Al. Vulpe.

care pot fi aduse în sprijinul acestei ultime constatări, se detașează analogiile cu orizontul Ceausica II A (sec. VII î.e.n.)¹⁶¹, precum și prelungirea perioadei de folosire a acestui tip de fibulă pînă în sec. VI î.e.n., așa cum o arată poziția exemplarelor similare descoperite chiar pe teritoriul României (respectiv la Trestiana și Gîmbaș)¹⁶². În aceste condiții, este clar că fibula de la Poiana nu mai poate constitui un reper cronologic pentru începutul culturii Basarabi.

Nici importurile din mediul Babadag III, descoperite într-o groapă din așezarea eponimă a acestei culturi, nu pot fi de vreun folos în această privință, căci faza Babadag III a fost plasată în sec. VIII—VII î.e.n. în primul rînd pe baza acestor materiale¹⁶³, în timp ce grosimea considerabilă a nivelului corespunzător acestei faze din așezarea de la Babadag, comparativ cu nivelele I și II din aceeași stațiune, demonstrează oricum evoluția sa mai îndelungată în timp¹⁶⁴.

Celelalte piese de metal cunoscute în stațiunile de tip Basarabi (majoritatea provenind de la Balta Verde, Basarabi, Svinița, Popești, Sofronievo, Soldănești și Seliște)¹⁶⁵ nu pot avea nici o valoare pentru încadrarea cronologică a celor mai timpurii manifestări ale acestei culturi. Aceasta, deoarece o parte dintre ele (fibulele-ochelari, brățările cu secțiune plan-convexă, topoarele plate din fier cu aripioare) au o perioadă mai îndelungată de folosire¹⁶⁶, în timp ce altele (fibulele din bronz și fier, cu corpul în formă de arcuș și unul sau două resorturi, mai cunoscute sub denumirile de tip Văce și Glasinac, spadele-pumnal curbe cu mîner în formă de T, aplice, butoni, psalii și pandantive, etc.) se datează cu precădere în sec. VII î.e.n.¹⁶⁷, fapt care nu face decît să confirme plasarea fazelor mijlocie și, respectiv, tîrzie ale culturii Basarabi în cursul acestui secol.

În discuțiile referitoare la cronologia culturii Basarabi s-a făcut apel și la plăcuța ovală din aur, cu decor „au repoussé”, descoperită la Izvorul Bîrzei (jud. Mehedinți), dar — după cum deja s-a arătat — analogia cea mai apropiată pentru această piesă provine tot din necropola de la Ceausica, ceea ce face ca datarea ei înainte de sec. VII î.e.n. să nu fie cu desăvîrșire asigurată¹⁶⁸. Mai mult chiar, caracterul întîmplător al descoperirii de la Izvorul Bîrzei, face ca asocierea ei cu materialul Basarabi din această necropolă să nu reprezinte o certitudine¹⁶⁹.

¹⁶¹ K. Kilian, în *PZ*, 50, 1975, p. 77; T. Bader, *op. cit.*, p. 100.

¹⁶² I. H. Crișan, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 140 și urm.; fig. 3/4.; T. Bader, *op. cit.*, p. 100.

¹⁶³ S. Morintz, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 117.

¹⁶⁴ *Idem*,

¹⁶⁵ *Idem*, *Cercetările de la Babadag*, comunicare prezentată la al XV-lea simpozion național privind rezultatele cercetărilor arheologice din România, Brașov, 26—28 III 1980.

¹⁶⁶ D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*, p. 320 și urm. (Balta Verde); Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 117 și urm. (Basarabi); Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 105 și urm., Abb. 5, 8; 6 12 (Popești); M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, p. 163 și urm., pl. VI. Vezi și, *supra*, notele 104 (Sofronievo), 108 (Soldănești), 109 (Seliște).

¹⁶⁷ T. Bader, *op. cit.*, p. 56 și urm.; M. Gumă, în *StComC*, IV, 1982, p. 169; N. Vlăsa, în *Apulum*, XX, 1982, p. 65—73; V. Vasiliev, în *ActaMN*, XX, 1963, p. 46 și urm.

¹⁶⁸ T. Bader, *op. cit.*, p. 71 și urm.; M. Guștin, în *Apulum*, XV, 1977, p. 155—168.

¹⁶⁹ Al. Vulpe, în *MemAntiq*, II, 1970, (1971), p. 185.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

În asemenea condiții, la încadrarea cronologică a celei mai timpurii faze a culturii Basarabi trebuie avută în vedere, în primul rând, precizarea poziției grupelor pre-Basarabi, în acest sens situația din Banat fiind cea mai relevantă prin succesiunea stratigrafică și culturală directă existentă între orizontul corespunzător acestor grupe și cel căruia îi aparțin cele mai vechi manifestări ale culturii Basarabi.

Un prim indiciu — deși nu chiar cel mai precis — în acest sens îl oferă stațiunea de la Remetea Mare — „*Gomila lui Pituț*“. Aparținând orizontului pre-Basarabi cu ceramică canelată, descoperirile de aici pot fi încadrate cel puțin în perioada Ha B₁—B₂ (sec. X—IX î.e.n.), atît pe baza situlei de tip Hajduböszörmény (sec. X î.e.n.) scoasă la iveală în perimetrul stațiunii¹⁷⁰, cît și pe baza analogiilor care pot fi făcute cu materialul ceramic din așezările transilvănene de la Reci și Cernatu¹⁷¹. Ca atare, descoperirile Basarabi timpurii din aceeași zonă (Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*“) nu pot fi în nici un caz mai vechi de prima jumătate, eventual, mijlocul sec. VIII î.e.n., posibilitatea unei evoluții paralele între faza tirzie a complexului hallstattian timpuriu cu ceramică canelată și începutul culturii Basarabi fiind cu totul exclusă. În funcție de aceste considerente, este posibil ca și prezența fragmentului ceramic de tip Basarabi pe nivelul de dărîmătură al locuinței din stațiunea menționată să nu fie întîmplătoare.

În același context, apar ca deosebit de importante și precizările recente făcute în legătură cu poziția cronologică a grupului cultural cu ceramică incizată de tip Gornea-Kalakača (Bosut III a). Ele se bazează în special pe fibula de bronz descoperită în așezarea de la Kalakača. Aceasta aparține variantei sudice (tipul Ruše-Maria Rast) a seriei de fibule cu corpul arcuit în formă de „harfă“ (*Harfsenfibel mit Bügel*), avînd cea mai mare concentrare de descoperiri în zonele est-alpine¹⁷². Prin analogie cu exemplarele similare de la Ruše (Maria Rast), Ljubljiana, Pobrežje sau Velika Gorica, fibula de la Kalakača poate fi datată destul de precis în Ha B₂—B₃¹⁷³, implicînd — evident — încadrarea cronologică a grupului de tip Gornea-Kalakača în același interval. Și, ținînd cont de faptul că situația stratigrafică de la Gornea — „*Tărmuri*“ demonstrează existența unei succesiuni cronologice directe între acest grup și primele manifestări ale culturii Basarabi, este din ce în ce mai clar că — cel puțin pentru Banat — începutul culturii Basarabi trebuie plasat la sfîrșitul fazei Ha B, mai precis către finalul primei jumătăți a sec. VIII î.e.n.

În același timp, stadiul actual al cercetărilor nu numai că permite, dar chiar impune actualmente, o restrîngere a cronologiei propuse inițial pentru grupul cultural de tip Insula Banului. După cum am arătat deja, legăturile existente (în special pe planul manifestărilor ceramice) între grupele Gornea-Kalakača și Insula Banului, presupun o evoluție parțial paralelă a acestora în perioada fazelor Ha B₂—B₃¹⁷⁴. Dacă se adaugă aici și faptul că toporul de fier cu aripioare descoperit în așezarea de la Insula Banului reprezintă un tip de obiect pentru care nu există în

¹⁷⁰ Fl. Medeleț, în *Banatica*, III, 1975, p. 49—59.

¹⁷¹ Informații Fl. Medeleț.

¹⁷² M. Budja, *loc. cit.*, p. 59—63.

¹⁷³ *Ibidem*.

¹⁷⁴ Vezi, *supra*, nota 150.

prezent argumente care să permită acceptarea unei apariții mai vechi de faza Ha B₂, mai sigur chiar Ha B₃¹⁷⁵, limitarea perioadei de evoluție a grupului Insula Banului la faza Ha B, oricum și în faza Ha B₂—B₃, se impune din ce în ce mai mult și constituie, desigur, un nou argument în sprijinul datei propuse mai înainte pentru începutul culturii Basarabi.

În ceea ce privește momentul de sfârșit al culturii Basarabi, datele propuse inițial gravitau spre sfârșitul sec. VII — începutul sec. VI î.e.n.¹⁷⁶, unul dintre principalele elemente la care s-a apelat în discuțiile referitoare la această problemă fiind relația existentă între orizontul necropolelor de la Balta Verde și, mai ales, Basarabi (considerate tipice pentru faza finală a culturii Basarabi), și cel corespunzător necropolei eponime a grupului hallstattian târziu de tip Ferigile¹⁷⁷.

În lipsa unor elemente care să permită o datare mai strânsă a pieselor de metal din stațiunile Basarabi târzii, momentul de început al necropolei de la Ferigile a rămas să fie considerat ca cel mai sigur *terminus ante quem* pentru sfârșitul culturii Basarabi¹⁷⁸. Inversarea parțială a sensului evolutiv propus inițial pentru necropola de la Ferigile nu a făcut însă decît să complice lucrurile, deoarece acest fapt s-a repercutat asupra periodizării întregului grup și a condus — în același timp — la plasarea primei sale faze (Ferigile-Sud) încă în cursul celei de a doua jumătăți a sec. VII î.e.n.¹⁷⁹.

În aceste condiții, dacă nu se poate accepta un paralelism cronologic între sfârșitul culturii Basarabi și cea mai veche fază de la Ferigile, nu rămîne decît ca momentul în care a încetat evoluția culturii Basarabi să fie stabilit la mijlocul sec. VII î.e.n. sau puțin după această dată.

Ori, în cazul în care noua schemă de stratigrafie orizontală a cimitirului de la Ferigile se va dovedi — și prin verificări ulterioare — stabilă, ar trebui ca începutul culturii Basarabi să fie împins mai în față (eventual, la începutul sec. VIII î.e.n.). După cum am arătat însă mai înainte, cronologia grupelor pre-Basarabi din Banat (respectiv, datarea lor și în faza Ha B₂) nu poate sprijini această ipoteză, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor. Aceasta ar însemna că întreaga perioadă de existență a culturii Basarabi să fie limitată la numai 100 ani, ceea ce pare totuși prea puțin.

Din păcate, nici cercetările mai recente efectuate în Banat nu au reușit să aducă elemente noi care să contribuie la stabilirea mai precisă a momentului în care se încheie evoluția culturii Basarabi. Deși în această regiune nu au fost publicate încă materiale mai timpurii de orizontul Ferigile II¹⁸⁰, în cîteva puncte au apărut o serie de elemente (străchini și butoni cu capul discoidal) care pot fi atribuite fazei Ferigile I¹⁸¹. În

¹⁷⁵ N. Vlassa, *loc. cit.*; V. Vasiliev, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 46 și urm.

¹⁷⁶ Vezi, *supra*, nota 4.

¹⁷⁷ Al. Vulpe, *Ferigile*, p. 80—104; idem, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971) p. 184—185; idem, în *Danubius*, VIII—IX, 1979, p. 94—95, 101 și urm.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ Al. Vulpe, în *Danubius*, VIII—IX, 1979, p. 101 și urm.

¹⁸⁰ Idem, în *MemAntiq*, II, 1970 (1971), p. 192.

¹⁸¹ Este vorba de o serie de descoperiri încă inedite efectuate la Remetea Pogănici (*ibidem*) și „Stenca” Liubcovei, ambele în jud. Caraș-Severin.

acest caz, pentru a se putea susține o prelungire a evoluției culturii Basarabi măcar pe teritoriul Banatului — pînă la sfîrșitul sec. VII î.e.n., ar trebui ca aceste materiale de tip Ferigile I să aparțină orizontului Basarabi tîrziu, ceea ce este imposibil de demonstrat din cauza lipsei oricăror precizări referitoare la poziția lor stratigrafică.

Drept urmare, ținînd cont de toate cele arătate mai înainte, consider că — pînă la publicarea materialelor încă inedite și pînă la efectuarea de noi cercetări să fie plasată între prima jumătate a sec. VIII — a doua jumătate a sec. VII î.e.n., mai precis, aproximativ intervalul cuprins între 775—750 și 625—600 î.e.n.¹⁸², ceea ce — practic — nu aduce nimic nou față de ultimile opinii exprimate în literatura de specialitate.

Periodizarea internă. În legătură cu această problemă au fost exprimate pînă acum două opinii mai importante. Prima dintre ele aparține lui D. Berciu care optează pentru existența a trei faze de evoluție în cadrul culturii Basarabi¹⁸³. Spre deosebire de această părere, Al. Vulpe și Vl. Dumitrescu acceptă numai două faze în dezvoltarea culturii menționate¹⁸⁴.

După cum s-a putut observa deja, pe parcursul acestei lucrări am folosit de mai multe ori termenii de *fază timpurie*, *fază mijlocie* și *fază tîrzie*, referindu-mă la diversele etape de evoluție ale culturii Basarabi. Aceasta, deoarece sînt de părere că datele actuale permit delimitarea a trei faze în cadrul acestei culturi, fără a însemna că mă raliez total părerii exprimate mai demult de către D. Berciu, față de care am mari rezerve, mai ales în privința încadrării stațiunilor Basarabi în una sau alta dintre faze.

La baza schemei tripartite de periodizare internă a culturii Basarabi, pe care voi încerca să o argumentez în cele ce urmează, stau unele diferențieri care se pot observa în pasta și repertoriul ornamental al ceramicii fine și semifine descoperite în stațiunile bănățene ale acestei culturi, și mai puțin evoluția tipologică a formelor, care nu prezintă modificări notabile de la o fază la alta.

Faza timpurie (I) se caracterizează — alături de apariția decorului complex (canelat, incizat și imprimat) tipic pentru cultura Basarabi — prin persistența unor puternice elemente de tip Gornea-Kalakača (pl. II—VI) și Insula Banului (pl. XIV—XXV), atît din punct de vedere al pastei (prezentînd de multe ori nuanțe de brun-gălbui și castaniu, pînă la brun-negru), cît și al unor motive decorative (liniuțele scurte incizate, imprimurile în formă literei „epsilon” sau șirurile de „S”-uri verticale etc.). Dintre tipurile de vase cunoscute în această fază se detașează cele cu corp globular și gîtul înalt, străchinile cu baza invazată, ceștile și, în mai mică măsură, străchinile cu buza evazată. Aceluiași orizont îi aparține și fragmentul de vas-dublu („solniță”), descoperit la Valea Timișului.

¹⁸² Am ținut cont aici și de datarea mai tîrzie a cimitirelor de la Șoldănești și, în special, Seliște, Cf. A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 68 și urm., 141—142.

¹⁸³ D. Berciu, *Zorile...*, p. 243.

¹⁸⁴ Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 177—121; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 234—235.

De remarcat faptul că, în cadrul ceramicii fine și semifine, procentul vaselor sau fragmentelor de vase care prezintă decorul tipic culturii Basarabi este mai ridicat decât în fazele ulterioare, ajungând pînă la aproximativ 50%.

Obiectele de metal apărute în context cu ceramică Basarabi timpurie se reduc la pandantivul circular și la fragmentul de „torques” de la Gornea — „*Țărmuri*” (nivelul II), cărora le poate fi adăugată, eventual, psalia de fier cu cap de cal de la Ieșelnița.

Descoperiri reprezentative pentru această primă fază a culturii Basarabi au fost efectuate în așezările de la Remetea Mare — „*Gomila lui Gabor*” (pl. II—VI), Gornea — „*Țărmuri*” II (pl. XIV—XXIII), Valea Timișului — „*Rovină*”, în tum. 1 al necropolei de la Ieșelnița și în depozitul de vase de la Alba Iulia — „*Lumea Nouă*”. În celelalte zone din aria de răspîndire a culturii Basarabi nu se cunosc încă materiale care să poată fi atribuite acestei faze timpurii, excepție făcînd — poate — cîteva descoperiri din nord-estul R. S. F. Iugoslavia¹⁸⁵.

Cronologic, această primă fază a culturii Basarabi poate fi plasată în cel de-al doilea și al treilea sfert al sec. VIII î.e.n., adică aproximativ în intervalul 775—725 î.e.n.

Faza mijlocie (II) reprezintă în aceste condiții acea primă fază (I) a culturii Basarabi din periodizarea propusă de către Al. Vulpe.

Materiale tipice pentru acest orizont evolutiv au apărut în majoritatea stațiunilor acestei culturi cunoscute pe teritoriul Banatului, cele mai reprezentative fiind acelea de la Valea Timișului, Svinița, Gornea — „*Căunița de jos*” (pl. XXV—XXIX). Foarte probabil că aici va trebui încadrată măcar o parte a necropolei — încă inedite — de la Moldova Veche — „*Ostrov*”.

Acestei faze îi aparțin, de altfel, și cele mai multe stațiuni din aria de răspîndire a culturii Basarabi, printre cele mai reprezentative descoperiri putînd fi amintite cele de la Iernut (în Transilvania)¹⁸⁶, Popești (în Muntenia)¹⁸⁷, Poiana (în Moldova)¹⁸⁸, Bosut (nivelul III b)¹⁸⁹ și Židovar¹⁹⁰ (R.S.F. Iugoslavia), Sofronievo (în R.P. Bulgară)¹⁹¹, Orlovka¹⁹² și Sărata¹⁹³ (în R.S.S. Moldovenească).

Consider că în același orizont va trebui încadrată și o primă fază a necropolei de la Balta Verde (respectiv, tumulii II, XII, XVI, XVIII, XX),

¹⁸⁵ P. Medović, *op. cit.*, p. T. L/4—6, 8; T. LI/1—5; T. LII/7; T. LIII/1, 3—6; T. LIV/6; T. LVI/4; T. LXXIX—LXXX; M. Stojčić, *loc. cit.*, fig. 10; 13/1—2, 5—6.

¹⁸⁶ Vezi, *supra*, nota 105.

¹⁸⁷ R. Vulpe și colab., în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, Al. Vulpe, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 359; idem, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 105 și urm.; Abb. 1/1, 3 4, 7, 9, 12; 4/1—4, 6, 10; 5/4—5; 6/1—12.; idem și V. Veselovschi-Bușilă, în *SCIV*, XVIII, 1967, 1, p. 101 și urm.

¹⁸⁸ R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 177; III, 1952, p. 191; Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 105, 107, 119 și urm.; Abb. 1 8; 3/2; 5/10; 6 5, 7, 9—10.

¹⁸⁹ P. Medović, *op. cit.*

¹⁹⁰ B. Gavella, *Keltski oppidum Židovar*, Beograd, 1952, fig. 23/14; 30; 31.

¹⁹¹ Vezi, *supra*, nota 104.

¹⁹² I. D. Golovko, R. D. Bondar, A. G. Zaginailo, în *Kratkie Soobscenia Odessa*, 1965, p. 68—80.

¹⁹³ Vezi, *supra*, nota 107.

conținând o serie de piese de metal (aplici cruciforme, butoni, „psalii“, etc.) cu analogii în zonele est-alpine încă din sec. VIII î.e.n.¹⁹⁴ și care nu apar în celelalte morminte din aceeași necropolă și nici în aceea de la Basarabi, și un vas tipic pentru faza mijlocie a culturii Basarabi (în tumulul XX)¹⁹⁵.

Ceramica fină și semifină este, de această dată, aproape în exclusivitate de culoare neagră și, foarte bine lustruită, nu mai apar elemente decorative identice cu acelea din grupele Gornea—Kalakača și Insula Banului, iar asocierea tipică a ornamentelor canelate, incizate și imprimate atinge apogeul, atât prin armonia și varietatea combinațiilor motivistice, cât și prin mărimea suprafeței decorate a vaselor.

Principalele forme cunoscute în această fază sînt ceștile cu una sau două toarte suprainălțate, străchinile cu buza invazată sau evazată, cănille cu o toartă, vasele cu corp globular și gîtul înalt, ușor răsfrînt la exterior (inclusiv cele de tip „urnă“), în cele mai diverse dimensiuni și variante. Trebuie totodată remarcată (deși pentru Banat nu avem încă descoperiri sigure) apariția încă din această fază a vasului cu picior înalt („fructiera“), ilustrată de exemplarul de la Verbița¹⁹⁶, în Oltenia, și Obreja — „Tăul lui Filip“ (jud. Alba)¹⁹⁷.

În această fază, procentul ceramicii ornamentate cu decorul specific nu depășește, totuși 20—30%.

Cele mai multe obiecte de metal cunoscute în spațiunile culturii Basarabi (fibule cu două resorturi, „psalii“, aplice, buton, pandantive circulare, brățări cu secțiune plan-convexă, topoare din fier cu aripioare, vîrfuri de lance, spadele, pumnal cu mînerul terminat în forma literei T, protome zooforme, etc.) aparțin acestei faze.

Intervalul cronologic în care poate fi plasată această a doua fază a culturii Basarabi, poate fi considerat — deocamdată — cel cuprins între ultimul sfert al secolului VIII î.e.n. — prima jumătate a sec. VII î.e.n. (respectiv, 725—675/650 î.e.n.).

Faza tirzie (III) este sigur documentată în Banat numai prin cîteva locuințe de la Valea Timișului — „Rovină“ (pl. XXXIII—XXXIV).

Ea se caracterizează prin folosirea cu precădere a ornamentelor canelate pe ceramica fină și semifină, realizată dintr-o pastă de culoare brună, brun-neagră și brun-cărămizie, mai puțin neagră. Lustruirea pereților exteriori ai vaselor este mai puțin accentuată.

Tipologic, predomină străchinile cu buza invazată sau evazată, vasele globulare cu gîtul ușor evazat și ceștile cu o toartă. În necropola de la Basarabi este bine reprezentat și vasul cu picior înalt („fructieră“).

Decorul imprimat este întilnit acum extrem de rar, iar cel incizat — deși mai frecvent decît cel imprimat — arată un evident regres față de faza anterioară.

¹⁹⁴ D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*, p. 321 și urm.; fig. 52—57, 72—78, 81, 89—90, 94, 96, 101/1, 108—111, 112/1.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 375, fig. 108—109; p. 377, fig. 111 și 112/1.

¹⁹⁶ D. Berciu, în *IstRom*, I, p. 144, fig. 205.

¹⁹⁷ H. Ciugudeanu, în *Apulum*, XIV, 1976, fig. 519.

Procentul vaselor care mai păstrează decorul specific culturii Basarabi nu depășește niciodată 10% (de cele mai multe ori fiind chiar mai redus).

Materialul ceramic care a fost descoperit în complexele tipice acestei faze, cercetate pînă acum în așezarea de la Valea Timișului — „Rovină”, arată că mult mai multe tipuri de vase din necropolele de la Balta Verde și Basarabi (în special ceștile cu decor canelat) pot fi considerate ca aparținînd acestei faze tîrzii a culturii Basarabi¹⁹⁸.

Acestui orizont final îi mai pot fi atribuite faza a doua a necropolei de la Balta Verde (tum. I, III—XI, XV, XVII, XIX, XXI)¹⁹⁹, necropola de la Basarabi²⁰⁰, cimitirele de la Soldănești²⁰¹ și Seliște²⁰², precum și acel aspect numit de tip Carevbrod—Ciurelu²⁰³, a cărui relație cu cultura Basarabi rămîne încă să fie mai bine precizată în viitor.

Cronologic, această fază finală a culturii Basarabi poate fi situată la mijlocul și în cea de-a doua jumătate a sec. VII î.e.n. (respectiv, intervalul 675/650—625/600 î.e.n.).

*
* *

În funcție de toate cele arătate pînă acum, consider că cercetările efectuate în stațiunile culturii Basarabi din Banat au reușit să contribuie în primul rînd la completarea repertoriului de descoperiri ale acestei culturi, aducînd în același timp cîteva precizări importante referitoare la momentul său de început. Prin descoperirile aparținînd fazei tîrzii de la Valea Timișului — „Rovină” a fost confirmată încă o dată participarea culturii Basarabi la geneza grupului Ferigile și — prin aceasta — la sprijinirea opiniei conform căreia această cultură arheologică îi reprezintă pe getodaci (mai sigur pe geți) în pre-ziua intrării lor în atenția izvoarelor literare ale antichității.

Rămîne ca cercetările viitoare — alături de publicarea celorlalte descoperiri rămase încă inedite (dintre care se detașează materialele de la Moldova Veche — „Ostrov”) — să aducă noi contribuții la lămurirea importantelor probleme pe care le implică prezența acestei culturi în spațiul carpato-dunărean.

MARIAN GUMĂ

¹⁹⁸ D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*, fig. 59; 101/5; Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, fig. 32, 3; 33/1—4, 6; 34/1—3.

¹⁹⁹ D. Berciu, E. Comșa, *loc. cit.*, p. 321 și urm.

²⁰⁰ Vl. Dumitrescu, *loc. cit.*, p. 177 și urm.

²⁰¹ Vezi, *supra*, nota 108.

²⁰² Vezi, *supra*, nota 109.

²⁰³ Al. Vulpe, în *Actes du XI-ième Congr. Intern. de Thracologie*, București, p. 217.

CONTRIBUTIONS A LA CONNAISSANCE DE LA CULTURE BASARABI DE BANAT

(Résumé)

Résultat des progrès assez importants qui se sont enrégistrés à la recherche de l'évolution culturelle du premier Âge de Fer, l'étude présente le niveau actuel de connaissances concernant la culture Basarabi de Banat. Portant sur un répertoire des découvertes de ce type, connues jusqu'au présent dans l'espace délimité par le Danube (au sud), Les Carpathes Méridionales (à l'est), Mureș (au nord) et par la frontière d'état de la Roumanie (à l'ouest), on discute aussi les principaux traits fondamentaux de la culture Basarabi en Banat (stratigraphie, types d'habitat, rites funéraires et les plus importantes catégories de la culture matérielle) en essayant — à mesure que la documentation actuelle le permet — même une intégration des ceux-ci dans la problématique générale de la culture (génése, chronologie et périodisation interne).

Dans l'espace mentionné on connaît un nombre total de 27 points d'où se sont issues des matériaux du type Basarabi (22 établissements et 5 découvertes à caractère funéraires — trois sûrs: Ieșelnița, Berzasca „IFET”, Moldova Veche — „Ostrov” et deux présumatifs: Svinița et Fizeș).

La plupart des établissements de type Basarabi de Banat sont situés sur les terrasses supérieures des vallées des principaux cours d'eau (le Danube, Timiș, Caraș, Bega). On ne connaît pas aucun cas de fortification construite par les représentants de cette culture, fait qui permet la supposition que la période historique où on encadre la culture Basarabi a été relativement dépourvue des événements violents et, en même temps, que les porteurs de cette culture n'ont pas été étrangers au milieu ethno-culturel local.

On a pu constater que les principaux catégories de longements utilisés par les porteurs de cette culture en Banat ont été des huttes, des demi-huttes et de logements de surface. Les données offertes par les fouilles archéologiques de Banat dépassant, d'une manière consistante, tout ce qu'on connaît, à ce moment, en ce sens, sur l'espace occupé par la culture Basarabi, une situation spéciale dans ce contexte ayant l'établissement de Valea Timișului — „Rovină”, où on a recherché jusqu'au présent 11 longements et plusieurs fosses.

Il faut souligner le fait qu'un des points connus dans le répertoire ne présente pas une stratigraphie „étalon” qui illustre toute l'évolution de la culture Basarabi de Banat, en dépit du fait que l'établissement de Valea Timișului présente dans une grande mesure ce caractère. Le fait que l'épaisseur moyen des sédiments enrégistré dans les stations recherchées systématiquement, ne dépasse pas 0,20—0,30 m, permet l'affirmation que le logement de ces établissements a été relativement d'une courte durée.

En outre, l'appartenance à des différents phases d'évolution de la plupart des points appartenant à cette culture et l'argument stratigraphique exposé ci-haut constituent des indices qui sont en même des faire émettre la supposition d'une accentuée mobilité dans l'espace des porteurs de cette culture, notamment dans ces phases anciennes.

Les données stratigraphiques nous montre, également, que l'horizon de la culture Basarabi mit, d'une manière implicite, au groupe Gornea-Kalakača (Bosut III a) dans les sud-ouest et l'ouest du Banat, au groupe Insula Banului au sud-est et l'est de cette région, et en même temps, aux groupes évolués du complexe hallstattien ancien avec de céramique cannellée (du type Remetea Mare — Gomila lui Pituț) au nord du Banat, ceux-ci constituant les principaux composants culturelles qui ont contribué à la génése de la culture Basarabi, au moins en Banat.

Pour le fin de cette culture il existe seulement quelques indices concernant son évolution de la zone collinaire du Banat vers des manifestations culturelles semblables à celle du type Ferigile, pour la zone de plaine n'existant pas des éléments capables d'illustrer d'une manière concluante l'évolution ultérieure de cette culture.

Les données concernant le rite et le rituel funéraire pratiqué par le porteurs de la culture ci-envisagée restent encore sommaires et peu significatives en ce sens.

Pour Svinîța et Berzasca „IFET“, il existent des indices pour l'usage de l'incinération sous des petits tumulus enveloppés en pierre. À Ieșelnița, le seul tumulus publié qui peut-être attribué à la culture Basarabi (Tum. 1) n'a pas offert aucun indice sûr pour l'établissement du rite funéraire. Pour la nécropole de Moldova-„Ostrov“ (encore inédit) on dispose seulement par des faibles informations à l'égard de l'existence, dans ce cadre-ci, des tombes d'incinération et aussi d'inhumation. L'inventaire de ce tombes contient céramique du type Basarabi, associée avec une série de pièces métalliques. Donc, il n'existe pas la possibilité au stade actuel de la recherche, d'établir si cette nécropole peut être attribuée totalement à la culture Basarabi, ou, contrairement, pouvant considérer comme caractéristiques les deux rites funéraires ou l'un d'eux pour les tombes appartenant sûrement à la culture Basarabi. En tout cas, la plupart des tombes d'ici ont été enveloppés en pierres et des petits tumuls aplatisés.

Les principaux catégories de vestiges de la culture matérielle du type Basarabi, découverts en Banat, sont: la céramique des pièces métalliques et également quelques objets réalisés en terre cuite et pierre.

La céramique, modélée en totalité manuellement, appartient tant à la catégorie grossière d'usage commun, à la catégorie fine et demi-fine ayant des destinations diverses.

La forme la plus typique pour la catégorie usuelle c'est le pot ayant le coup voûté et le col légèrement profilé et courbé vers l'extérieur, la céramique fine et demi-fine, ayant fréquemment les murs lustrés est illustrée par des types déjà connus à l'aire de diffusion de la culture Basarabi (les récipients bombés à col prolongé, les écuelles et les soupières à bord ont tiré vers l'intérieur les canettes à une seule anse et les tasses avec l'une et deux anses). Une apparition plus rare c'est le pot-double (du type „salière“). On ne connaît, pour le moment, des coupes à pied.

Le décor est réalisé par la combinaison complexe des motifs cannelés, incisés et imprimés, parfois incrusté en blanc. On connaît aussi de céramique dépourvue de décor.

Les pièces en métal, connues jusqu'au présent, sont réalisées exclusivement en bronze et en fer, représentant — à côté des exceptions — des parrures et des autres accessoires de port (fibules, bracelettes, boutons et des fraises du dindon etc.), et des pièces d'harnachement, des pendentives et „psalii“. Quant à la nécropole de Moldova Veche — „Ostrov“ il existe des informations à l'écart des autres catégories d'objets métalliques (des espèces-poignards, des parrures de chevelure, fragments de ceinture, des protomes zoomorphes — tête d'oiseau etc.). Chronologiquement dire, ces objets peuvent être encadrés, dans l'intervalle compris entre le milieu ou la deuxième moitié du VIIIe siècle av.n.è. et le deuxième moitié du VIIe siècle av.n.è.

Des autres catégories d'objets, on doit mentionner deux cachets en terre cuite pour orner la céramique découvertes à Remetea Mare — „Gomila lui Pituț“ et, respectivement, Valea Timișului — „Rovină“.

Ayant à la base les informations offerts par les découvertes de Banat, l'auteur met en discussion des problèmes envisageant la genèse, la chronologie et la périodisation interne de la culture Basarabi.

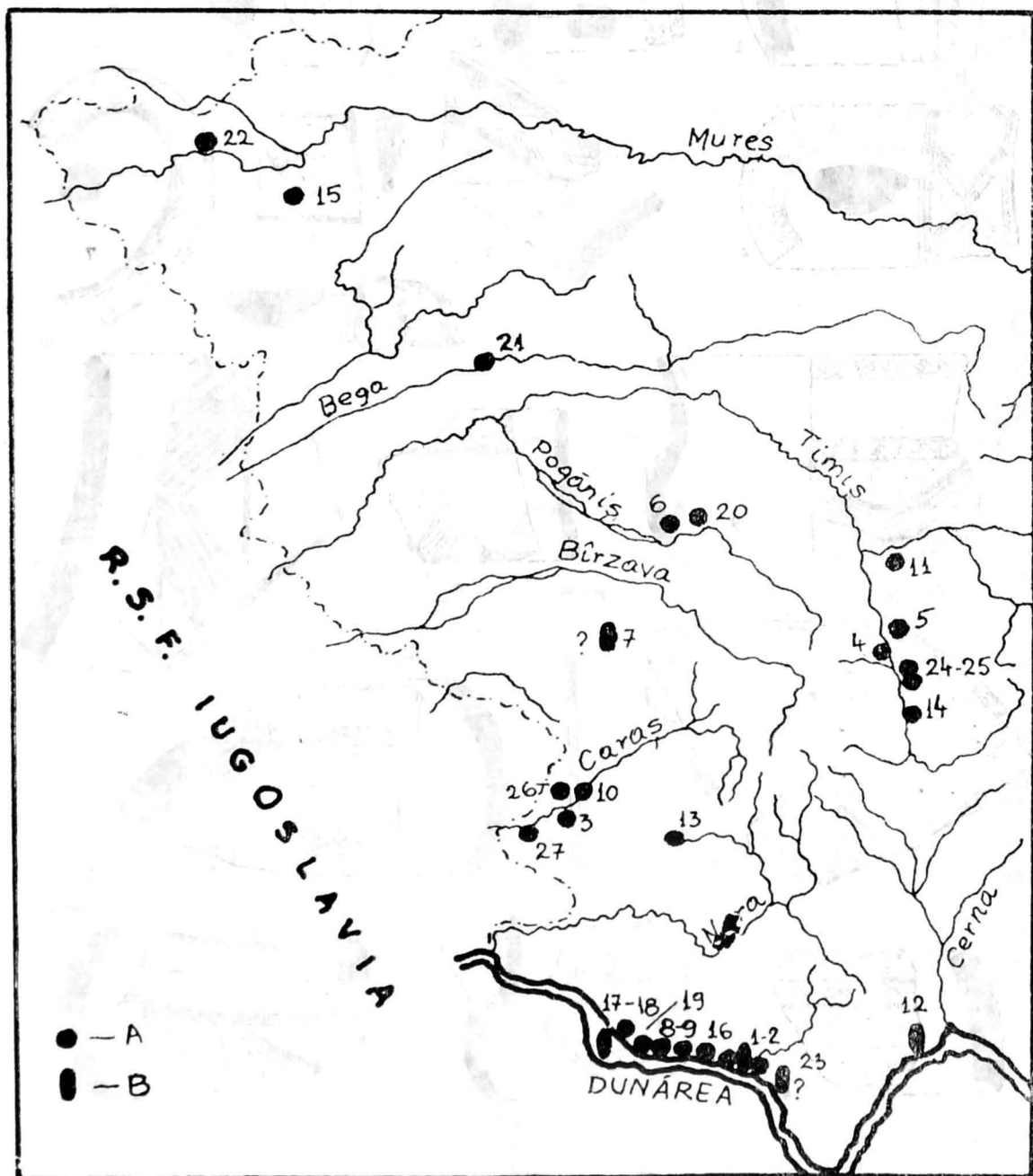
Combattant des hypothèses d'aparavant, qui opinaient en faveur de l'origine estique ou ouestique de cette culture, l'auteur considère que la naissance de la culture Basarabi s'était produite portant sur le fond ethno-culturel local du complexe à céramique noire, cannelé de l'Hallstatt ancien, auquel on ajoute l'impulsion culturelle (et partiellement, même une participation ethnique rapidement assimilée) reçu de la part des groupes Insula Banului et Gornea Kalakača (Bosut IIIa) ces conditions, la zone du sud de la Roumanie (Banat, Olténie et éventuellement, la Muntenie), également les régions danubiennes du nord-ouest de la Yougoslavie et le nord de la Bulgarie, doivent être considérées comme l'aire primordiale de formation de la culture Basarabi.

Un enrichissement du répertoire typologique et ornemental de la céramique et aussi une diversification plus accentuée de l'inventaire métallique produira simultanément avec le mouvement ethno-culturel de zones est-alpines qui a eu comme effet l'apparition des nécropoles du type Balta Verde et Basarabi, événement qui doit être placé entre la phase moyenne de développement de la culture Basarabi, respectivement le début du VIIe siècle av.n.è.

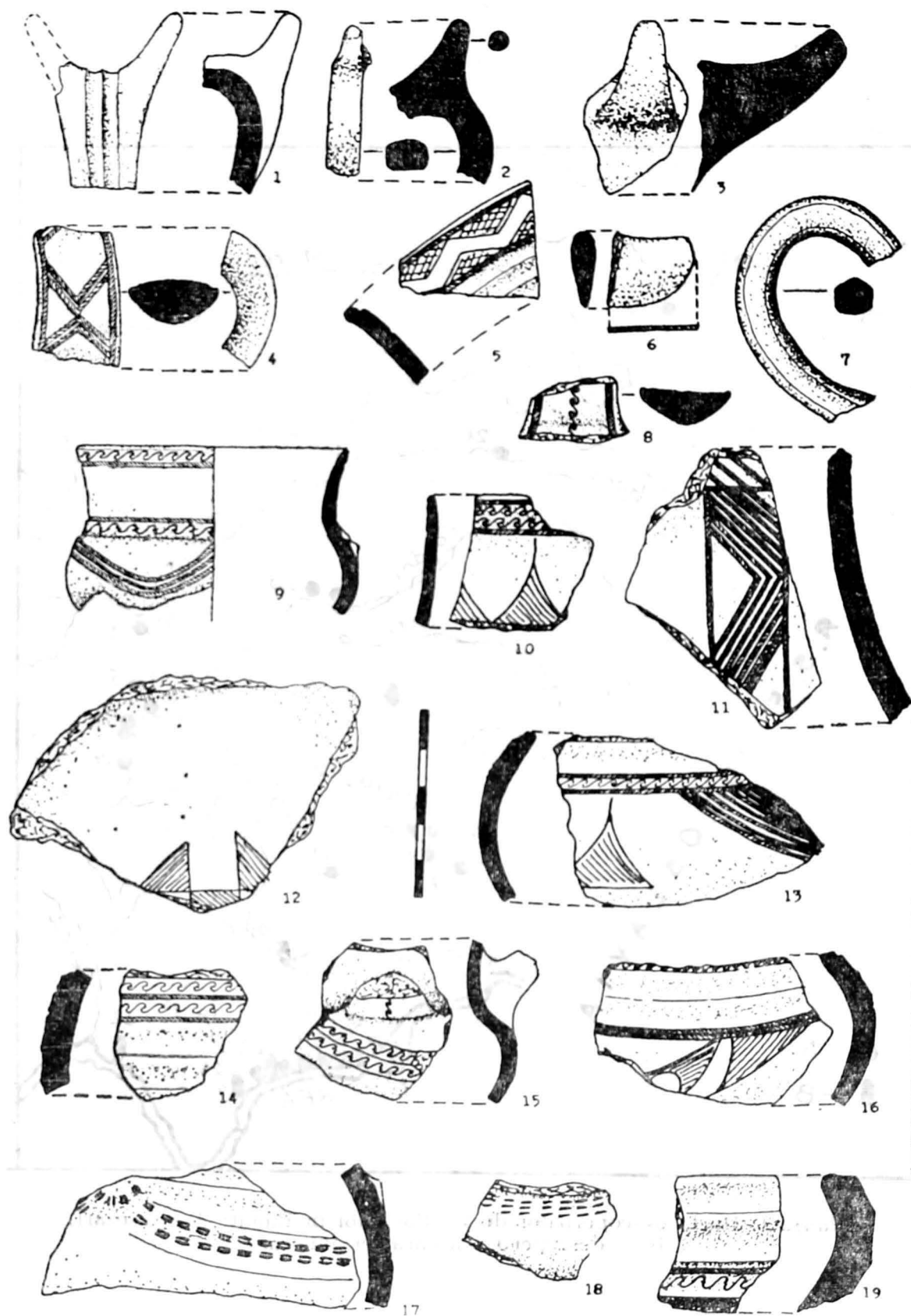
Rediscutant les principaux repères d'ordre chronologique, l'auteur considère que la période d'existence de la culture Basarabi peut-être entre la première moitié ou le milieu de VIII-e siècle et la deuxième moitié du VII-e siècle av.n.è., c'est à dire l'intervale compris entre 775/750—625/600 av.n.è.

En ce qui concerne la périodisation interne on opte pour l'existence des trois phases dans l'évolution de cette culture respectif la phase ancienne (I), placée approximativement entre 775—725 av.n.è., la phase moyenne (II) placée aproximativement entre 725—675/650 av.n.è., et la phase tardive (III), située aproxivativement entre 675/650—625/600 av.n.è.

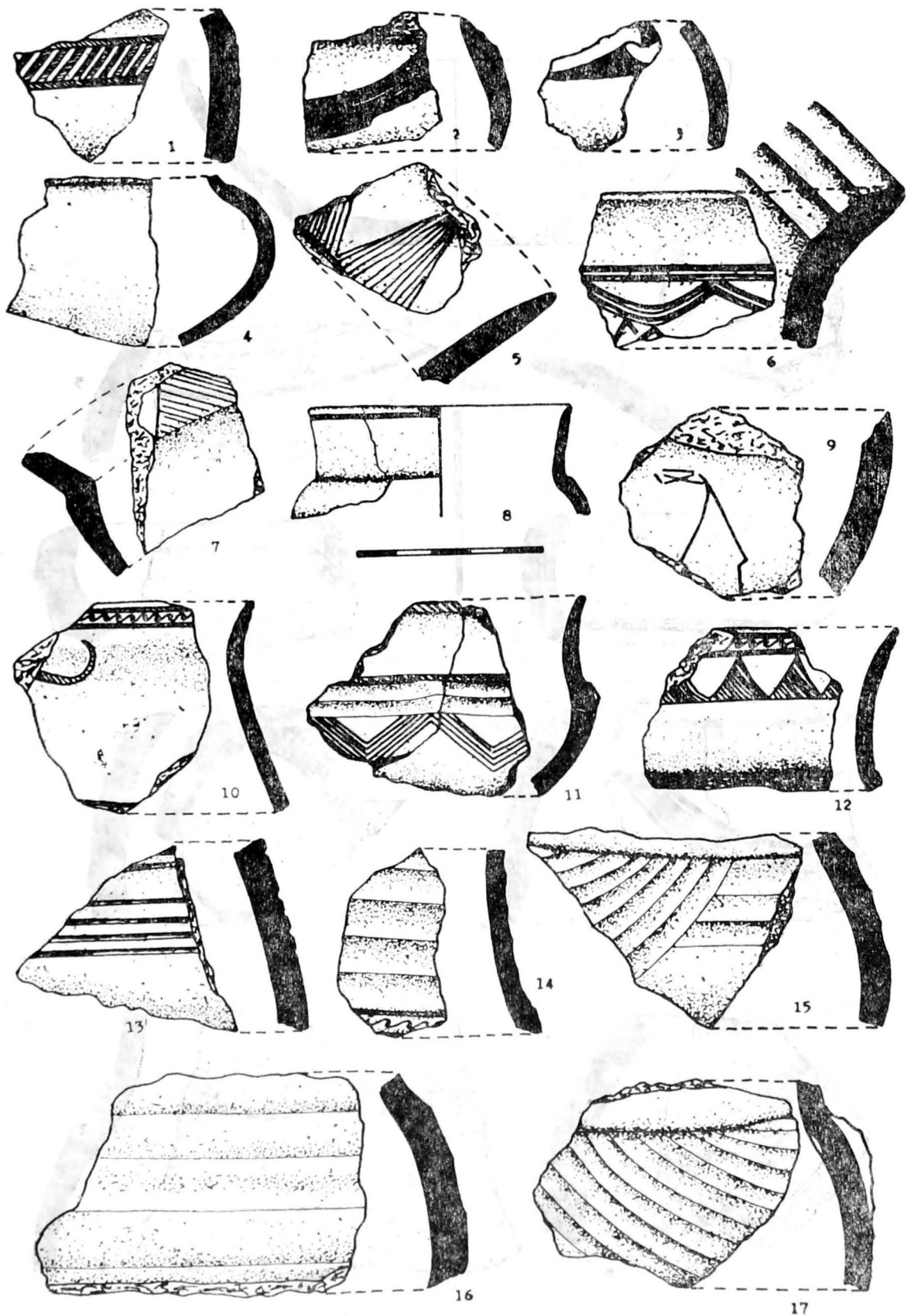
Il reste que les futures recherches — à côté de la publication des autres découvertes restées encore inédits d'entre qui on détache des matériaux de Moldova Veche — „Ostrov” — apporteront des nouvelles contributions à clarifier les importants problèmes impliqués par la présence de cette culture dans l'espace carpathique — danubien.

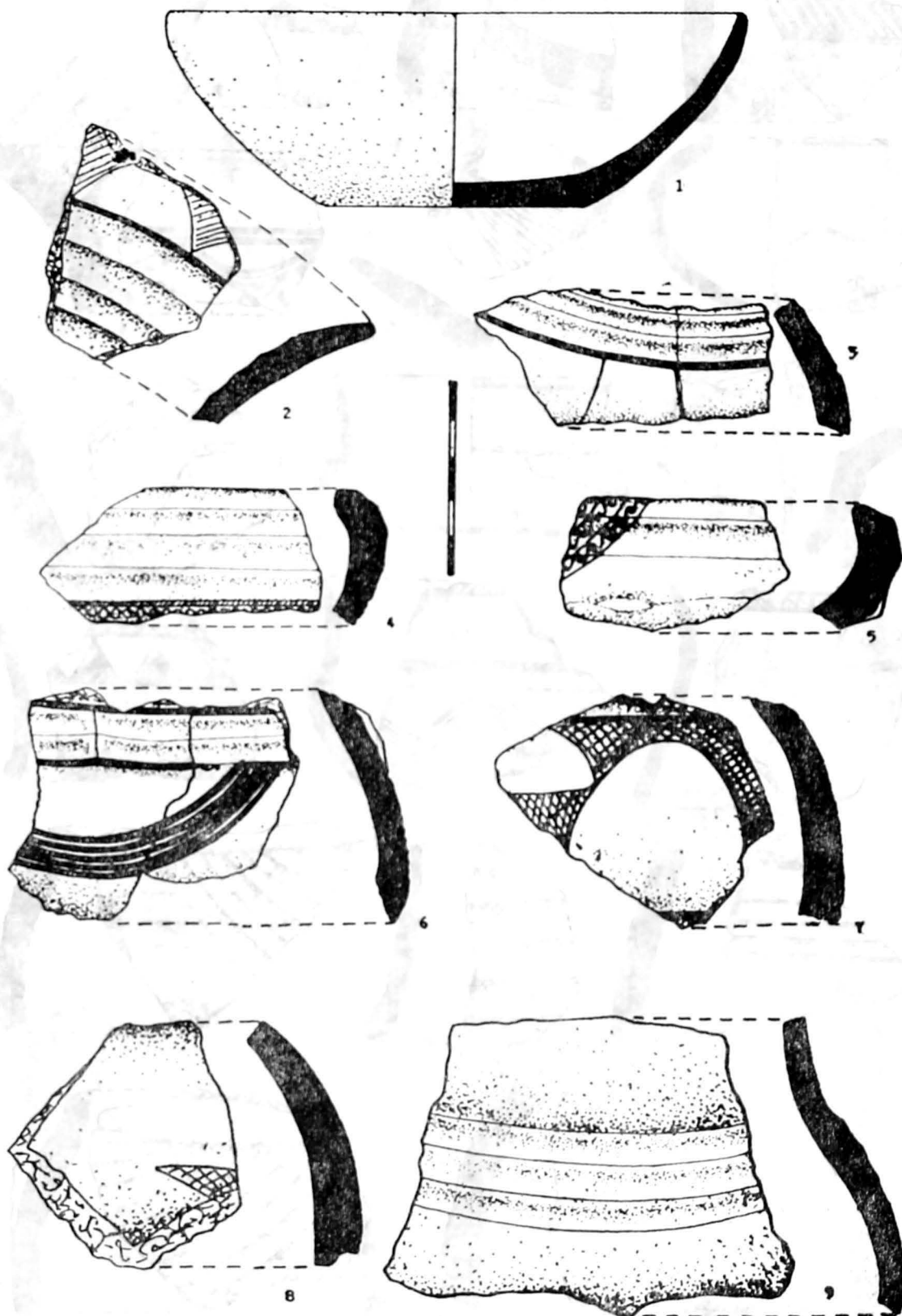
Planșa I: Harta descoperirilor de tip Basarabi în Banat: A — așezări;
B — descoperiri cu caracter funerar.

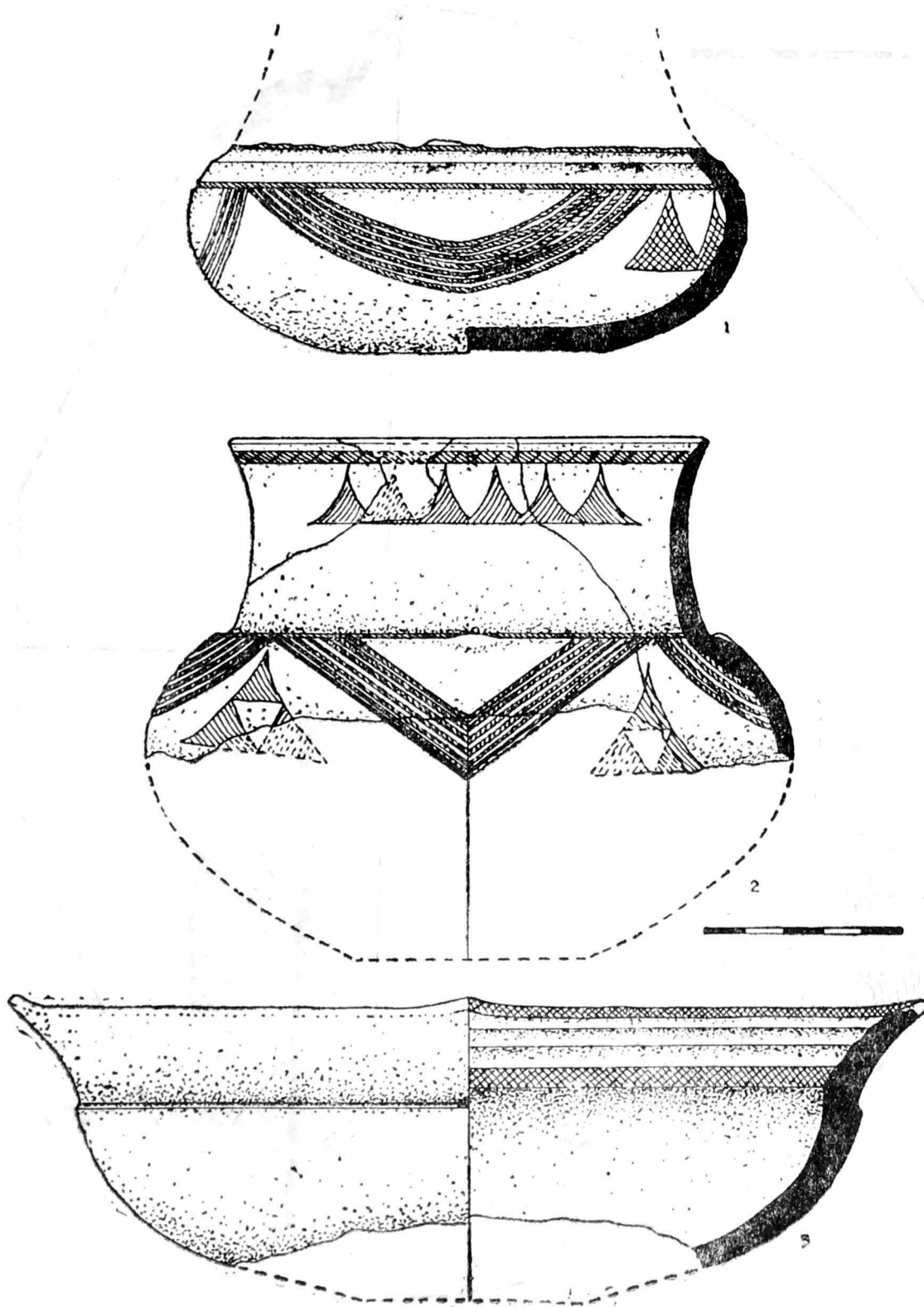
Planşa II: Ceramică Basarabi (faza timpurie) de la Remetea Mare — „Gomila lui Gabor“.

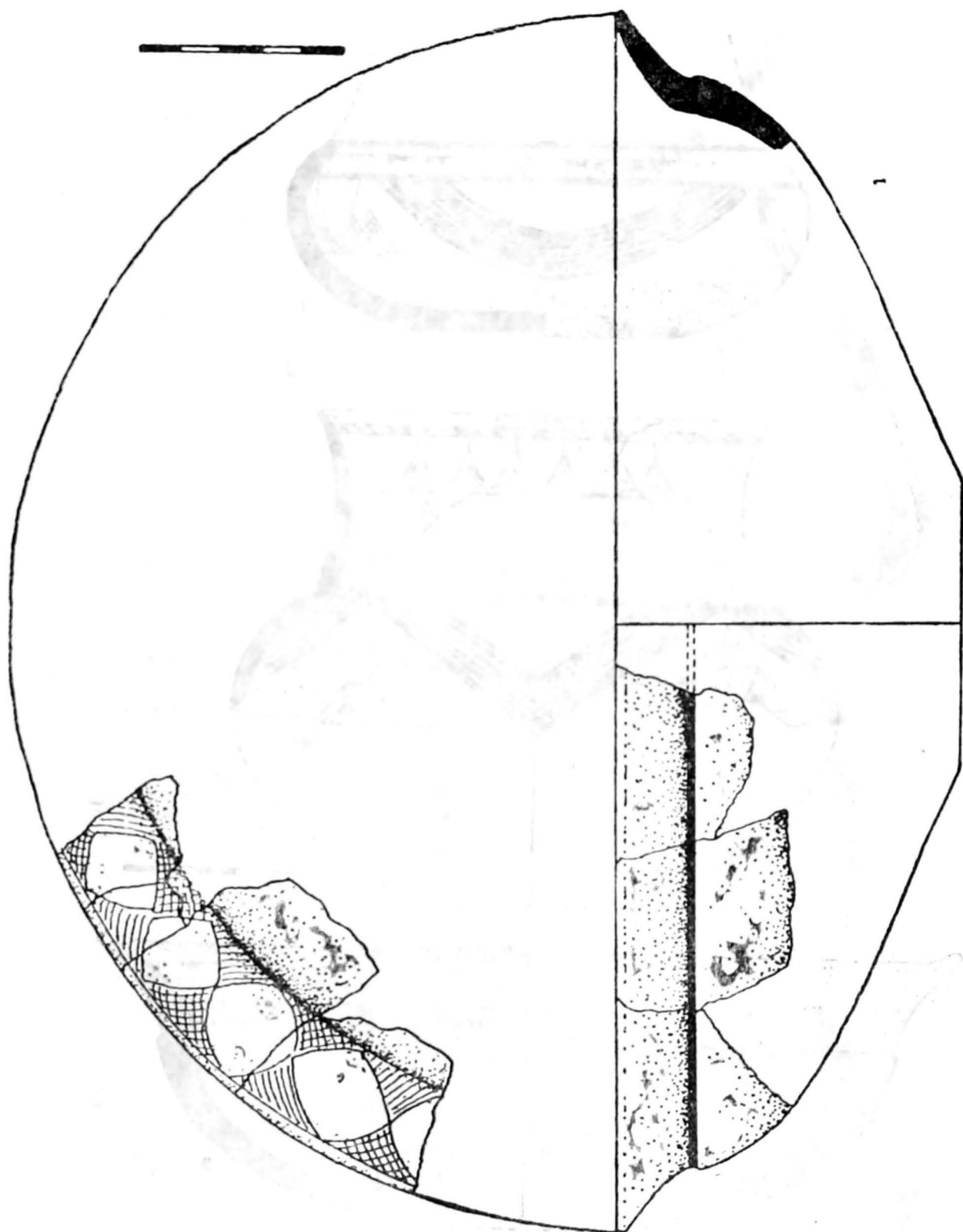
Planșa III: Ceramică Basarabi (faza timpurie) de la Remetea Mare — „Gomila lui Gabor”.

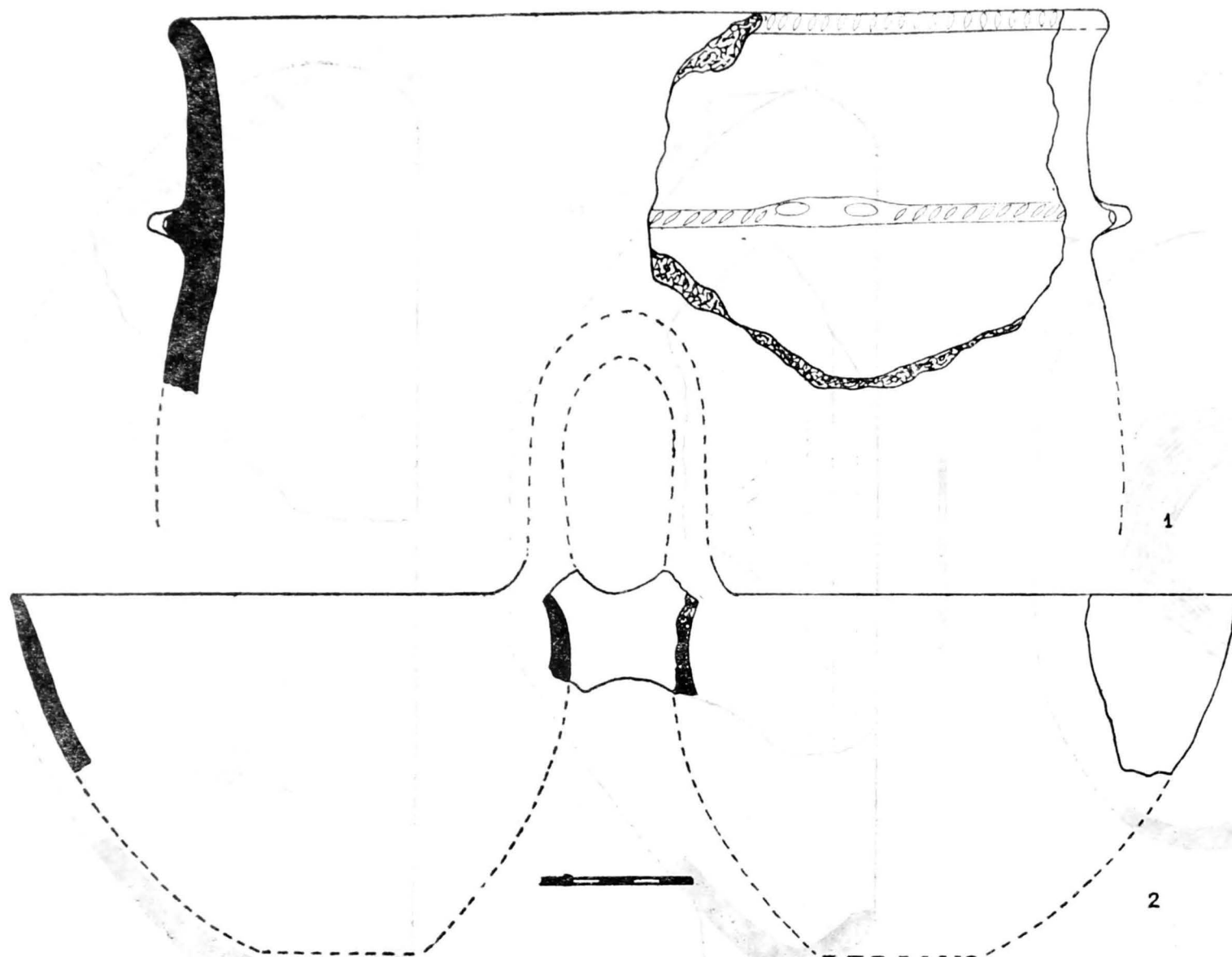
Planșa IV: Ceramică Basarabi (faza timpurie) de la Remetea Mare — „Gomila lui Gabor“.

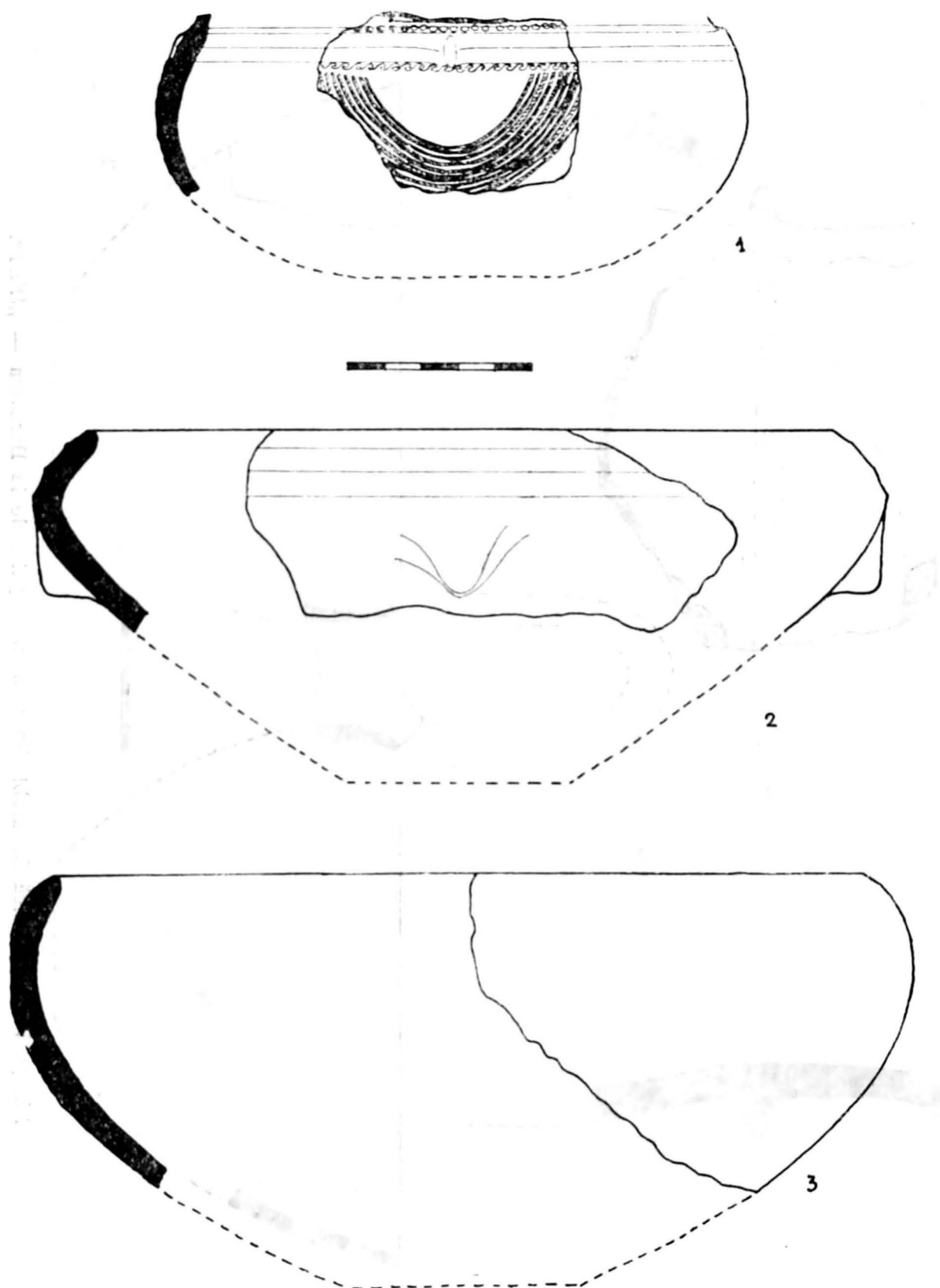
Planșa V: Ceramică Basarabi (faza timpurie) de la Remetea Mare — „Gomila lui Gabor”.

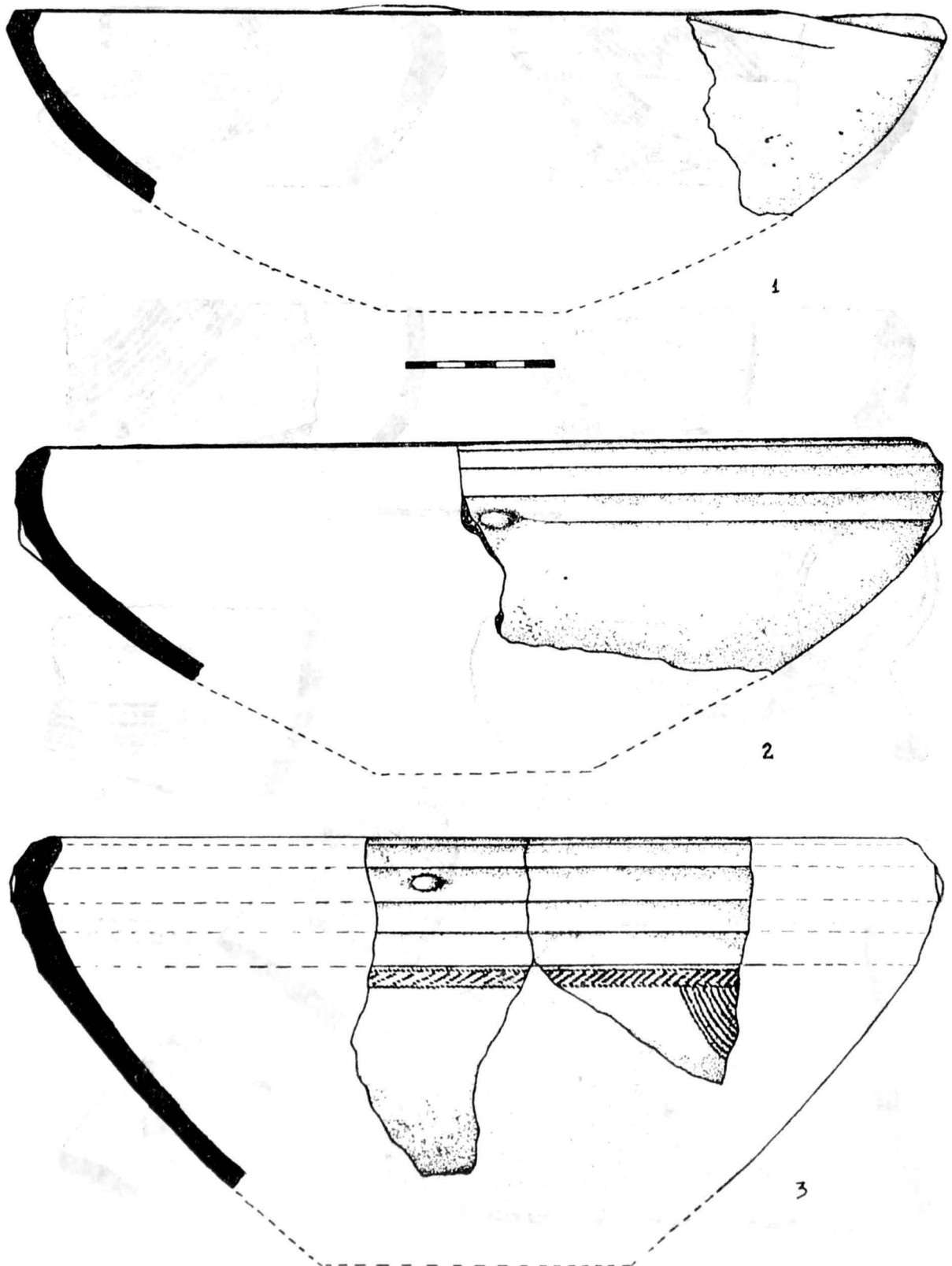
Planşa VI: Ceramică Basarabi (faza timpurie) de la Remetea Mare — „Gomila lui Gabor”.

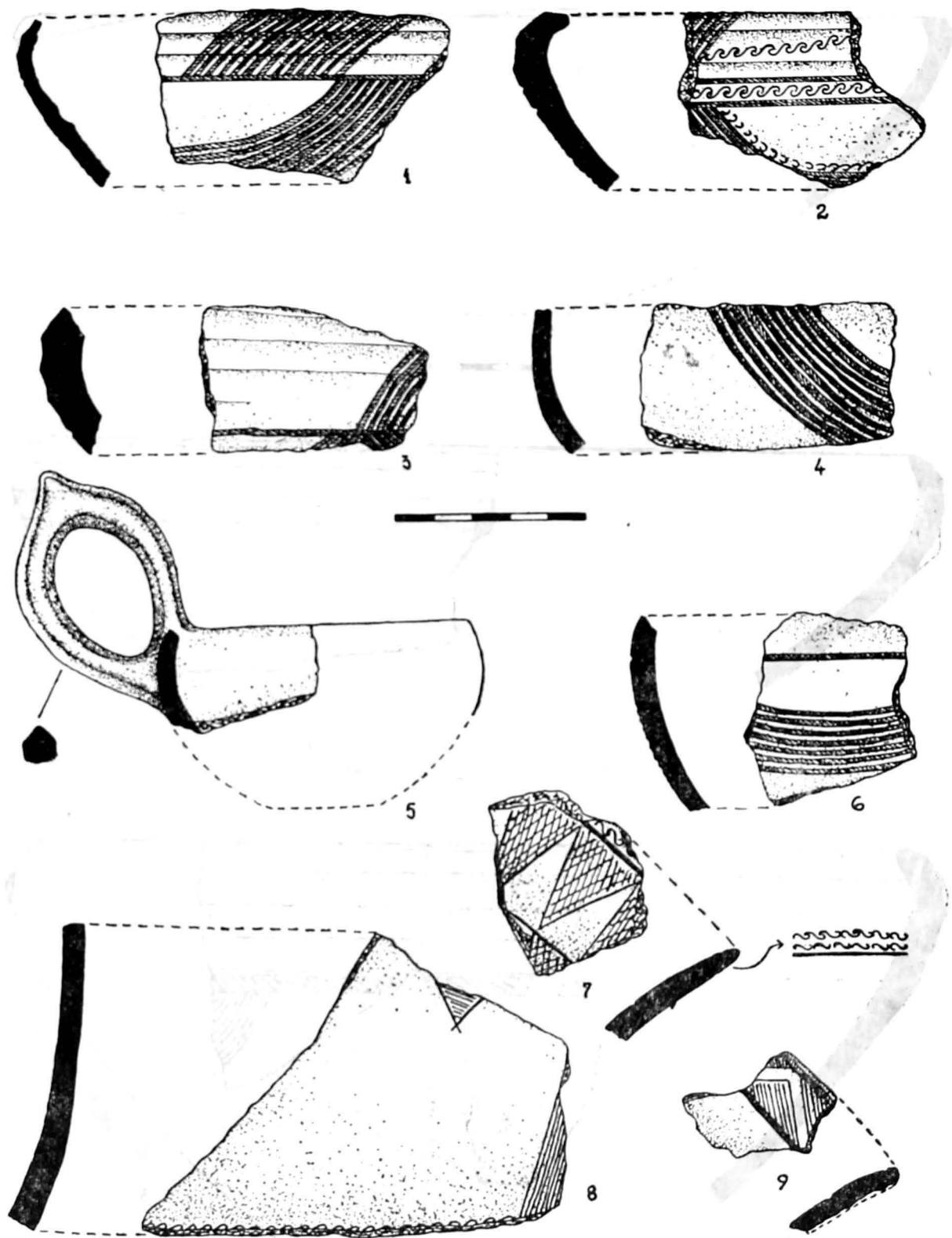
Planșa VII: Ceramică Basarabi din zona necropolei de la Berzasca — „IFET”.

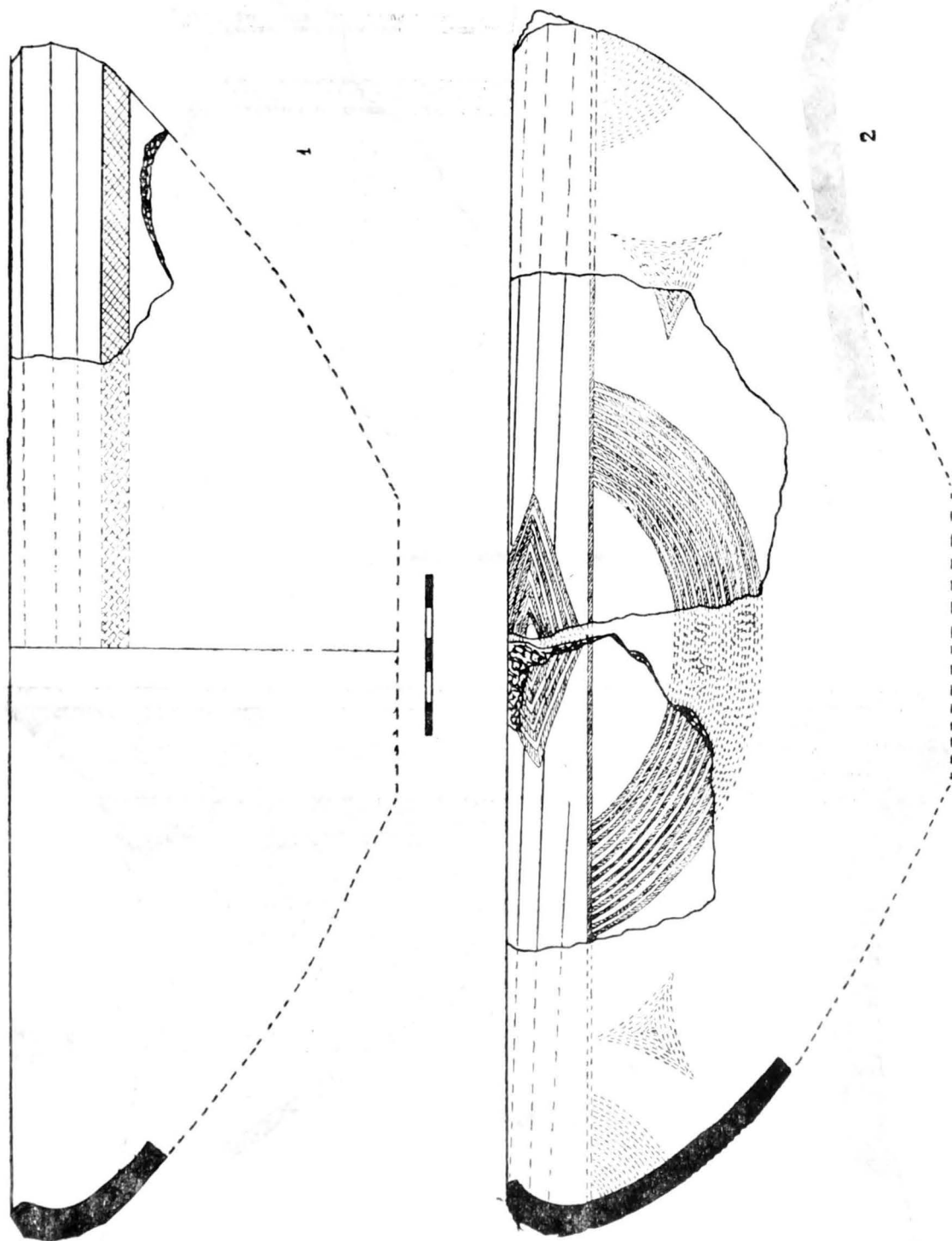
Planșa VIII: Ceramică Basarabi din zona necropolei de la Berzeasca — „IFET”.

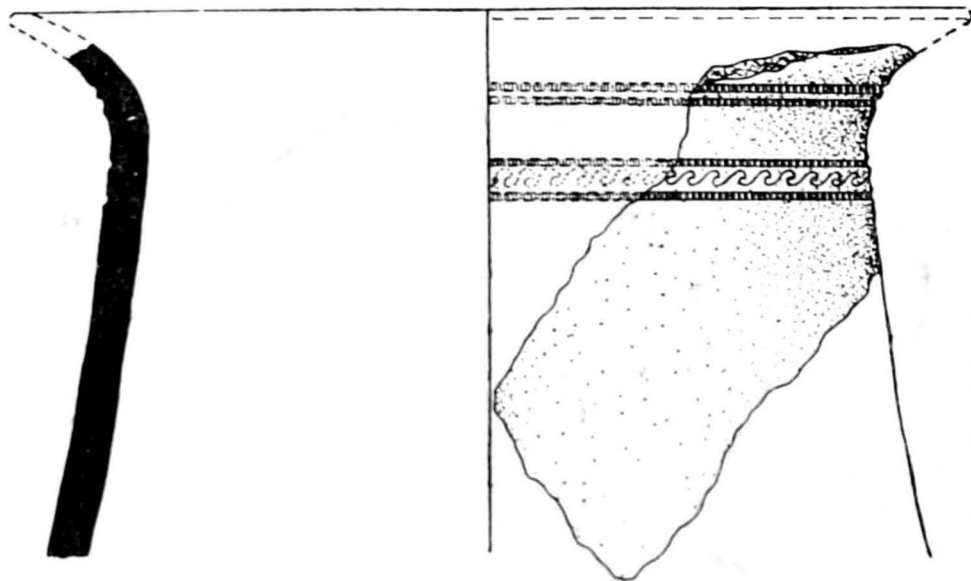
Planşa IX: Ceramică din Basarabi de la Berzeasca — „IFET“.

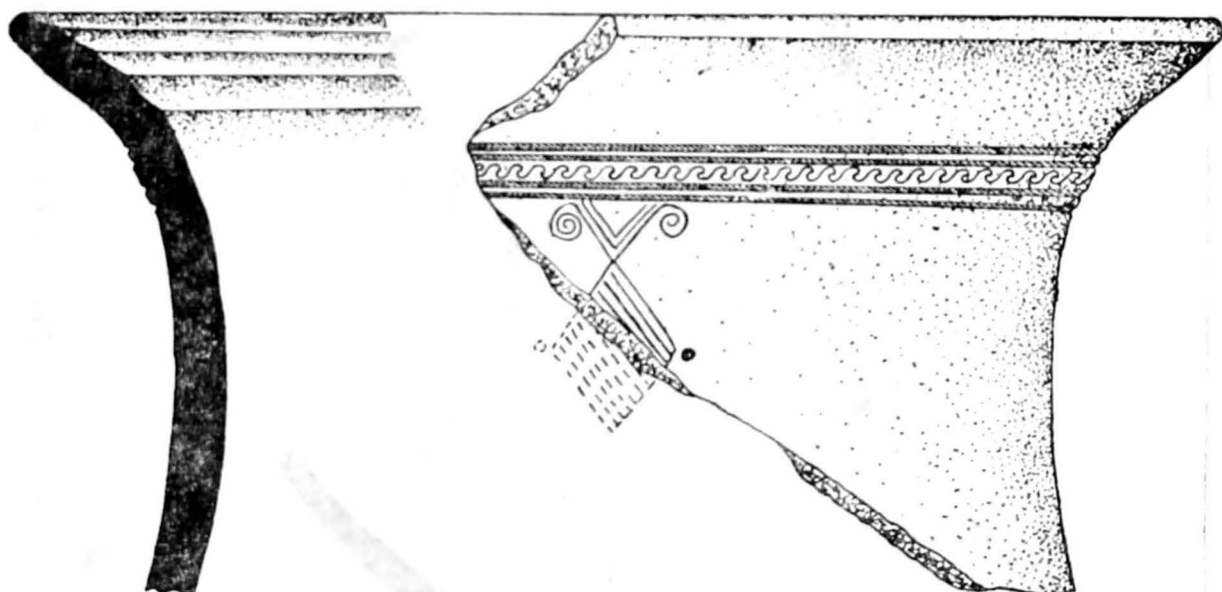
Planșa X: Ceramică Basarabi de la Berzasca — „Șpiț”.

Planşa XI: Ceramică Basarabi de la Berzasca — „Spit”.

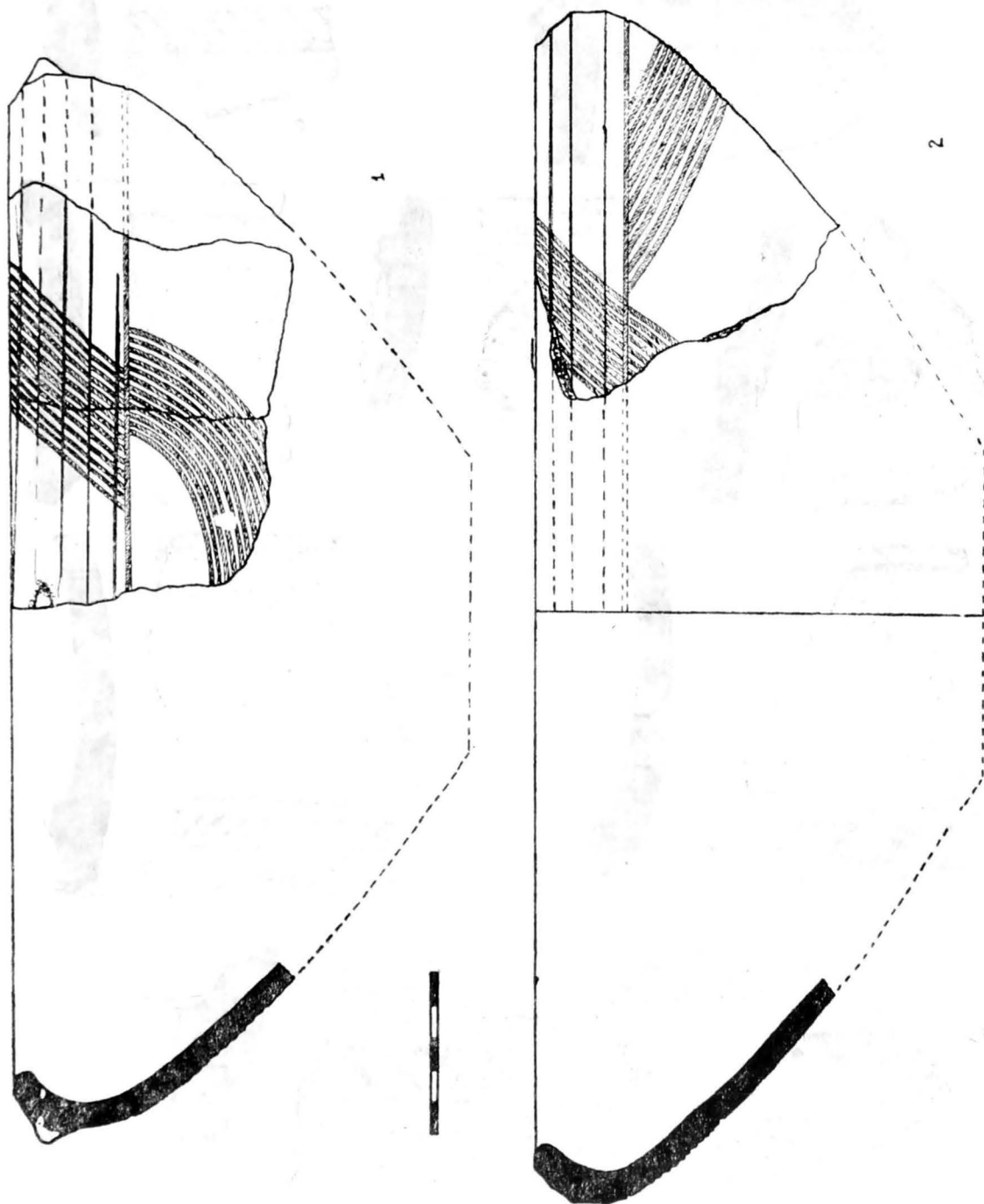

1

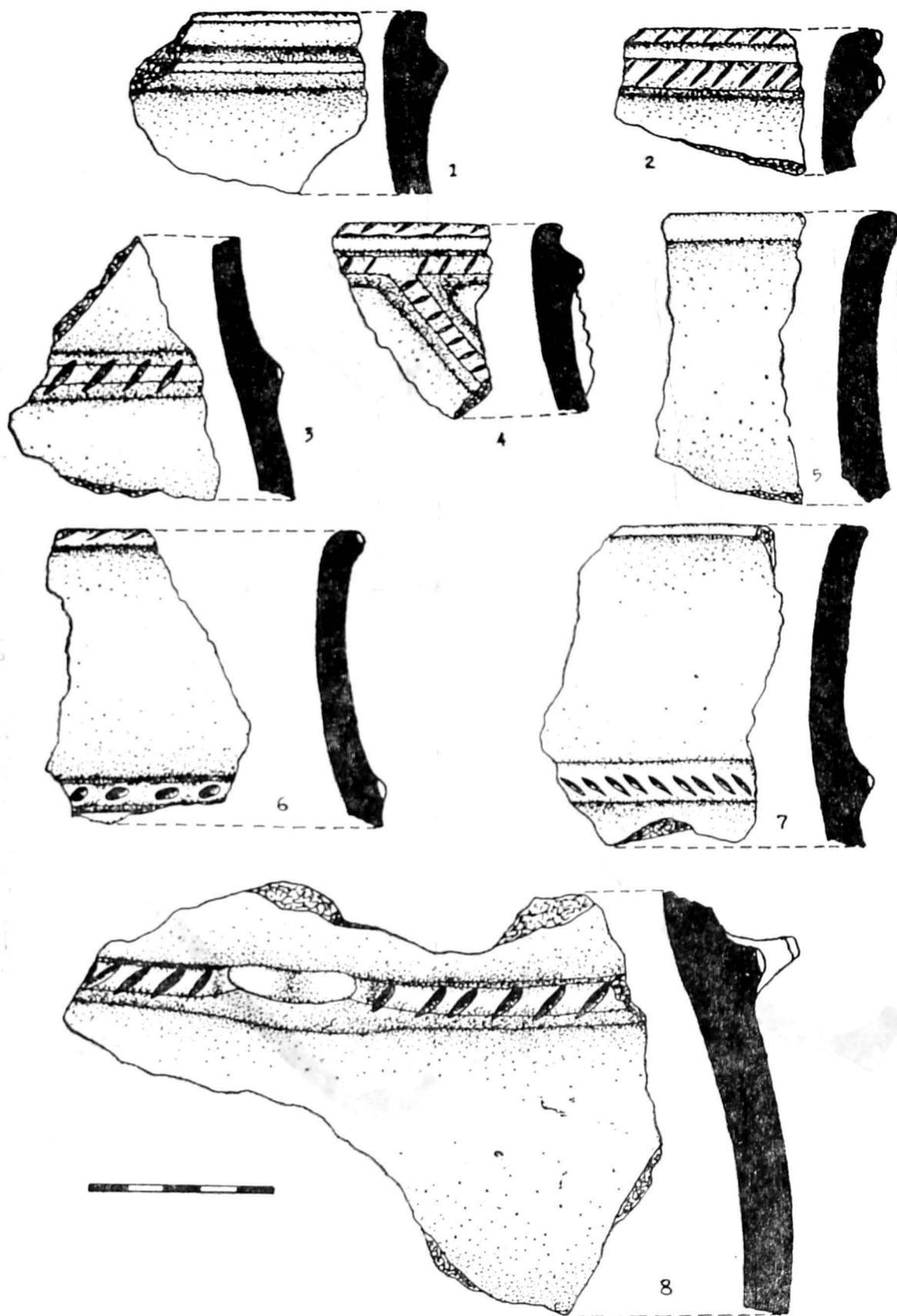

2

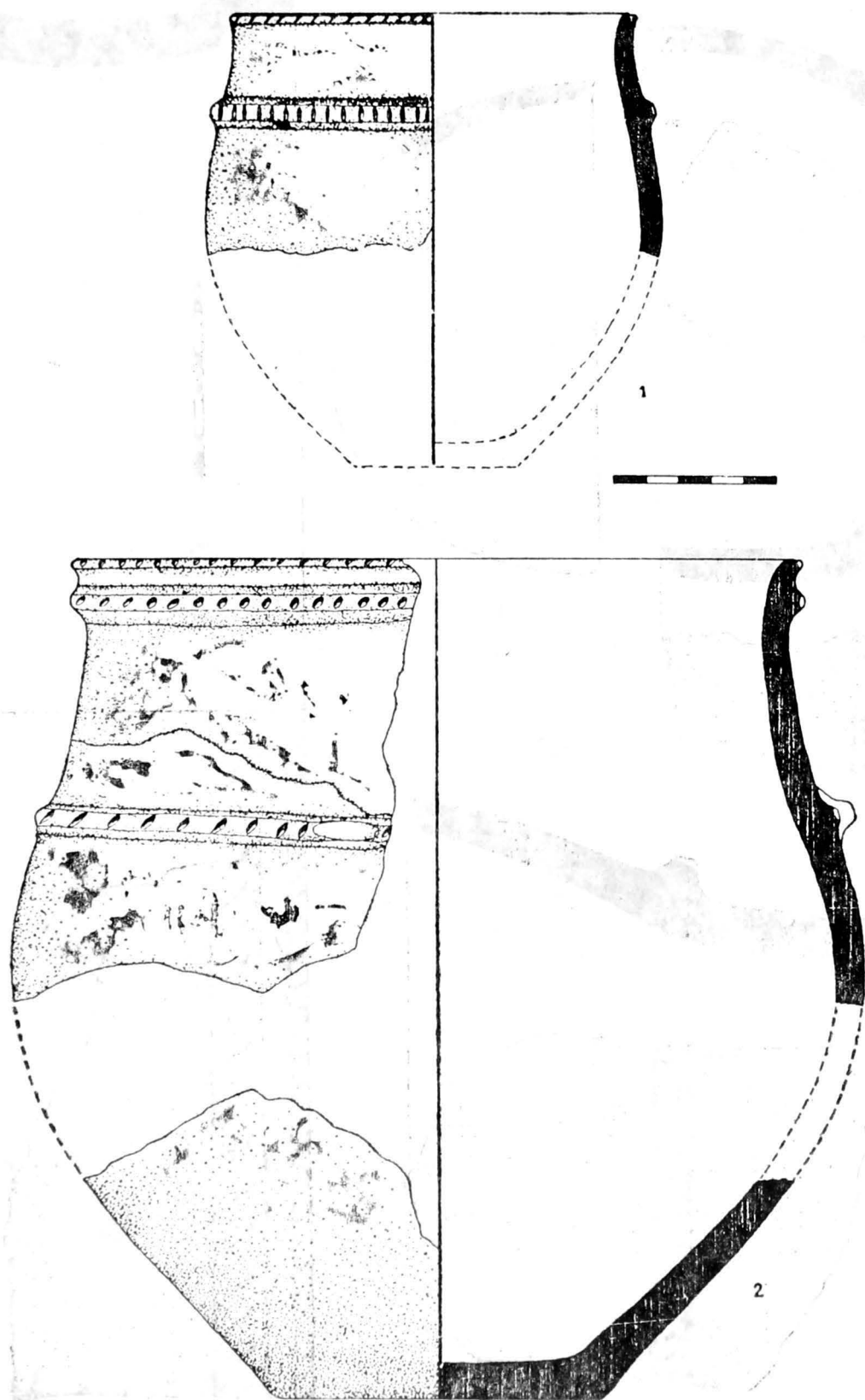
Planșa XII: Ceramică Basarabi de la Berzasca — „Spiț”.

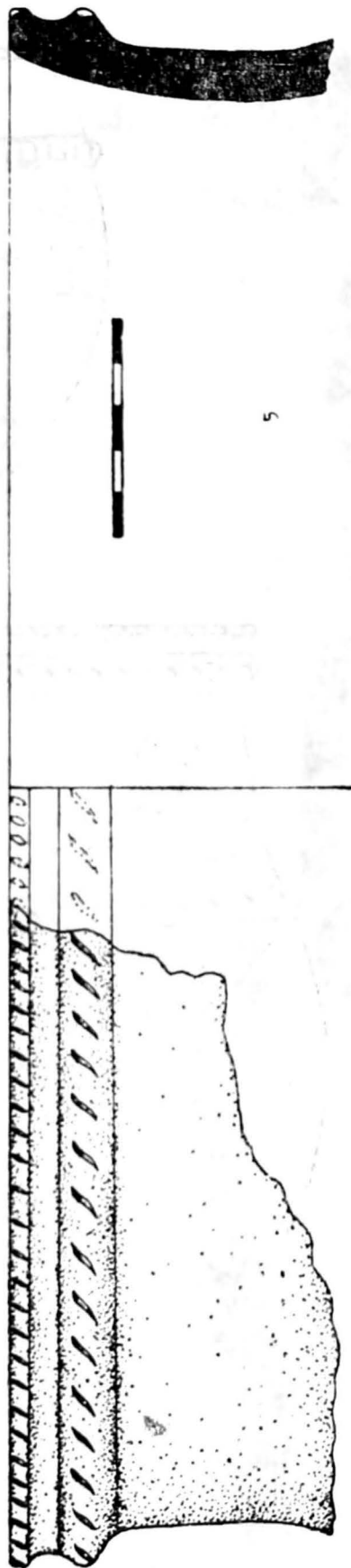
Planşa XIII: Ceramică Basarabi de la Berzeasca — „Șpit”.

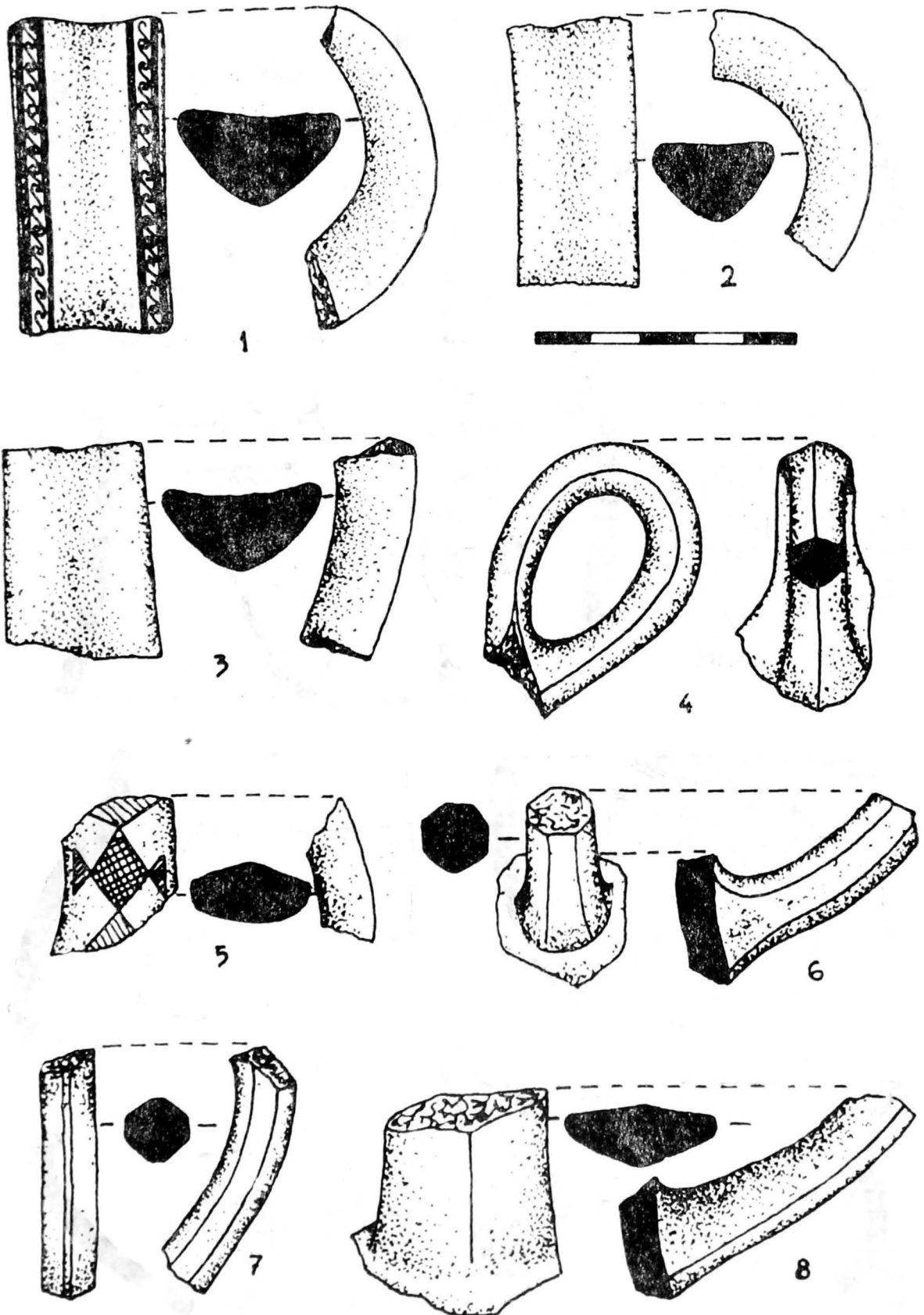
Planșa XIV: Ceramică Basarabi de la Gornea — „Tărmuri” (II).

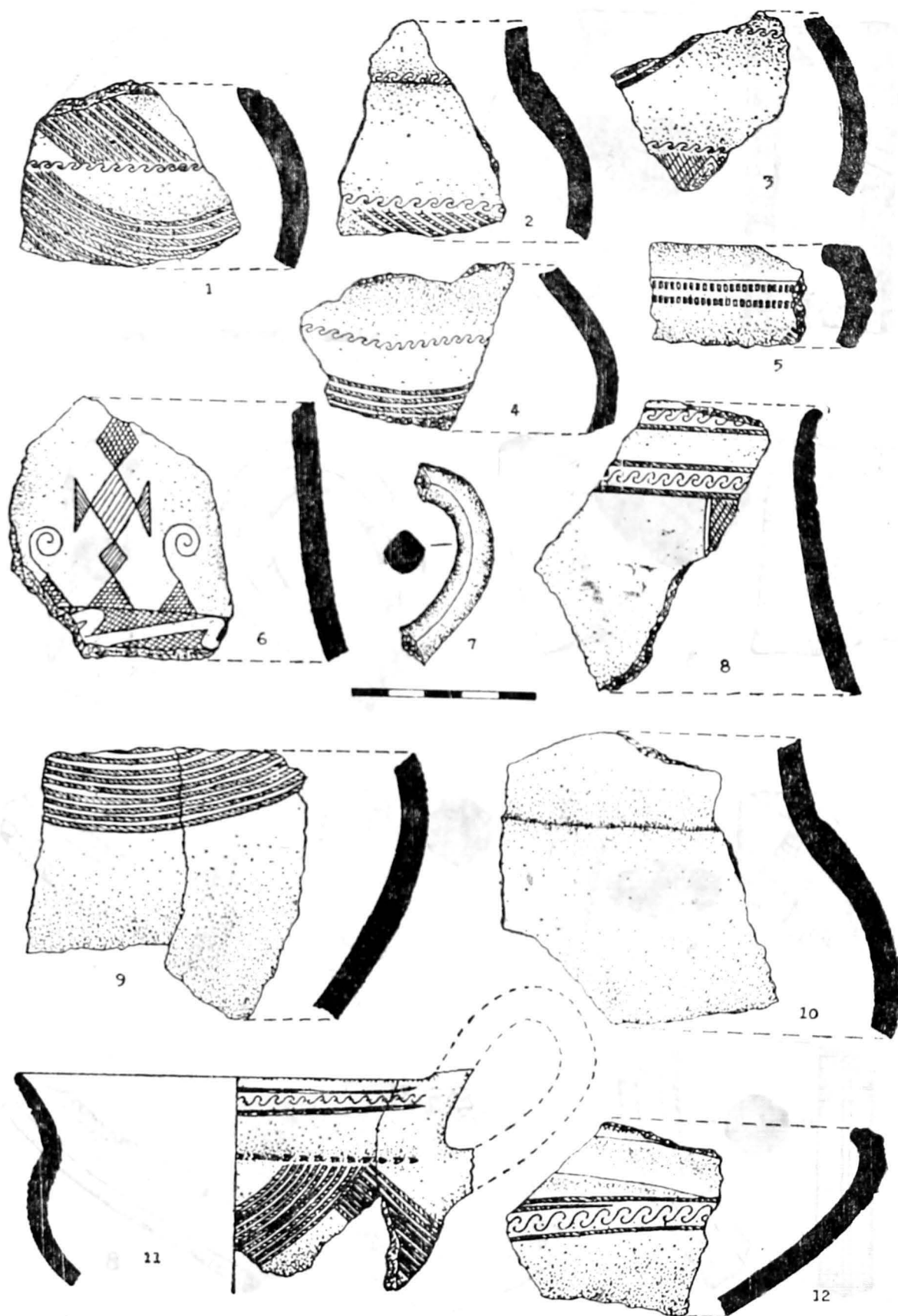
Planșa XV: Ceramică Basarabi de la Gornea — „Țărmuri” (II).

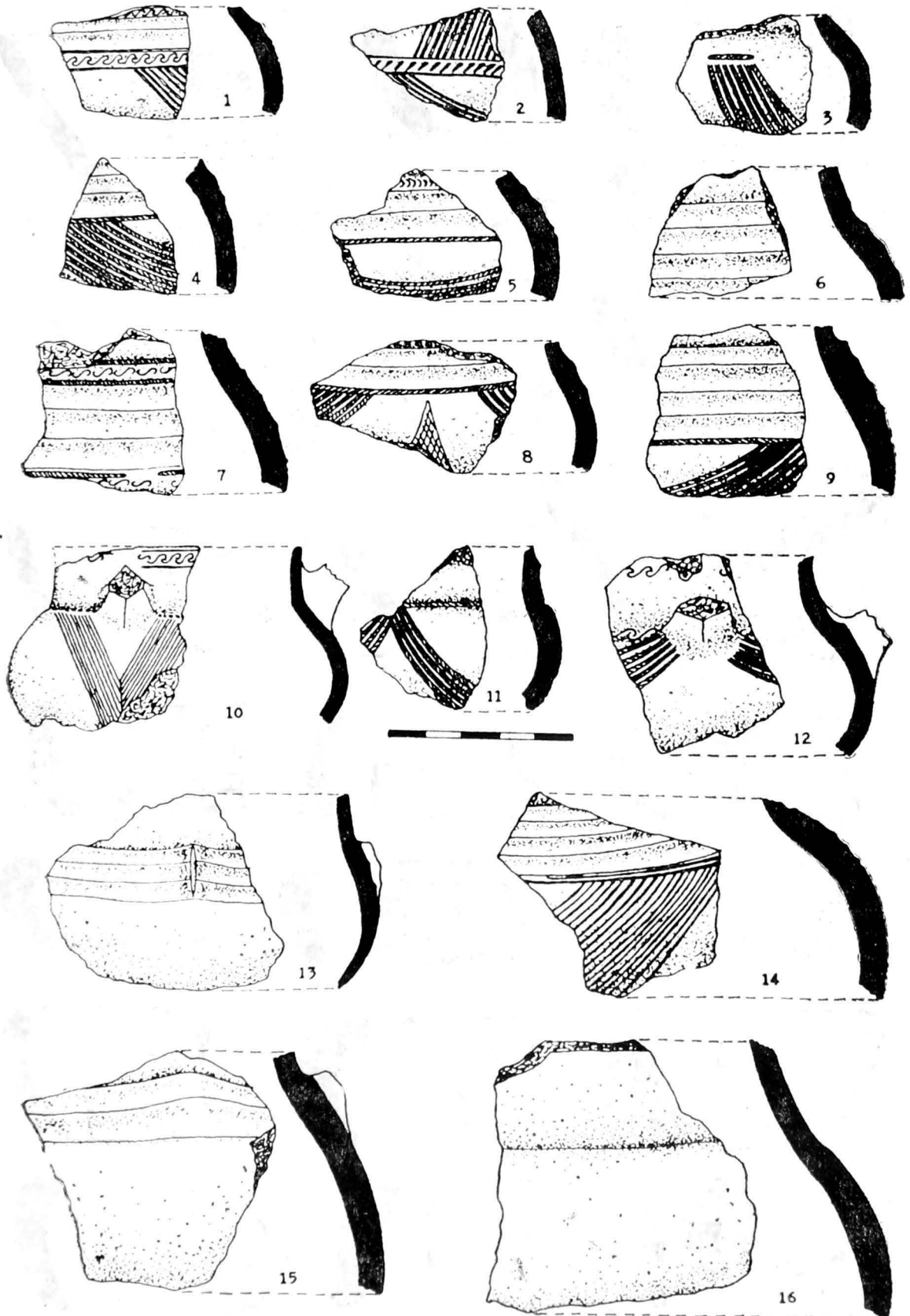
Planşa XVI: Ceramică Basarabi de la Gorneea — „Tărmuri” (II).

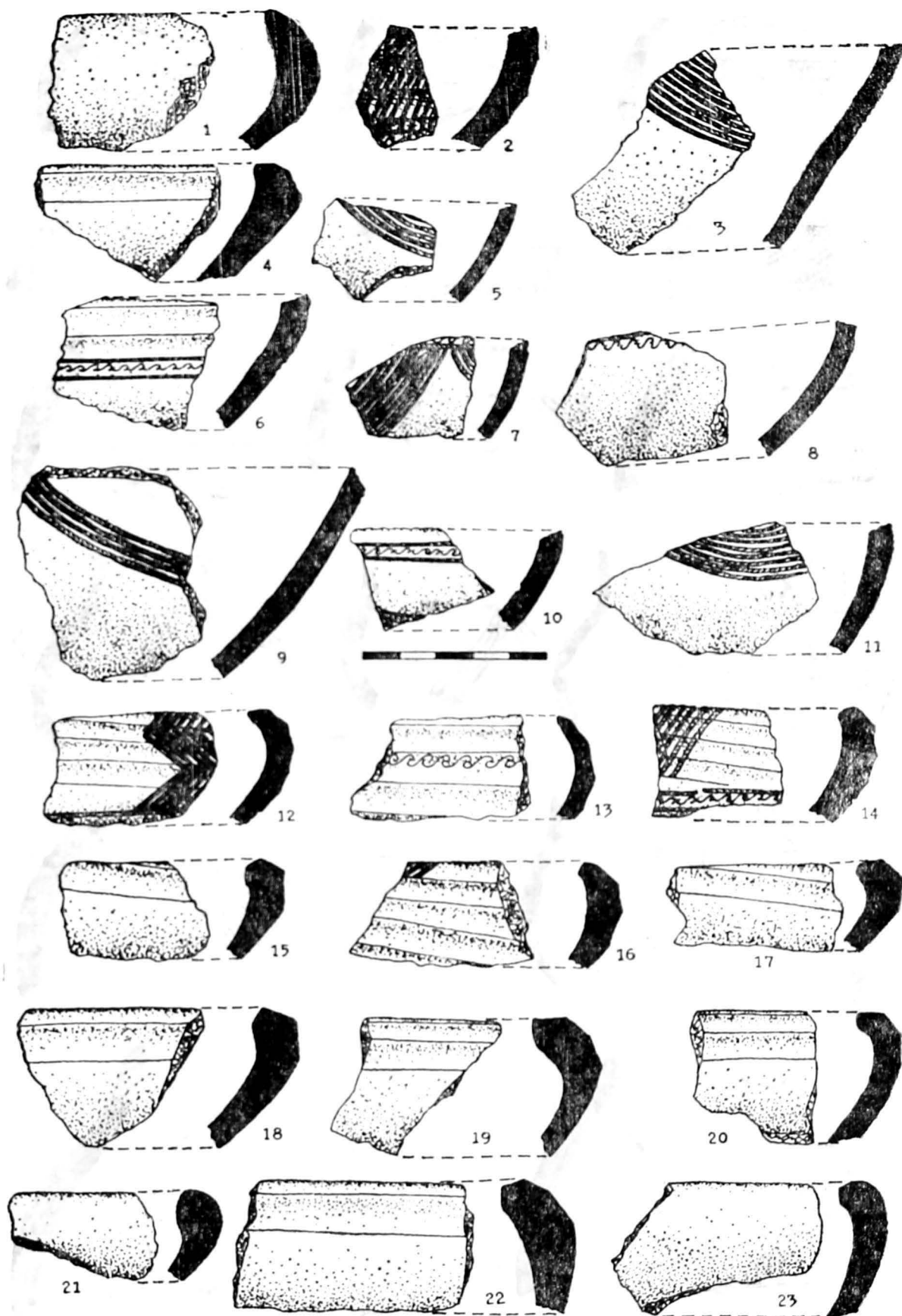
Planșa XVII: Ceramică Basarabi de la Gornea — „Tărmuri” (II).

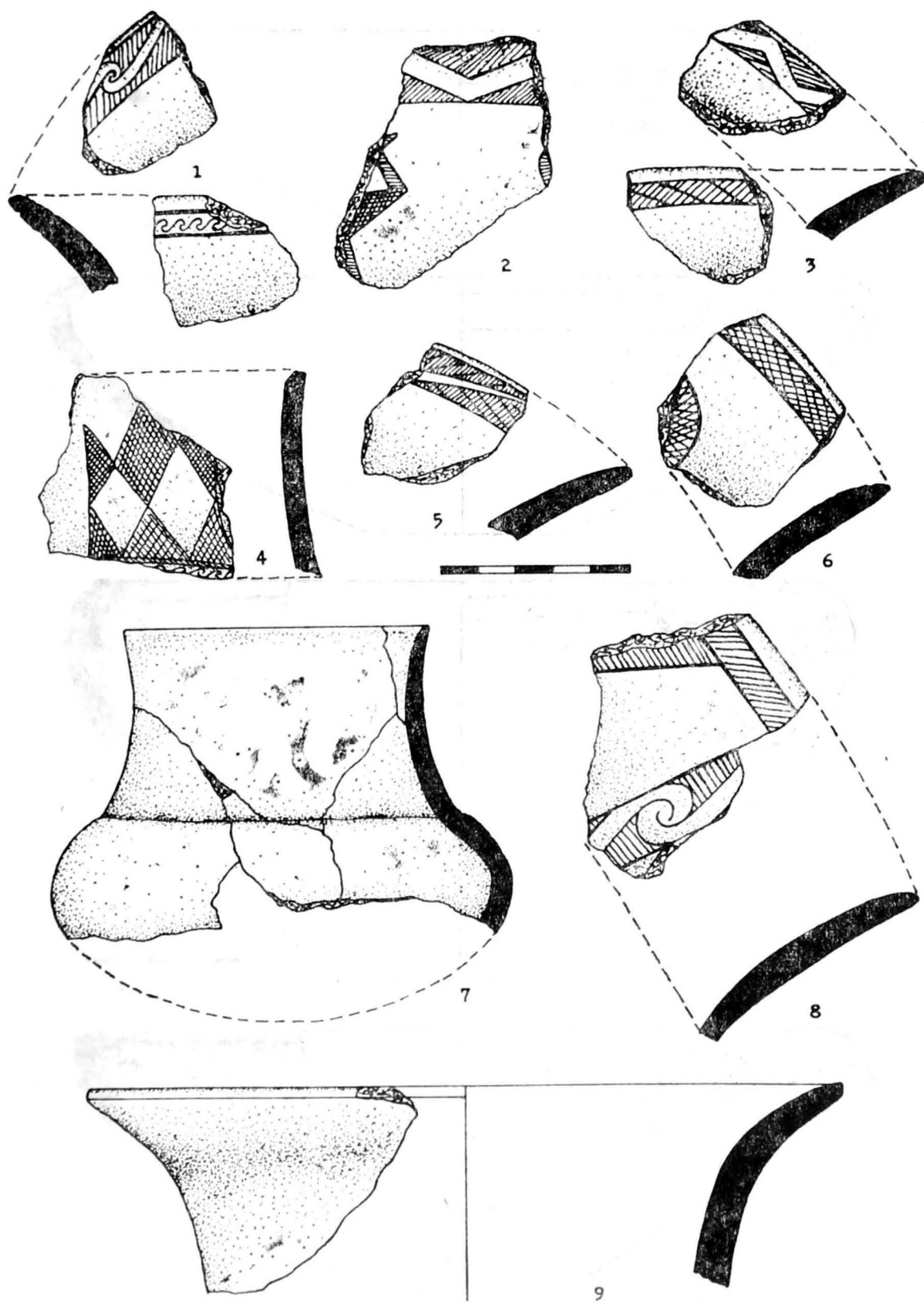
Planșa XVIII: Ceramică Basarabi de la Gornea — „Tărmuri“ (II).

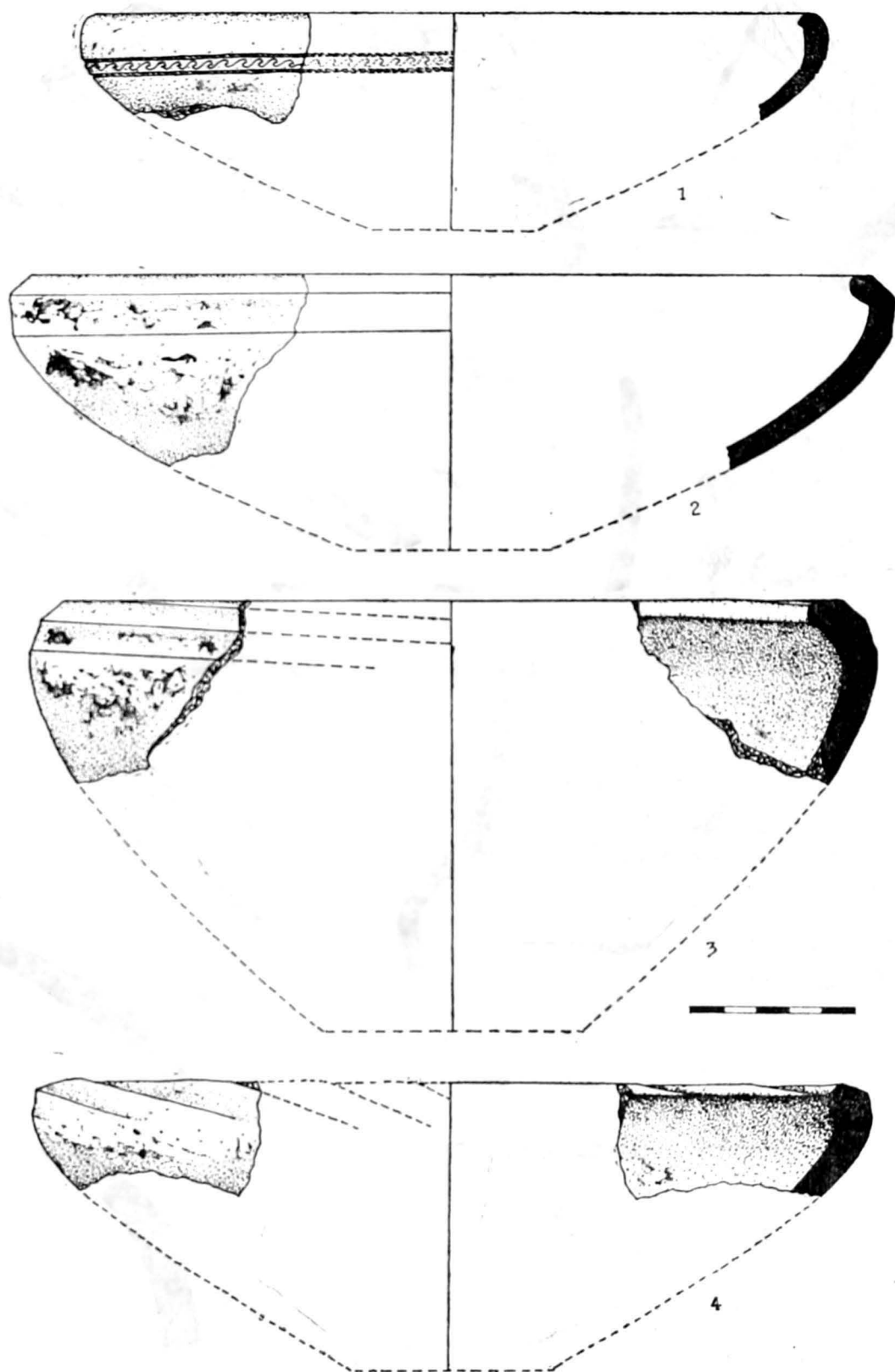
Planșa XIX: Ceramică Basarabi de la Gornea — „Țărmuri“ (II).

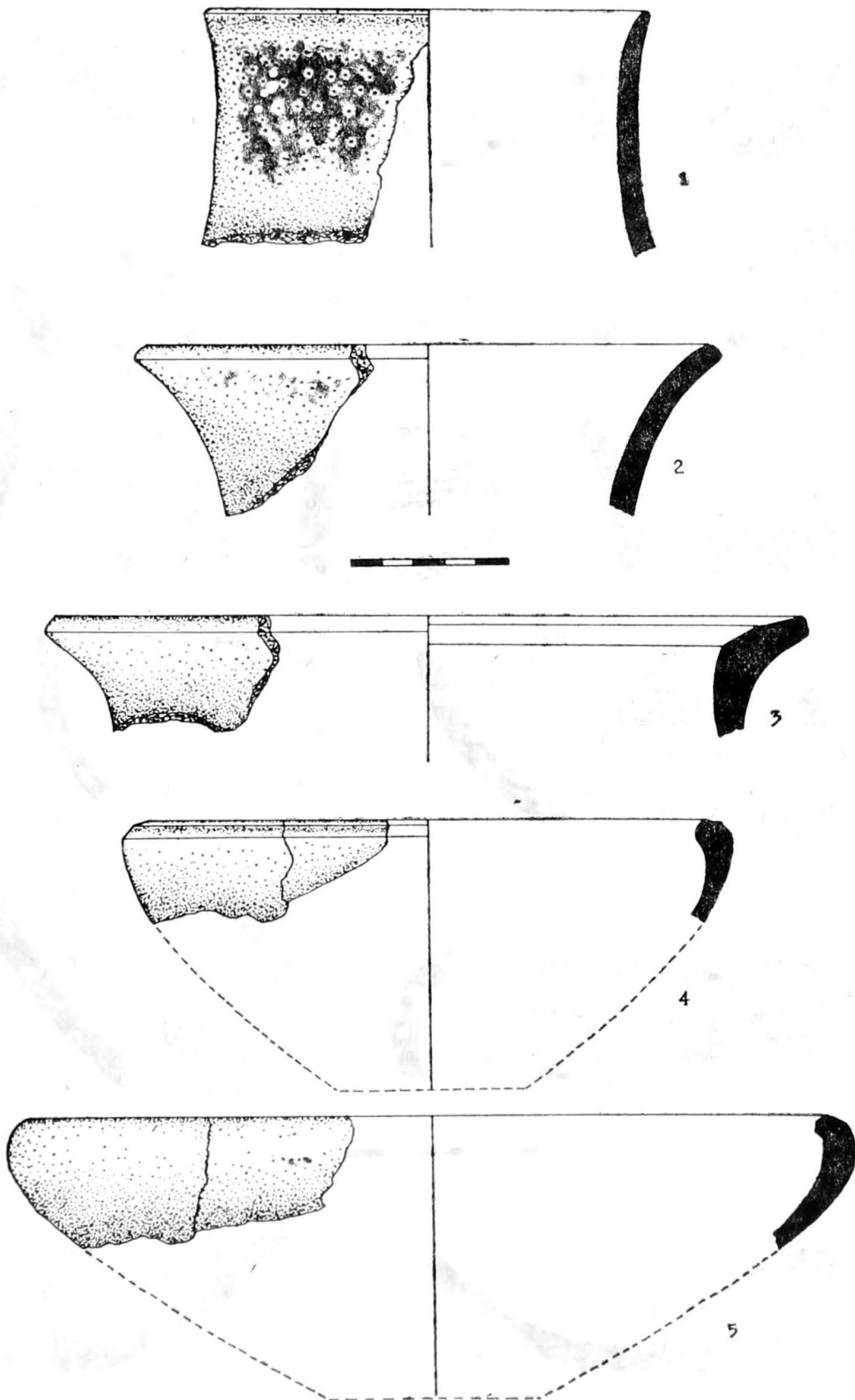
Planșa XX: Ceramică Basarabi de la Gornea — „Tărmuri“ (II).

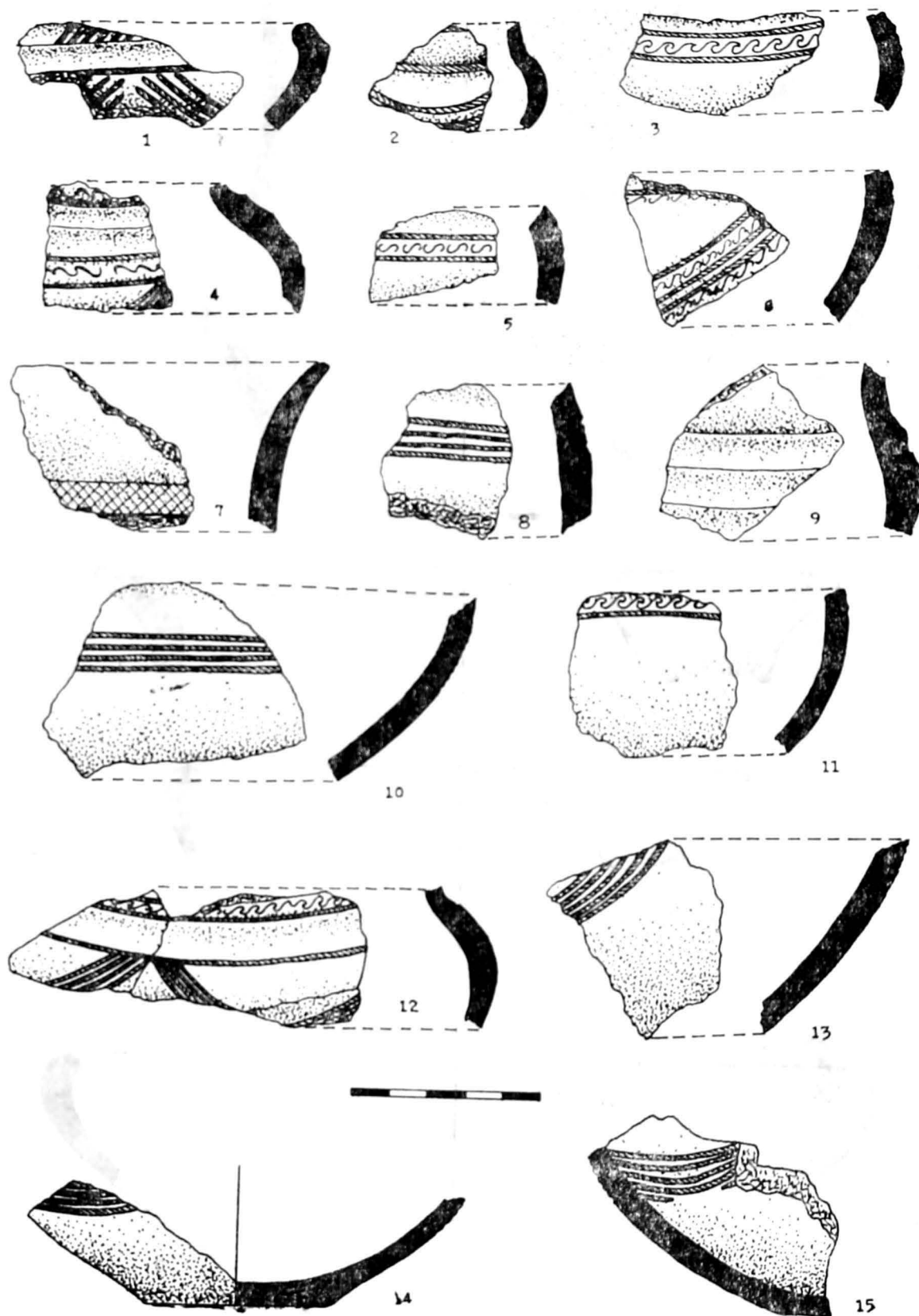
Planșa XXI: Ceramică Basarabi de la Gornea — „Țărmuri” (II).

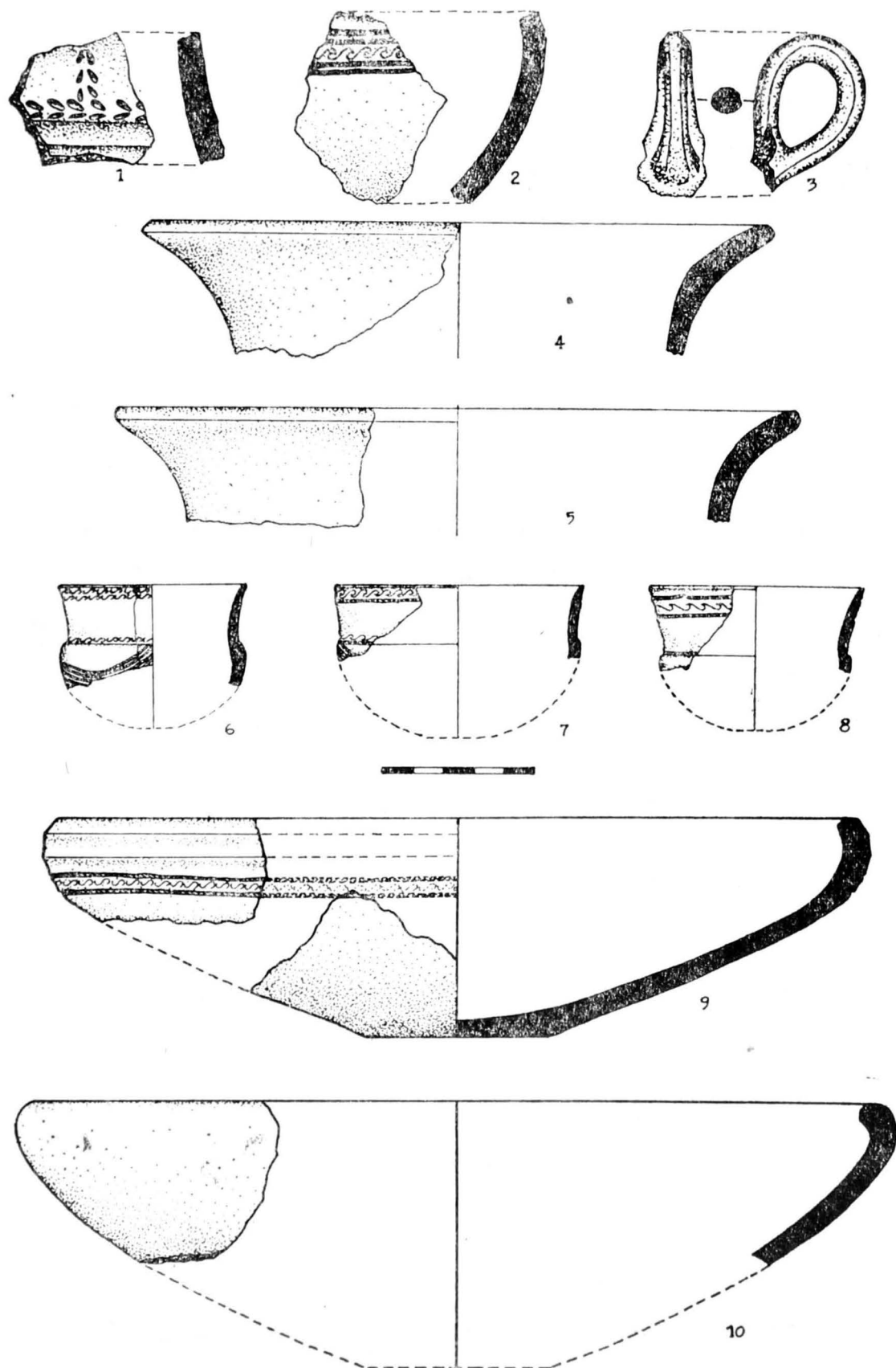
Planșa XXII: Ceramică Basarabi de la Gornea — „Tărmuri“ (II).

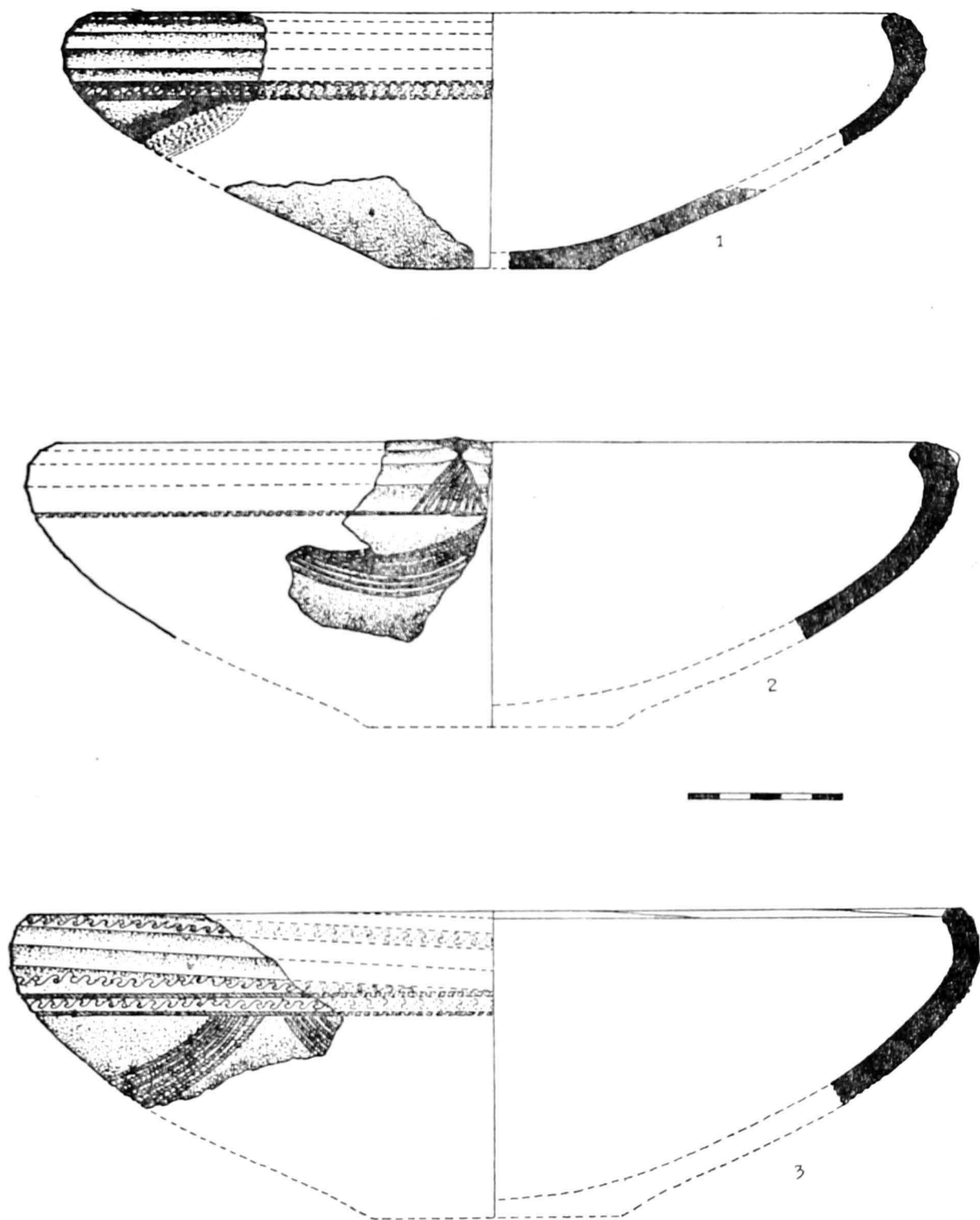
Planşa XXIII: Ceramică Basarabi de la Gornea — „Tărmuri“ (II).

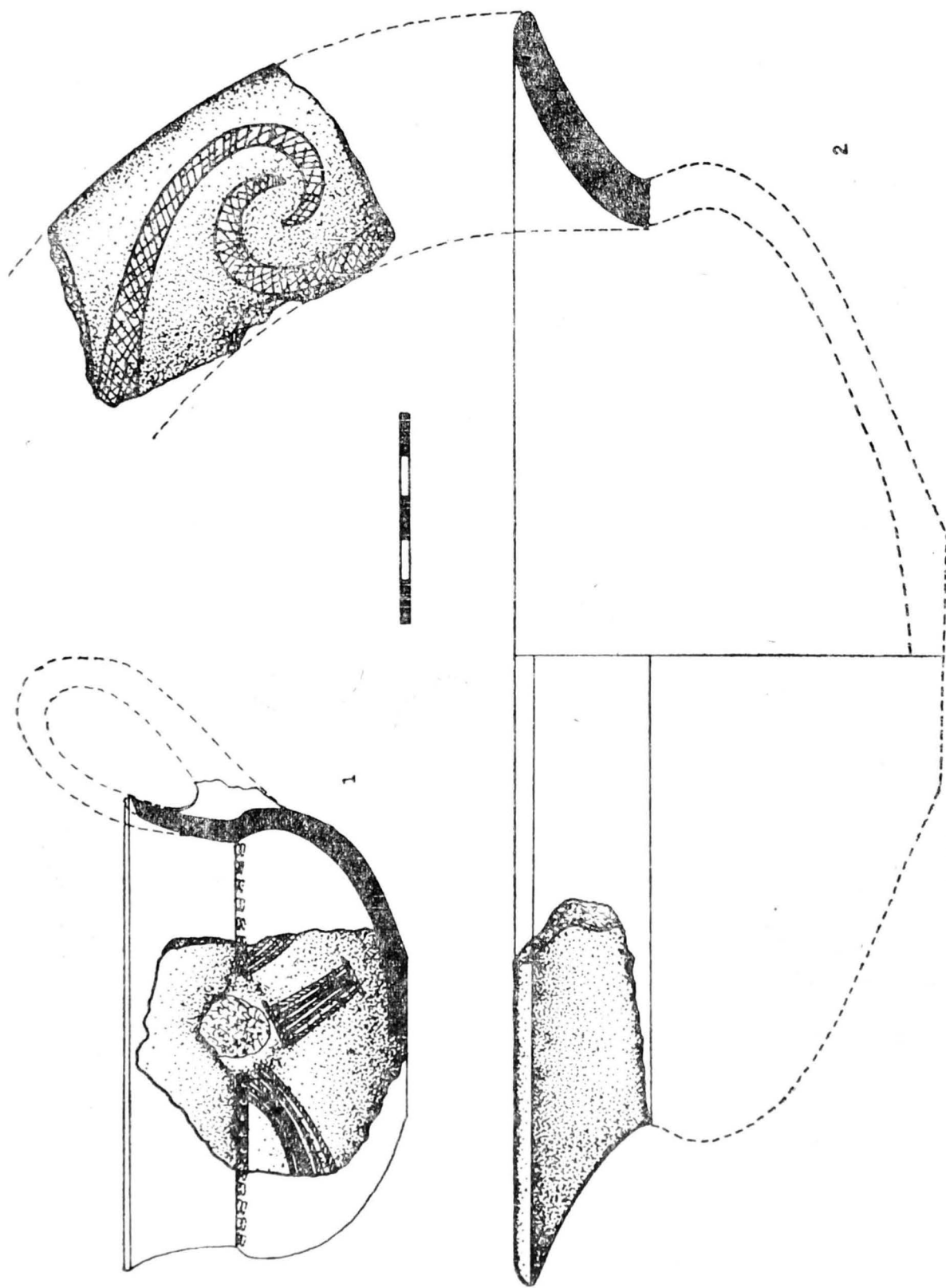
Planșa XXIV: Ceramică Basarabi de la Gornea — „Pod Păzăriște“.

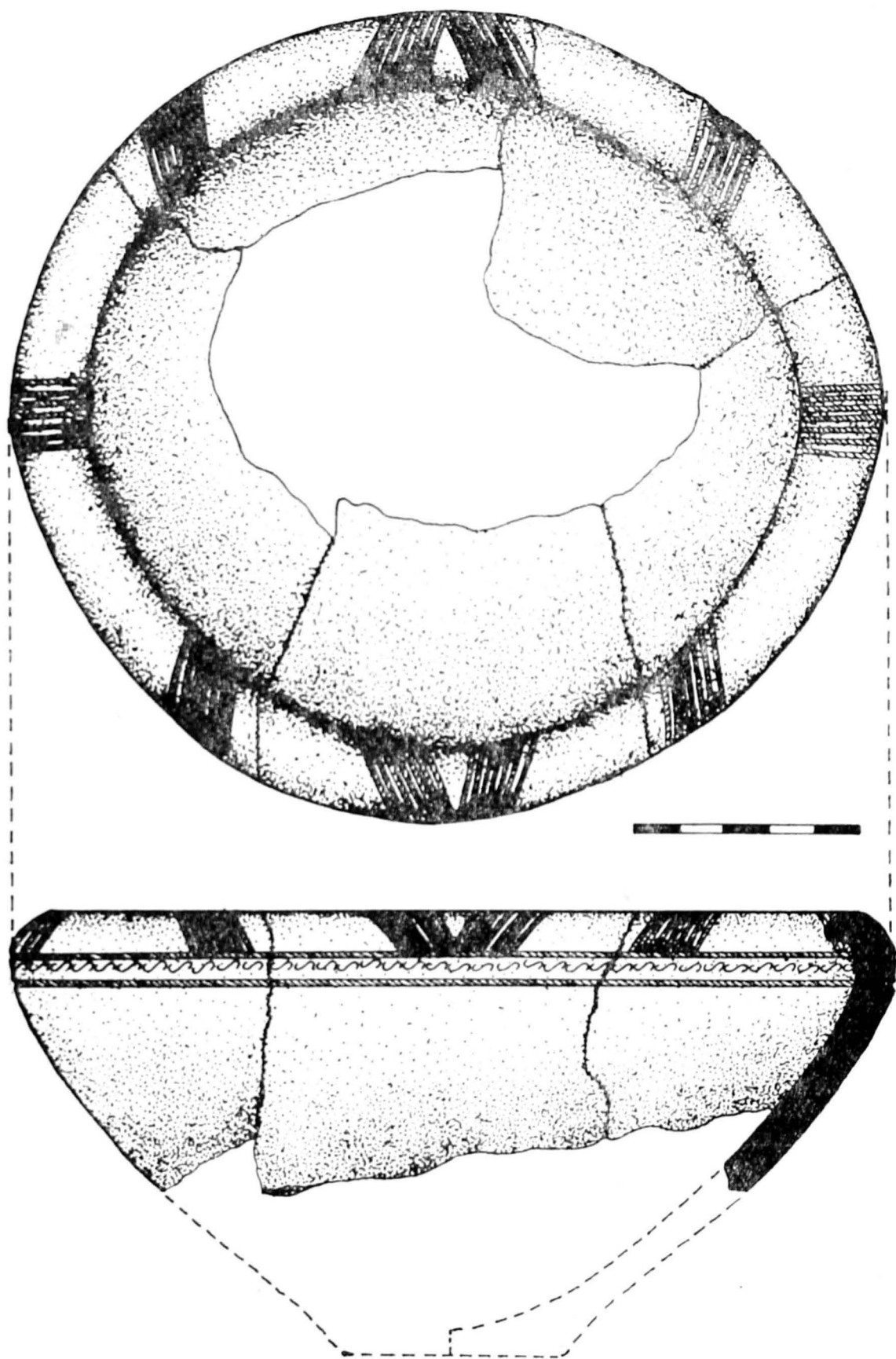
Planșa XXV: Ceramică Basarabi de la Gornea — „Pod Păzăriște“.

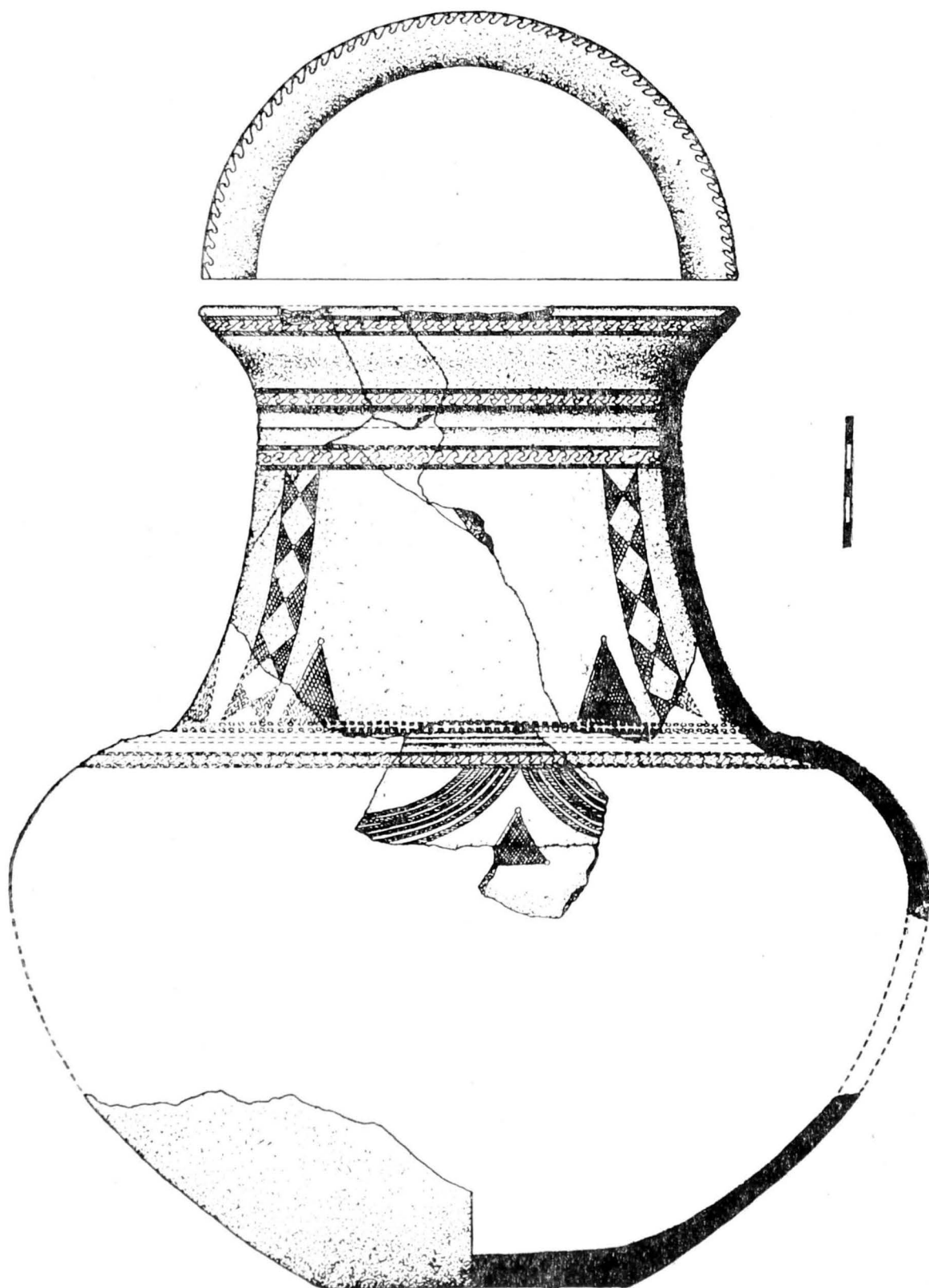
Planșa XXVI: Ceramică Basarabi (faza mijlocie) de la Gornea — „Căunița de Jos“.

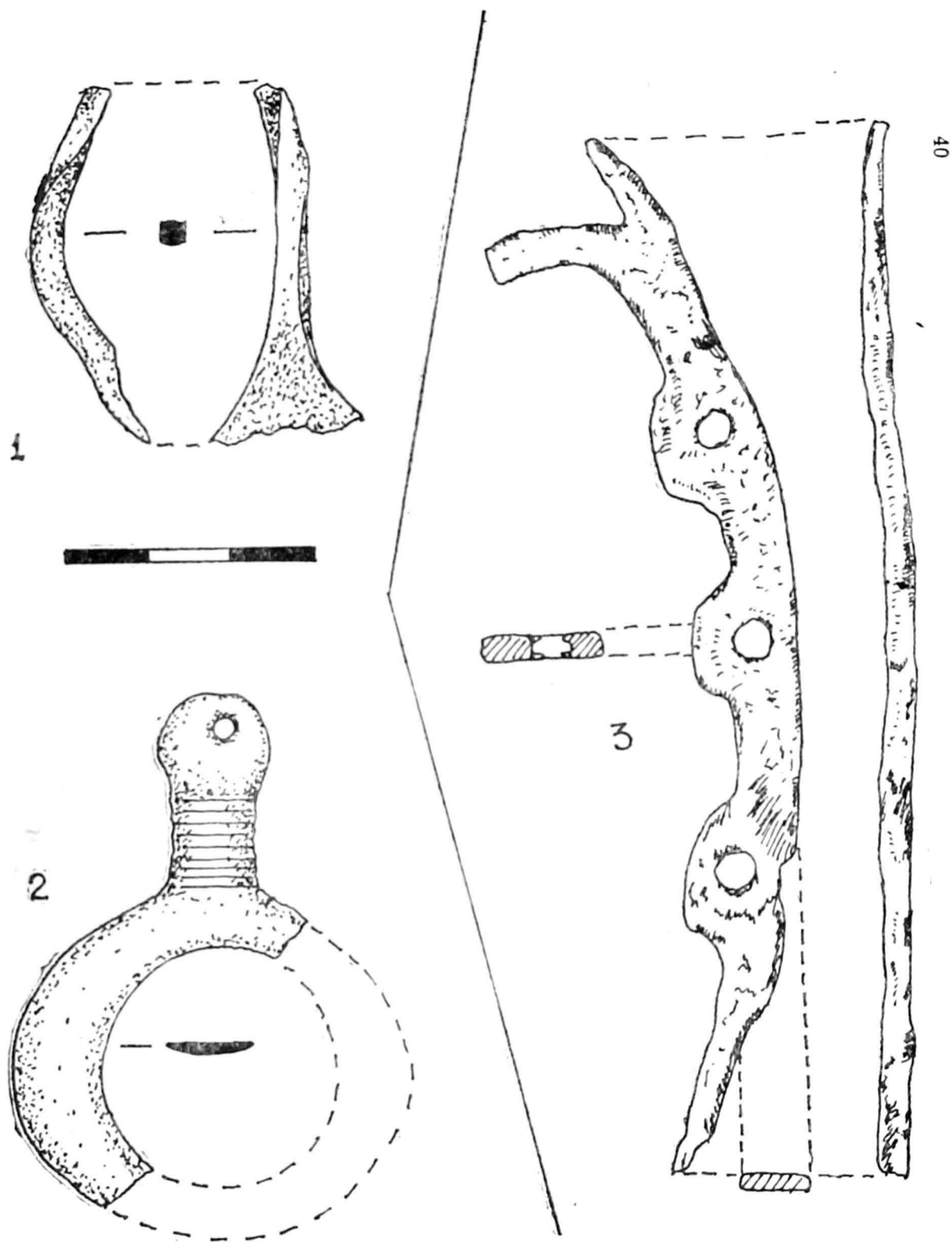
Planșa XXVII: Ceramică Basarabi (faza mijlocie) de la Gornea — „Căunița de Jos”.

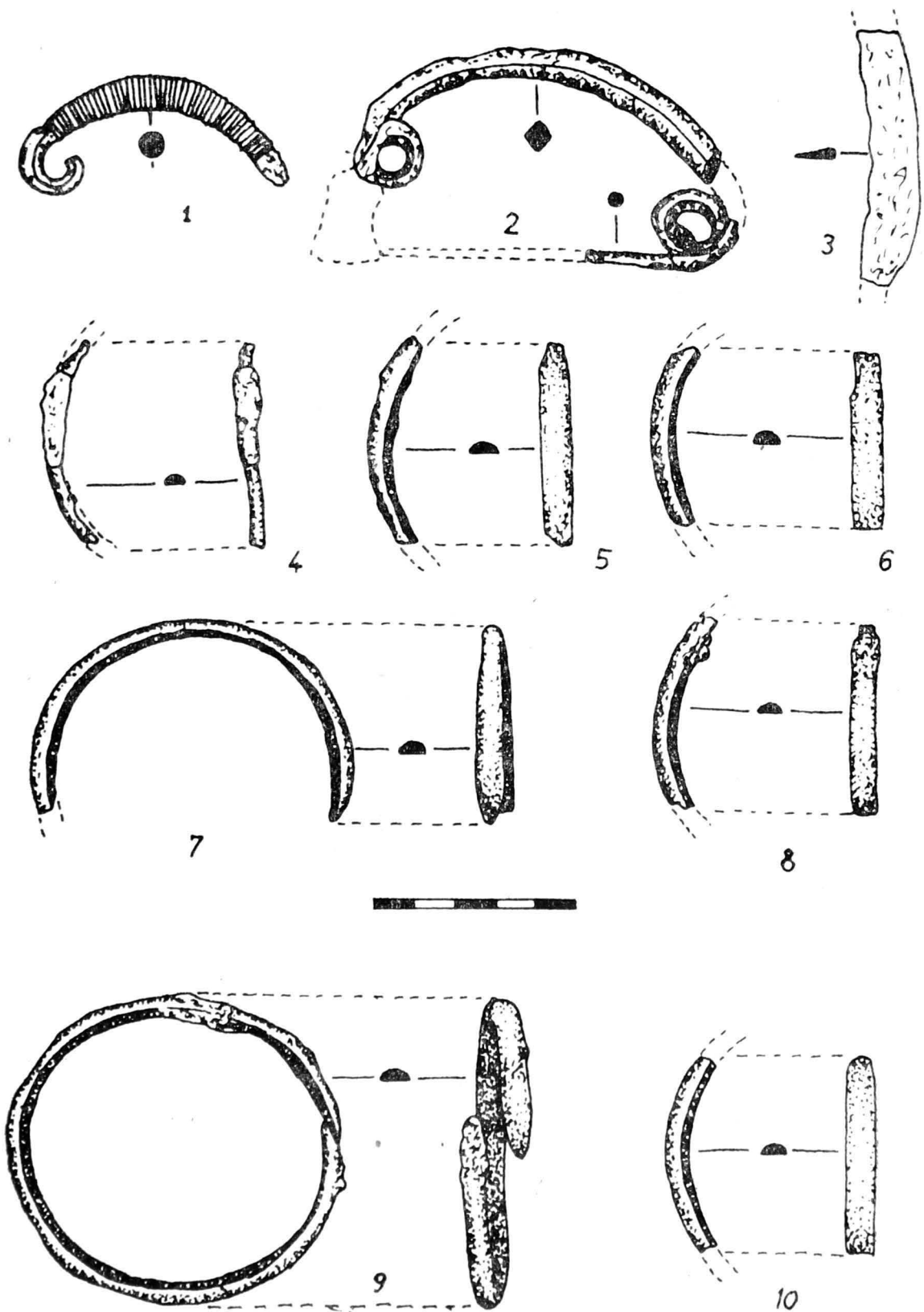
Planșa XXVIII: Ceramică Basarabi (faza mijlocie) de la Gornea — „Căunița de Jos”.

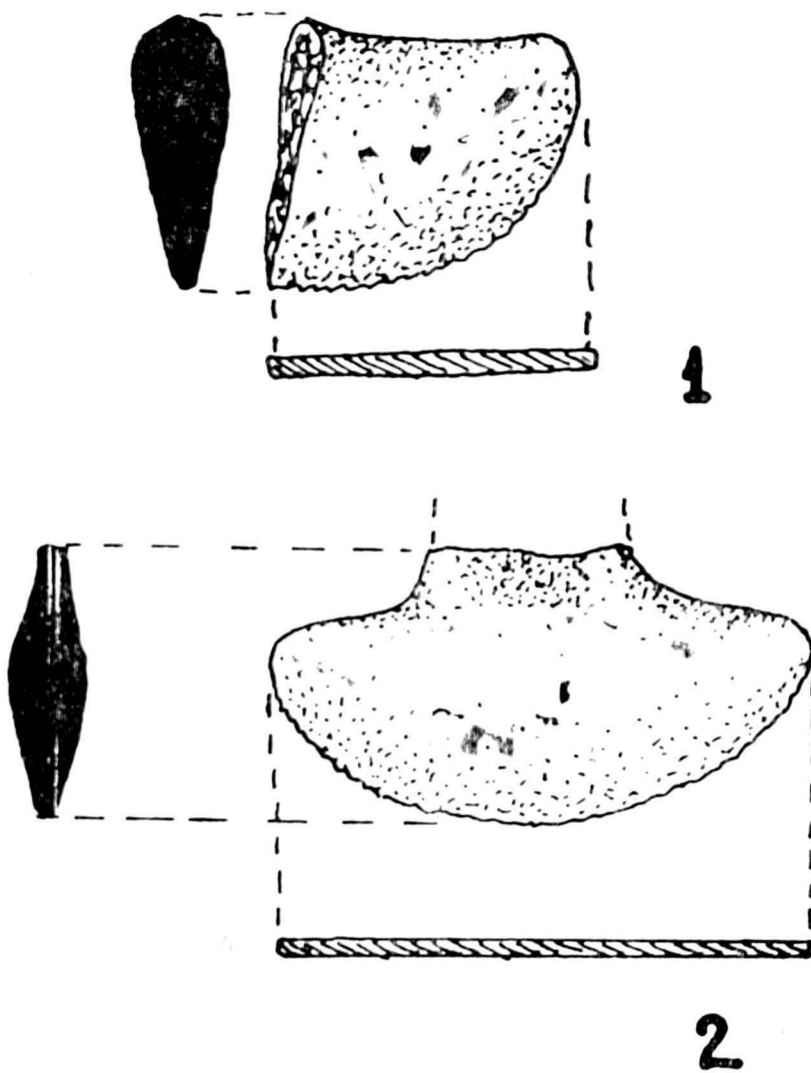
Planşa XXIX: Ceramică Basarabi (faza mijlocie) de la Gornea — „Căunița de Jos“.

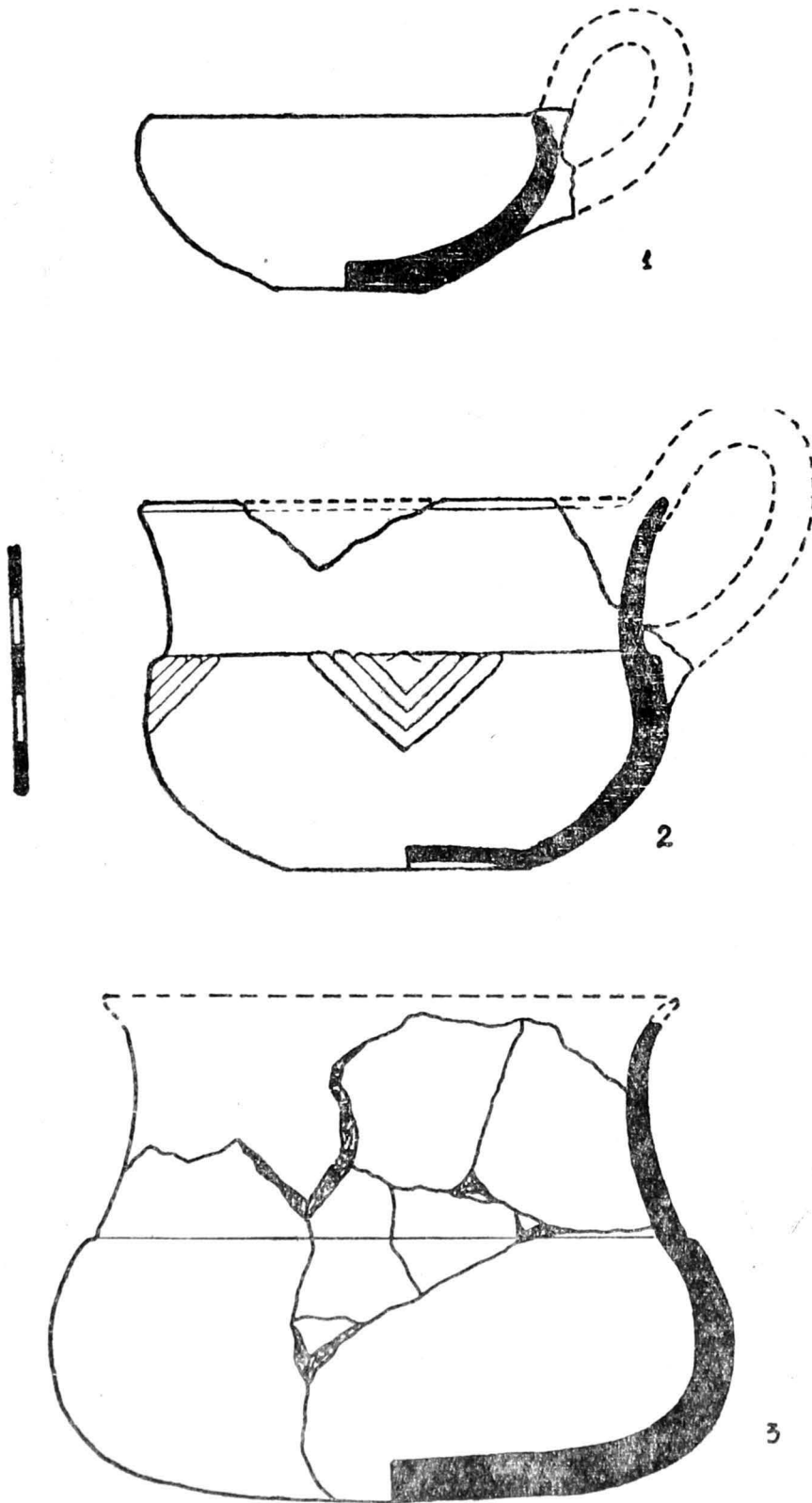
Planșa XXX: Obiecte de metal din mediu Basarabi — 1, 2, — Gornea; 3 — Ieșelnița (după M. Nica).

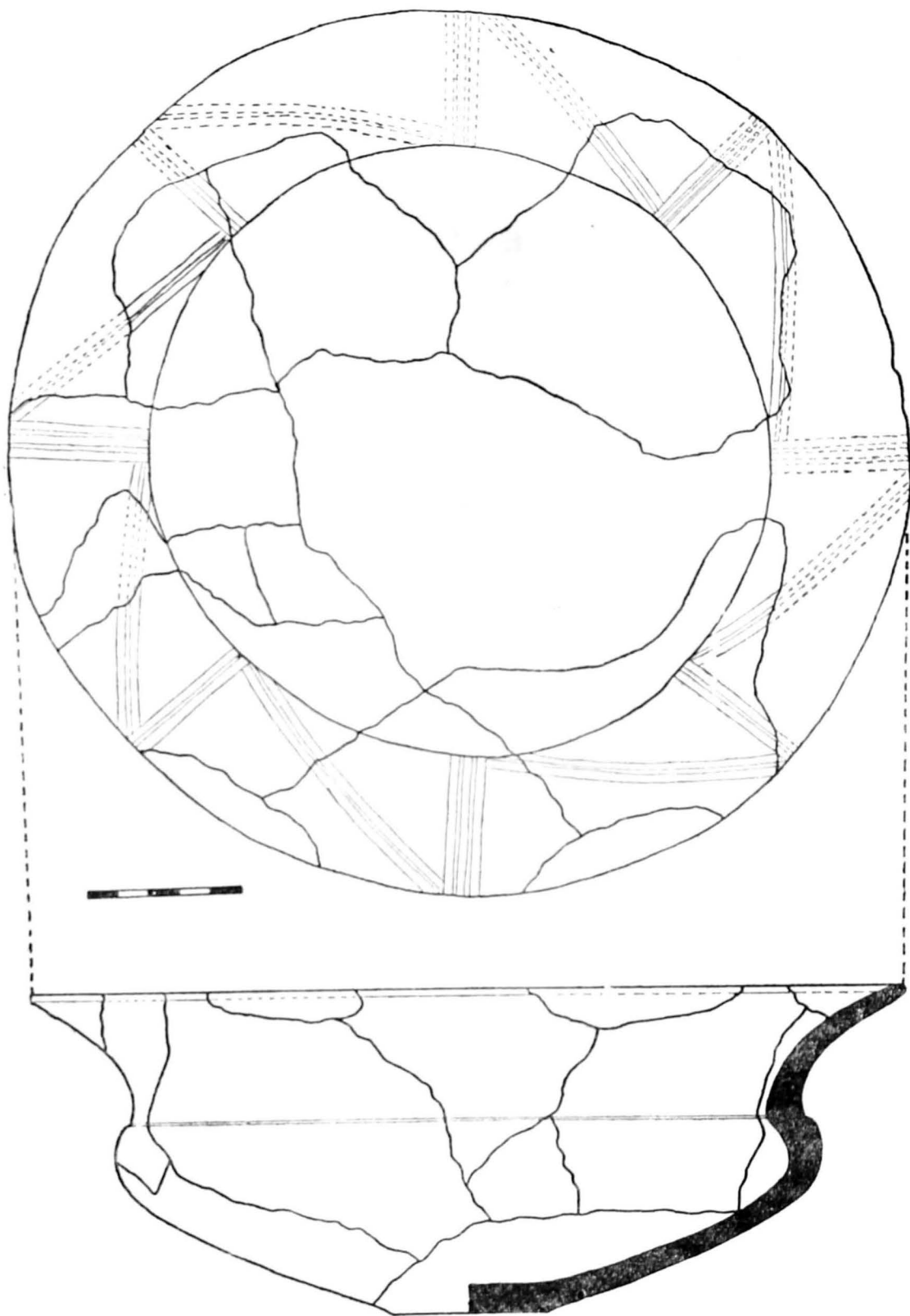
Planșa XXXI: Obiecte de metal din mediu Basarabi de la Svinița.

Planșa XXXII: Ștampile din lut ars pentru ornamentarea ceramicii Basarabi de la Remetea Mare (1) și Valea Timișului (2).

Planșa XXXIII: Ceramică Basarabi (faza târzie) de la Valea Timișului.

Planşa XXXIV: Ceramică Basarabi (faza târzie) de la Valea Timişului.